

Зузана Тополињска

**ТЕОРИСКИ ПРИЛОЗИ
ЗА СОВРЕМЕН ГРАМАТИЧКИ ОПИС
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(ОД ЗНАЧЕЊЕ КОН ФОРМА)**

Редакција и превод:
Станислава-Сташа Тофоска

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

RESEARCH CENTER FOR AREAL LINGUISTICS
"BOŽIDAR VIDOESKI"

Zuzanna Topolińska

**THEORETICAL CONTRIBUTIONS
TO A CONTEMPORARY GRAMMATICAL
DESCRIPTION OF THE MACEDONIAN
LANGUAGE (FROM MEANING TO FORM)**

Edited and translated by: Stanislava-Staša Tofoska

Skopje, 2025

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА
„БОЖИДАР ВИДОЕСКИ“

Зузана Тополињска

**ТЕОРИСКИ ПРИЛОЗИ
ЗА СОВРЕМЕН ГРАМАТИЧКИ ОПИС
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(ОД ЗНАЧЕЊЕ КОН ФОРМА)**

Редакција и превод: Станислава-Саша Тофоска

Скопје, 2025

За издавачо̄и

акад. Живко Попов, претседател на МАНУ

Уредник

проф. д-р Веселинка Лаброска, доп. член на МАНУ

Редакција и њревод од њолски, срѣиски и анѣлиски јазик

проф. д-р Станислава-Сташа Тофоска

Рецензениѣи

акад. Марјан Марковиќ

проф. д-р Елена Петроска

Лекѣура

Бојан Петревски

Комѣјуѣерска обрабоѣика

Давор Јанкулоски

Печайѣ

„МАР-САЖ“ – Скопје

Тираж

150 примероци

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'36(081)

ТОПОЛИЊСКА, Зузана

Теориски прилози за современ граматички опис на македонскиот јазик :

(од значење кон форма) / Зузана Тополињска ; редакција и превод

Станислава-Сташа Тофоска = Theoretical contributions to a contemporary

grammatical description of the macedonian language : (from meaning to

form) / Zuzanna Topolińska ; edited and translated by Stanislava-Staša

Tofoska. - Скопје : Македонска академија на науките и уметностите,

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, 2025

(Скопје : „Мар-саж“). - 223 стр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 207-210. - Содржи и: Индекс на поими

ISBN 978-608-203-398-3

а) Македонски јазик -- Граматика -- Зборници

COBISS.MK-ID 65499141

СОДРЖИНА

Предговор	7
1. Две истражувачки постапки во современата теорија на јазикот	15
2. Предикат vs аргумент (семантика и форма)	25
3. За семантичката структура на текстот. Сврзниците и партикулите како предикати	33
4. За посебното место на асоцијативните сврзнички предикати	39
5. За партикулите и метатекстуалните оператори	45
6. Numeralia – pars orationis?	51
7. Заменките – универзален систем на референција	59
8. „Шифтерите“ (<i>shifters</i>) во функција на реченични оператори	69
9. Предлозите и нивното место во граматичкиот опис на јазикот	75
10. За т.н. граматички категории (со посебен фокус на категоријата падеж)	83
11. Падежни односи vs семантички улоги	93

12. Дистрибуција на граматикализираната информација меѓу реченицата и именската група	101
13. Селективни критериуми на граматикализација	109
14. Формални показатели на граматичките категории	125
15. Семантички парадигми на т.н. граматички категории	141
16. Семантичка парадигма на деонтичката модалност	149
17. Основна поделба на предикатите во функција на конститутивни членови на пропозициите (семантика > форма)	159
18. Реченичната трансформа и нејзиното место во граматичкиот опис на јазикот	165
19. Местото на зборобразувањето во граматиката пишувана според формулата ‘од значење кон форма’	175
20. Организација на содржината во граматика напишана според формулата ‘значење > форма’ (словенска перспектива)	187
Цитирана литература	199
Библиографски белешки за статиите во монографијата	207
Индекс на поими	211

ПРЕДГОВОР

Оваа монографија претставува избор на статии од последните години на интензивна научна продукција на Зузана Тополињска, во коишто ги изложува своите теориски гледишта за современ граматички опис на јазикот, поаѓајќи од неговиот антропоцентричен карактер и доследно следејќи го моделот „од значење кон форма“. Статиите се објавувани во периодот од 2015 до 2019 во различни средини, во реномирани лингвистички списанија, се однесуваат на македонскиот и на полскиот јазик и се напишани на различни јазици, но најчесто на полски. Идејата за издавање на оваа монографија е прикажување на едно место, во книга, на нејзините тези, ставови и анализи кои претставуваат еден вид заокружување на нејзината концепција за опишување на јазикот со семантички пристап, тргнувајќи пред сè од словенска перспектива. Исто така, сметавме дека за македонската лингвистичка публика, и особено за помладата генерација, би било од големо значење тие да се преведат на македонски со што ќе бидат попростапни и извор на драгоцен сознанија за сите што би сакале да придонесат за современ граматички опис на македонскиот јазик.

За таа цел, во монографијата, приредувачот на изданието направи избор, превод и адаптација на 20 статии објавени во повеќе лингвистички списанија како што се: *Rocznik Slawistyczny*, *LingVaria*, *Linguistica Copernicana – Toruń*, *Prace Filologiczne, Slavia Meridionalis*, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, *Јужнословенски филолоџ*, *Прилози на ОЛЈН – МАНУ*, *Лингвистички збор* и др. Тринаесет статии се преведени од полски јазик, две од српски и една од англиски. Четирите статии објавени на македонски овде се преобјавуваат со мали адаптации, односно усогласувања на терминологијата. Сите преводи и адаптации се направени од Станислава-Сташа Тофоска, во консултации и со согласност на авторката.

Со оглед на тоа дека статиите се објавувани во различни средини и списанија, и во нив се изложува по некој нов сегмент, по некое ново сознание до кое авторката дошла во процесот на проучување, во воведните делови на некои статии има неизбежни повторувања на основните поставки од кои тргнува во градењето на својата теорија. Приредувачот на изданието реши статиите да бидат објавени во превод главно во својата интегрална форма, а да направи адаптации само таму каде што е неопходно и, во статиите во кои описот се однесува на полскиот јазик, на полските примери да им придружи соодветни преводни еквиваленти. Во книгата, по претставените статии, следуваат деловите *Цитирана лијерајтура*, *Библиографски белешки* за претходната објава на статиите и нивните оригинални наслови и *Индекс на поими*.

Во првата статија, *Две истражувачки постојанки за проучување на јазикот*, е изложено сфаќањето на Тополињска дека речникот и граматиката како два суштински дела на јазикот бараат соодветен пристап во проучувањето – лексички и граматички. Во статијата детално се зборува за тоа што треба да биде предмет при лексичкиот, а што при граматичкиот пристап на проучување на јазикот и се истакнува дека тие два пристапи треба да се надополнуваат.

Во втората статија, *Предикат vs аргумент (семантика и форма)*, се содржат основните поставки на концепцијата на Тополињска за јазикот. Во таа смисла, според неа вокабуларот на секој јазик се состои од три типа семантички единици: предикати, „шифтери“ (термин што го презема од Јакобсон и кој главно ја опфаќа класата заменки) и лични имиња, при што предикатите претставуваат 90% од вокабуларот на секој јазик. Потоа, тргнувајќи од теоријата ‘од семантика кон форма’, авторката ги изложува појдовните дефиниции на главните елементи на исказот како основен јазичен комуникат: пропозицијата, предикатот и аргументот – на семантичко рамниште, и реченицата и именската група – на формално рамниште, а ја објаснува и асиметријата меѓу тие две поимски целини. Во продолжение е изложена нејзината основна, појдовна класификација на предикатите на класи, заснована на нивната способност да преземаат различни вредности од соодветните семантички карактеристики, важни за успешниот тек на јазичната комуникација. Според Тополињска, сите „таканаречени“

зборовни групи на семантичко рамниште функционираат примарно како предикати, коишто информираат за односите што постојат во физичкиот и менталниот свет околу нас.

Следните неколку статии се однесуваат на анализа на некои од зборовните групи, традиционално третирано како службени, а кои, според неа, се предикати. Така, во третата статија, *За посебноста на асоцијативните сврзнички предикати*, се анализираат сврзниците како посебна класа предикати, кои информираат за тоа како ги восприемаме и ги поврзуваме настаните за кои зборуваме. По изложувањето на основната поделба на сврзничките предикати на асоцијативни, темпорални и каузални, фокусот на оваа статија е на асоцијативните сврзнички предикати, коишто изразуваат наједноставни логички релации (конјункција, дисјункција, алтернатива), имаат широка сфера на употреба и развиваат специфични вторични функции. И во четвртата статија, *За семантичката структура на текстовите. Сврзниците и партикули како предикати*, предмет на интерес се сврзниците како предикати. Во првиот дел подетално се претставуваат трите типови сврзнички предикати коишто изразуваат логички, темпорални и каузални релации и прифаќаат по два пропозиционални аргументи. Во вториот дел од статијата, пак, се разгледуваат епистемичките партикули, кои функционираат како предикати што информираат за авторовата оценка на одредени семантички параметри на пропозицијата и прифаќаат само еден пропозиционален аргумент. Петтата статија, *Партикули и метатекстуални оператори*, е целосно посветена на групата партикули во македонскиот јазик, кои според Тополињска треба јасно да се разграничат на три типа и соодветно да се именуваат со посебни термини: „частици“ – мали структури чија општа функција е да го потенцираат значењето на лексемата на која постпозитивно се залепуваат; „вербални партикули“ – кондензати на парадигмите на помошните глаголи, и „метатекстуални оператори“, кои претставуваат коментари на авторот на текстот во однос на пропозицијата над која се надградуваат и која ја оценуваат според различни параметри. Целта на шестата статија, *Numeralia – pars orationis?*, како што сугерира и насловот е да ги одреди семантичкиот и формалниот статус на броевите како лексеми кои ја формализираат информацијата за нумеричка квантификација, односно количествена идентификација на

настаните и предметите на временската, просторната скала и сл. Заклучокот е дека броевите според својата основна функција се предикати, но се блиски и до „шифтерите“ поради својата способност за референција.

Следните две статии се посветени на заменките како посебна класа на семантички единици што служат како оператори на референција, за кои Тополињска најчесто го користи терминот „шифтери“. Во седмата статија, *Заменкиите – универзален систем на референција*, е претставен краток преглед на заменските потсистеми од аспект на нивната референциска функција: определените (личните и показните заменки), неопределените, прашалните/релативните заменки. Во осмата статија, *Заменкиите („шифтериите“) во функција на реченични оператори*, таа ја изнесува својата теза дека комплементарните и релативните реченици се *de facto* именски групи засновани на паровите од заменки од типот *штој што*, *штој кој* и сл. Таа смета дека и конструкциите со казуалните сврзници често се синтаксички номинализирани со заменки кои се вградени во конститутивниот предикат, како што се на пр. *заштоа*, *приштоа* итн.

Во деветтата статија, *Предлозиите и нивното место во граматичкиот опис на јазикот*, Тополињска го изнесува својот став дека предлозите се составен дел на именските групи, а нивниот третман како автономни зборови е само лексикографска конвенција. Според неа, во граматичкиот опис на јазикот тие треба да бидат опишани во делот посветен на именската група и формите на граматикализација на семантичката категорија ‘падеж’.

Од десеттата статија почнува серијата статии што се однесуваат на семантичките и граматичките категории. Во десеттата статија, *За ш.н. граматички категории (со посебен фокус на категоријата падеж)*, се изнесува сфаќањето на авторката дека граматичките категории претставуваат, всушност, граматикализирани информации од одделни семантички полиња, коишто носителите на јазикот ги сметаат за најважни за успешниот тек на комуникацијата. Текстот, главно, се однесува на семантичката категорија ‘падеж’, на карактерот и обемот на информацијата којашто таа категорија ја граматикализира, како и на механизмите на таа граматикализација. И единаесеттата статија, *Падежниите односи наспроти семантичките улоги*, е поврзана со семантичката кате-

горија ‘падеж’, а во неа поконкретно се разгледуваат семантичките улоги што ги извршуваат аргументите во одредени падежни односи. Акцентот е ставен на корелацијата помеѓу „класичните падежи“ и главните типови семантички улоги што ги извршуваат референтите на учесниците во настанот изразен преку одреден предикат.

Во дванаесеттата статија, *Дистрибуција на ѓрамајикализираната информација меѓу реченицата и именската ѓрупа*, тргнувајќи од ставот дека основните семантички структури на јазикот се пропозициите и нивните аргументи, Тополињска ја изнесува својата теза дека, соодветно, и граматичките категории треба да се анализираат како категории на пропозицијата (на површината на текстот сигнализирани на реченично ниво) и категории на аргументите (на површината на текстот сигнализирани на ниво на именската група). Според неа, семантичкиот пристап кон категориите не само што води кон замена на опозицијата ‘глаголски vs именски категории’ со ‘пропозиционални vs аргументски категории’ туку ја менува и распределбата на членовите од двете категориески класи. Понатаму во текстот се разгледуваат соодветно распределените категории според информациите што ги пренесуваат. Тринаесеттата статија, *Селективни критериуми на ѓрамајикализација*, претставува сеопфатна статија во која се дефинираат сите главни семантички категории за македонскиот и полскиот јазик и се наведуваат нивните формални показатели организирани во т.н. граматички категории во двата јазика. Опфатени се категориите: модалност (начини на глаголското дејство), време, лице, број, падеж, определеност. Во опсежната четиринаесетта статија, *Формални показатели на ѓрамајичките категории*, е претставена карактеристичната еволуција на формалните показатели на граматичките категории во полскиот и во македонскиот јазик, врз основа на опфатот на информациите граматикализирани во нив. Формалните показатели се главно морфолошки елементи од парадигмите на менливите зборови. Анализирани се категориите на номиналниот систем (род, број и падеж) и на вербалниот систем (лице, модалност, време, аспект и др.).

Во петнаесеттата статија, *Семантички парадиѓми на т.н. ѓрамајичките категории*, подетално се разгледуваат две семантички категоријални парадиѓми граматикализирани во македонски-

от јазик, чиј состав и показатели авторката ги смета за посебно карактеристични за македонскиот во однос на другите словенски јазици – категориите ‘модалност’ и ‘падеж’. На крајот од статијата преку конкретни примери од македонскиот јазик, во табели, се илустрирани двете семантички категории и нивните формални показатели. Целта на шеснаесеттата статија, *Семантичка парадиџма на деонтичката модалност*, е одредување на местото на деонтичката модалност во граматичкиот опис на јазикот и определување на граматичките средства за нејзино изразување. Најпрво се утврдуваат основните елементи на семантичката парадиџма на деонтичката модалност (‘желба’, ‘апел’, ‘молба’, ‘поттик’, ‘дозвола’, ‘наредба/забрана’ и др.), а потоа се претставуваат граматичките средства за изразување деонтичка модалност во македонскиот и во полскиот јазик.

Во седумнаесеттата статија, *Основна поделба на предикативите во функција на конститутивни членови на пропозиции (семантика > форма)*, авторката ја претставува својата најнова, разработена концепција на поделбата на предикатите на пет класи, според карактерот на информацијата што ја пренесуваат и ги сооднесува типовите предикати со зборовните групи со кои таа информација може да се пренесе. Авторката смета дека поделбата на типовите предикати е основна оска во организацијата на граматичкиот опис на еден јазик. Дел од информацијата вградена во семантичката структура на предикатот како конститутивен член на една пропозиција има категоријален карактер, односно таа информација се пренесува преку граматичките категории. И овде таа го изнесува ставот дека граматичките категории треба да се проучуваат како категории на реченицата и на именската група, затоа што се изразуваат на пропозиционално (реченично) или на аргументско ниво (во именските групи што функционираат како аргументи).

Со осумнаесеттата статија, *Реченичната трансформа и нејзиното место во јазичниот опис (проба за интерпретација)*, преку анализа на неколку реченици во кои се содржат искази вградени во нивната основна граматичка структура, авторката сака да докаже дека таканаречената реченична трансформа не претставува посебен тип граматичка структура, туку се однесува на секоја реченица и/или именска група што се трансформира со цел да се

вгради во друга реченична структура. Трансформацијата е главно од морфолошки карактер и се однесува на конститутивните членови на соодветните реченици и/или именски групи. Примерите анализирани во изворната статија се полски, а во преводот им се придружени соодветни македонски еквиваленти.

Во деветнаесеттата статија, *Месџојџо на зборобразување-џо во граматиката напишана според формулата значење > форма*, Тополињска го изложува своето сфаќање за зборобразувањето како систем од формални средства за лексикализација, односно систем за создавање нови лексеми и збогатување на инвентарите на лексичките семантички категории. Таа смета дека во граматиката напишана според формулата „значење > форма“ тематскиот блок „зборобразување“ треба да биде во корелација со семантичката класификација на предикатите и да претставува анализа на лексичките семантички категории и нивните формални зборобразувачки показатели.

Последната, дваесетта статија, *Организација на содржината во граматика напишана според формулата: значење > форма*, претставува во извесна смисла сумирање на сè што е анализирано и изложено во претходните статии. Тополињска го потцртува фактот дека за да се опише еден јазик на синхрониски план, најважни се *речникот* и *граматиката*, кои се резултат на двете основни постапки за формализирање на информацијата во јазикот: лексикализација и граматикализација. Во оваа статија, таа ги определува нивните задачи, односно какви информации треба да се содржат во нив. Во основа, во речникот, на лексемите (предикати) треба да им се дадат сите можни соодветни семантички парафрази и граматички квалификатори, а граматиката треба да претставува анализа и опис на пропозициите (и речениците) специфични за еден јазик. Речникот и граматиката се, како што вели таа, „соработнички тандем“, односно треба да се надополнуваат.

Фокусот на статијата е на организација на содржината на граматиката, во која треба да бидат претставени граматичките категории карактеристични за опишуваниот јазик, семантичка класификација на предикатите и корелација на таа класификација со инвентарот на зборовните групи. Исто така, треба да се направи преглед на барањата што предикатите им ги наложуваат на своите аргументи и врз основа на тој преглед, да се прикаже семантичка

(и формална) класификација на аргументите. Многу е важно во граматиката да има целосен опис на системот на операторите на референција, со кои настаните за кои зборуваме и учесниците на тие настани ќе ги сооднесеме со светот околу нас. Важно е и да се даде преглед на механизмите за трансформација на пропозициите во аргументи. За адекватно пренесување на информациите во процесот на јазичната комуникација, исто така е важно и определување на хиерархизацијата на информациите, т.е. соодветна селекција на најважната информација за успешниот тек на процесот на комуникација, и обезбедување на максимално транспарентни и предвидливи показатели на таа информација на површината на текстот.

Се надеваме дека оваа монографија ќе допре до што поширок круг читатели, кои ќе стекнат подлабок увид во лингвистичката концепција на нејзината авторка, заснована на повеќедецениските истражувања на словенските јазици, а особено на полскиот и македонскиот јазик, преку чија конфронтација доаѓа до нови важни сознанија за опишување на јазикот, воопшто.

Скопје, јуни 2024

Станислава-Сташа Тофоска

1.

ДВЕ ИСТРАЖУВАЧКИ ПОСТАПКИ ВО СОВРЕМЕНАТА ТЕОРИЈА НА ЈАЗИКОТ

0. Како што е познато, јазикот како семантички код се дефинира преку тандемот: подредена серија на граматички правила + збир на лексемите во даден јазик. Научната анализа на јазикот како продукт носи два текста: **граматика** и **речник**. Векови наназад, имплицитно и експлицитно се води дискусија за тоа каде е границата меѓу информацијата што треба да се содржи во граматиката и информацијата што треба да се содржи во речникот. Ставовите на дискутантите значајно се разликуваат, сепак, општо земено – доминира желбата, информацијата во двата текста да биде што побогата, т.е. најбогата. Со други зборови, подобро една иста информација да се повтори и во граматиката и во речникот, отколку да се испушти некој битен факт во едниот или во другиот текст, или – не дај Боже – во двата.

Во последно време, сè појасно се исцртуваат две линии на аналитички постапки, и двете најчесто земени од когнитивната теорија: едната произлегува од лексиколошката анализа, другата од морфосинтаксичката анализа. Во центарот на вниманието на „лексиколозите“ се наоѓа **лексемата** со сиот свој потенцијал за семантичка и формална деривација, а во центарот на вниманието на „граматичарите“ – **пропозицијата** како јадро и соодветно: **речениците**, или пошироко кажано: **исказите** и сите неизделиви семантички параметри на пропозицијата, како и нивните формални корелати. Секоја од овие две постапки имплицира (имплицитно или експлицитно) желба за вградување на комплетната информација за јазикот во речникот или во граматиката, соодветно.

Изгледа дека оваа ситуација е корисна за нашата дисциплина, земајќи го предвид фактот дека двата типа анализа заемно се верификуваат. Единствен, – и не мал! – проблем е потребата за усогласување на метајазикот, или – пореално – потребата за воспоставување конкорданција меѓу блискозначните термини кои се умножуваат со застрашувачко темпо.

Во понатамошниот текст, би сакала, врз основа на избрани репрезентативни трудови за двата типа анализи, да се задржам на тоа, што ги поврзува, а што ги дели овие анализи и како се покажува заемната корист од таквата поставеност. Моите примери и моите заклучоци се однесуваат, пред сè, на словенската лингвистика.

1. Лексиколошкиот пристап подразбира анализа на самиот когнитивен процес на човекот, анализа на процесот на „запишување во јазикот“ на она што го осознаваме за светот што нè опкружува, откривањето на нови појави и нивно зацврстување во јазикот преку давањето назив (именувањето) на новите дистинкции, откривањето на нови „делови на светот“ и на релациите меѓу нив. Едноставно речено, почетоците на јазичното спознавање на светот лежат во далечното минато недостапно за истражување со нашите истражувачки средства, секако тоа е процес кој трае и нема да заврши додека „ние постоиме на планетата Земја“. Но, затоа, можеме да ги следиме неговите современи механизми, а понекогаш дури може и да влијаеме на нив.

Во голема мера тоа се познати и банални механизми на истражување како оние на кои им е доволен зборобразувачкиот апарат на еден јазик или процесите на позајмување и адаптација на нови лексеми како резултат на контактот со други јазици, или најпосле, свесните или несвесните „искривувања“ на постојните форми во рамки на разните типови сленг. Поинтересна линија на истражување, којашто дава подобар поглед во нашите когнитивни процеси е регистрирање и анализа (семантичка и формална) на новите колокации. Тоа е една од основните истражувачки форми при изработка на речниците, во последно време сè попопуларна, во голема мера благодарение на корпусната лингвистика, којашто овозможува пристап до широка база на текстови. И самата некогаш ги истражувал патиштата на деривација и семантичка мотивација на таа деривација на десупстантивните (одименските) придавки во

македонскиот и во полскиот јазик и колокациите карактеристични за тие типови придавки (Topolińska 1984), и се уверив колку е големо влијанието на историско-културната средина врз динамиката и карактерот на соодветните процеси.

Создавањето нов дериват значи нова позиција во речникот, а во исто време, би рекла, пред сè, можност за нова формализација на некоја информација или ново решение на морфосинтаксичко рамниште. На пр. за македонската конструкција од типот на *кожжена јакна* наспрема *јакна од скај* итн. кога би настанал нов дериват на пр. *скаен*, би се изменила статистиката на двата типа конкурентни конструкции на именската група. Настанувањето на нови колокации често значи настанување на нови семантички варијанти и со самото тоа има понатамошни консеквенции. Спореди на пр. на полски *deszczowy dzień* (мк. *дождлив ден*) – ‘ден во кој паѓа/ напѓал многу дожд’ наспрема *deszczowy płaszcz* или подобро *płaszcz deszczowy* (*дождовен манџил*) – ‘манџил кој штити од дожд’ итн. Дали во речникот треба да стои една општа одредница (толкување) за *deszczowy* – ‘кој има врска со дождот’ или подобро е да има повеќе колокации од различни семантички полиња, добро искоментирани; сп. *pantofle domowe i kłopoty domowe?* (*домаини ѓаѓучи: ‘ѓаѓучи за дома / за ѓо дома’ и домаини ѓроблеми?: ‘семејни ѓроблеми’*), каде во игра влегува повеќе значноста на поимот ‘дом’ итн. итн. Спореди ги уште и дијатетските варијанти како на пр. *łakomy kłosek*¹: ‘który (Acc.) chętnie by się zjadło’ (мак. ‘кој со задоволство би го изеле’), наспрема *łakomy chłopiec*: ‘który (Nom.) ma duży apetyt’ (мак. ‘кој има голем апетит’) или во македонски (*лесно*) *навредлив човек*: ‘*шѓо лесно се навредува*’ и *навредлив збор*: ‘*шѓо ѓредизвикува навреда, шѓо навредува*’ итн.

Истражувањето на нови колокации секогаш претставува истражување на семантичките импликации што произлегуваат од предикатот (изразот во функција на предикат) кон неговите потенцијални аргументи. Во таа смисла, секоја нова колокација е потенцијално јадро на нова пропозиција, евентуално на нова морфосинтаксичка формализација на дадената пропозиција, а не постои промена на формализацијата без промена на хиерархијата

¹ Примерите *łakomy kłosek* – *łakomy chłopiec* немаат исти/соодветни еквиваленти во македонски, затоа е преведено само толкувањето, а потоа се посчени македонски примери.

на семантичките компоненти. Ми доаѓаат на памет многубројните „таксономични синтакси“, односно оние синтаксички описи коишто поаѓаат од минималните, двокомпонентни граматички структури (сп. Золотова 1982, 1988, сп. исто така Цивян 1979); Според мое мислење, тие не кажуваат многу за типолошката афилијација на еден јазик, туку повеќе укажуваат на полето на семантичка и формална варијација, т.е. дисперзијата на можните колокации на конститутивните членови било на пропозицијата било на именската група. Следната асоцијација ми е т.н. *pattern grammar* (граматика на обрасци), којашто (го цитирам Górski 2008; 29), „земајќи ја за појдовна точка ...лексиката, како основен предмет на проучување ги зема(м) колокациите на одделните лексеми“. При тоа, поимот ‘колокации’ треба да се сфати широко – се работи за типичното окружение на лексемите, окружение што е дефинирано не само преку другите лексеми, туку и преку граматичките и семантичките класи. Тие колокации стануваат обрасци (*patterns*) кои потоа, следствено, се конститутивен елемент на реченицата. (сп. Hunston-Francis 2000). Според таквото сфаќање, **колокација**, на семантичко рамниште, е секој однос меѓу предикатот и аргументите, независно од тоа дали се работи за предикат на конститутивната пропозиција (конститутивен за реченицата) или за предикат на пропозицијата формализиран како реченична трансформа.

Изгледа дека лексиколошка појдовна точка има и теоријата разработена од Ј. Апресјан и др. (Апресјан, Ю. и др. 2010), каде што во центарот на вниманието на авторите се двокомпонентните конструкции и типовите на рекции меѓу тие компоненти.

Вреди тука да се споменат и таквите проекти како семантичко-деривациските речници, коишто ги прикажуваат зборобразувачките парадигми на немотивираните лексеми од различни семантичко-формални класи (зборовни групи), подредувајќи ги притоа патиштата на семантичка деривација (често метафорична) на формалните деривати изведени од нив, кои исто така, на посебен начин, се занимаваат со колокациите. (на пр. српскиот *Семантичко-деривациони речник* (Гортан-Премк и др. 2004). Во него се претставени зборобразувачките парадигми на називите на деловите на човечкото тело во српскиот јазик, а се обрнува посебно внимание на семантичката варијација на новонастанатите деривати.

На крајот, вреди да се споменат тука и т.н. истражувања на асоцијативните низи, кои во лингвистичката анализа може да укажат на начините на настанување на новите колокации.

Се обидов во овој дел да собирам примери за тоа како современата лексиколошка теорија влијае на теоријата за граматичката структура на јазикот и како современите речници, пред сè еднојазичните, апсорбираат сè побогата информација, којашто до неодамна бевме склони да ја сметаме за типично граматичка информација. Во понатомошниот текст, ќе се обидам да погледам на ова од друга страна и да покажам како граматиката се шири не само на сметка, туку повеќе благодарение на речникот, т.е. благодарение на лексиколошките истражувања. Тоа ќе ми биде полесно, бидејќи и самата во моите истражувања се наоѓам на „граматичката“ страна на опозицијата.

2. **Грамаџичкиот пристап** претставува анализа на механизмите на пренесување на информацијата во човечкото општество, информацијата за внатрешниот свет, како и информација за виртуелниот свет на зборуваачот. Информацијата за светот претставува информација за релациите што постојат и се воспоставуваат меѓу неговите елементи, евентуално и за карактеристиките што им се припишуваат на тие елементи. Со други зборови, се работи за информација, чија структурна форма е тоа што го нарекуваме **пропозиција**, односно, предикат плус аргументите што тој ги импликува. Пропозицијата мора да биде сместена во времето и просторот, соодветната информација или се наоѓа во самата неа или мора да биде надополнета со соодветни спацијални и темпорални „додавки“ (помошни средства). Најпосле, пропозицијата, *ex definitione*, е авторизирана, што значи содржи и т.н. модална информација, којашто повторно или се содржи во самата неа или е дополнително „надградена“, вон нејзините граници. Цела таа хиерархизирана информациска структура ја претставува семантичката структура на **реченицата**, т.е. на основната единица на текстот. Записот на таа структура, кој многу години наназад се докажа како корисен во моите анализи, е формулата предложена од Станислав Каролак (Karolak 1984):

M { T&L [p (a1, a2...)] }

каде што M е модална компонента, T и L соодветно се темпорална и спацијална компонента, p е предикат, додека a1, a2 итн. се аргументите имплицирани од тој предикат.

Моделот на Каролак е еден од многуте предложени модели за генеративен опис на јазикот од семантичка (а не од синтаксичка) база на генерирање. Формални корелати на двата централни поима ‘**предикат**’ и ‘**аргумент**’ се соодветно предикатски израз и аргументски израз, иако во една конкретна анализа како поплоден се покажува парот ‘**реченица**’ (конструкција конституирана од *verbum finitum*) како продукт на процесот на предикација и ‘**именска група**’ (конструкција конституирана од формата на *nomen substantivum*) како продукт на процесот на номинација. Овој пар нема семантички корелати еднозначно сфатени како функционални компоненти на семантичката структура на реченицата. Би го додала тука и поимот ‘**сложена реченица**’ односно конструкција конституирана од предикат во форма на сврзник (*conjunctio*). Додека **именската група** ги именува фрагментите што ги изделуваме од надворешниот и внатрешниот свет, **реченицата** пренесува информација за особините на тие фрагменти опсервирани од нас или информација за релациите меѓу нив (соодветно, за состојбите и настаните). **Сложената реченица** оди чекор понатаму во нашата јазична интерпретација на светот и информира за текот на нашата мисла, за релациите (асоцијативни, темпорални, каузативни) што ги забележуваме меѓу тие состојби и настани. Основниот семантички однос, односот предикат – аргумент и соодветно формалниот однос предикатски израз – аргументски израз лесно може да се интерпретира со термините за колокација. Потешко е кога треба да се опишат заемните зависимости и хиерархиската (и линеарната) подреденост на компонентите во рамки на соодветните семантички и формални единици, т.е. структурите организирани врз основа не само на една, туку на повеќе „вертикално“ подредени дихотомии, во форма на „дрво“.

Анализата и граматичкиот опис на (простата и сложената) реченица(та), на именската група најчесто ги спроведуваме преку опис на оние т.н. граматички категории² кои им „служат“. Во тео-

² Според мое мислење, граматичките категории им „служат“ на одделните син-

ријата којашто оди од значење кон форма, **граматичка категорија** е таков сегмент од соодветната семантичка категорија (и од соодветното семантичко поле), којшто во еден јазик има формални показатели тесно корелирани со пренесуваната информација. Со други зборови, постои категоријална парадигма во која на семантичкиот член му соодветствуваат регуларни и предвидливи формални сигнали (показатели). Едноставно кажано, динамиката на јазичната еволуција предизвикува, покрај неграматикализираните семантички категории, постоење и на (делумно) десемантизирани граматички категории. Граматичкиот опис ги претставува категоријалните парадигми обрнувајќи внимание на сите форми на нивната семантичка и формална варијација.

Во традиционалниот опис, каде што поимот граматичка категорија се врзувал соодветно со флексијата и со зборобразувањето, односно со морфолошката, а не со морфосинтаксичката менливост, должината на категоријалните парадигми се дефинирала преку опсегот на таа (про)менливост, а самиот статус на граматичката категорија (којашто им се припишувала на морфолошките класи на лексеми – зборовните групи), се засновал на фактот на поседување на паралелни категоријални парадигми на сите елементи од дадената класа (зборовна група, заб. прев.). Во поново време, сè почесто, граматичките описи се збогатени со категоријални серии деривирани на морфосинтаксичко ниво, притоа исто така и со „кратки серии, ограничени не само преку формалната менливост, туку и пред сè, преку лексичкото значење на нивните конститутивни членови и *ipso facto*, преку колокациите карактеристични за нив.

Во вербалниот систем овие нови категоријални серии најчесто формално се појавуваат како: а. конструкции со надграден формант во форма на модална партикула или б. перифрастични конструкции со т.н. помошен или синсемантичен глагол (што означува две различни нивоа/ два стадиума на семантичка „сиромашност“, т.е. десемантизација) и инфинитив или субјунктив на основниот глагол.

таксички единици, во нивните рамки може, а не мора да биде изразена морфолошката менливост на соодветните зборовни групи (класи на лексеми).

Спореди на пр.:

а) во македонскиот јазик, како најмногу еволуиран јазик во тој поглед – субјунктивот со формантот *ga*, кондиционалот со формантот *ke* или потенцијалот со формантот *bi*;

б) сите словенски перифрастични конструкции со глаголите *esse, habere, dare*, меѓу другото и полските конструкции како *było pomysleć wczesniej*, хрватските регионални конструкции на футурот со синсематичниот глагол *ide (ako on ide govoriti što mu je na pameti, on nije postigao ništa)* итн. За повеќе такви конструкции, види меѓу другото во мојот избор на статии „*Z Polski do Macedonii I*“ (Topolińska 2008).

Во номиналниот систем, подновените показатели на **падежните односи**, се јавуваат во форма на предлози, евентуално заменски клитики; показател на т.н. категорија ‘определеност’ (референцијалната карактеристика) е **членот** во комплементарна дистрибуција со другите заменки, или во јазиците што немаат член – самостојните заменски лексеми – *demonstrativa indefinita* и др.; показатели на категоријата ‘број’ се броевите..., при што форма на граматикализација на овие лексички показатели е нивниот линеарен ред во именската група (сп. *Z Polski do Macedonii II*“, Topolińska 2009).

3. Како што кажав на почетокот, овие два типа на лингвистичка анализа заемно се дополнуваат и се потврдуваат.

Клучен поим за разбирање (и опишување) на динамиката на јазикот, а со тоа и на неговата еволуција е процесот кој тука го определувам како **семантичка деривација**, односно процес, којшто, било по пат на проста асоцијација или по пат на т.н. контактна интерференција, доведува до настанување на ново значење, нова семантичка варијанта на лексемата. Симптом за завршена деривација се новите колокации во лексиколошкиот опис, и со тоа, промена на т.н. селективни ограничувања во граматичкиот опис на релацијата предикат – аргумент. Со други зборови, семантичката деривација: а. ја менува семантичката и формалната поврзливост на една лексема; б. внесува нови модификатори на конститутивните членови на реченицата и именската група. Секој нов модификатор претставува трансформа на пропозицијата којашто

се адаптира на соодветната синтаксичка (граматички подредена) функција било во предикатскиот било во именскиот линеарен ред.

Многу интересен експеримент спроведе П. Пипер како главен автор и „организатор на текстот“ на најновата српска синтакса на простата реченица (Пипер и др. 2005). Во неа се наоѓаат два независни описи, соодветно насловени „Од облика ка садржајима просте реченице“ и „Од садржаја ка облицима просте реченице“. Во првиот дел, предмет на описот се формалните категории, како синтакса на именската група, синтакса на падежите, синтакса на предикатските изрази и во врска со тоа синтакса на глаголот, и на крајот, на простата реченица како организирана синтаксичка единица. Во вториот дел, е претставена анализа и опис на семантичките категории, како персоналност, агентивност, модалност, посесивност, социјативност итн., а на крајот се наоѓаат поглавјата „Комуникативне функции просте реченице“ и „Комуникативна перспектива просте реченице“. Изгледа дека таквата структура, којашто на прв поглед сугерира редунданција, претставува не само оптимален начин за приближување на перспективата „од значење“ кон форма“, на средина која е навикната на граматика со перспектива „од форма кон значење“, но исто така, уште повеќе, дозволува верификација на точноста и целосноста на аналитичките и интерпретациските процедури.³

Семантичката деривација најчесто доведува до настанување на нови значенски варијатни на лексемите како такви, но ако е придружена и со синтаксичка деривација (односно деривација преку границата на т.н. зборовни групи), може исто така да создава нови значењски варијатни карактеристични само за новонастаниот дериват. Границата меѓу дериватот и флексиска форма на една лексема најлесно се заматува во вербалниот (глаголскиот) систем, каде што одглаголските именки и придавки уште во моментот на деривација на прасловенско тло имаат статус на самостојни лексеми, или пак, вторично се осамостојуваат.

³ *Mutatis mutandis*, слично постапиле и српските автори на томот посветен на гласовниот систем на српскиот јазик (Петровиќ и Гудуриќ 2010). Во овој том се претставени два целосни монографски описи на тој систем, еден кој тргнува од функционалната фонолошка мрежа, а друг кој тргнува од фонетската супстанција; тие два описи во голема мера се потпираат еден на друг, но исто така и се дополнуваат и се верификуваат.

Посебна линија на семантичка деривација претставува преоѓањето на некои зависни флексиски или зборобразувачки форми во друга функционална класа на лексеми (во др. зборовна група). Примери на таква деривација покажа во поново време Гроховски (Grochowski 2010) опишувајќи го преоѓањето на степенуваните прилози во класата на метаоператори.

Погорниот краток и сигурно селективен преглед нè доведува до многу баналниот заклучок, дека процедурите на јазичното „присвојување на светот“ и процедурите на заемно информирање за тој свет во голема мера се надоврзуваат едни на други и во голема мера се неразделни.

2.

ПРЕДИКАТ vs АРГУМЕНТ (семантика и форма)

Целта на овој текст е да формулира работни дефиниции на основните елементи на јазичниот комуникат - исказот, а тоа се:

- **пропозицијата, предикатот и аргументот/аргументите** на семантичко рамниште;
- **реченицата и именската група** на формално рамниште, како и да ја објасни асиметријата меѓу тие два поимски состави.

Основната опозиција **именска група** наспроти **реченица** ја преземам од трудот на Ј. Курилович (Kuryłowicz 1948), но, интерпретацијата на прифатената теоретска рамка е различна. Се работи за варијанта на теоријата: **семантика** → **форма**, чија прва скица ја има направено Ст. Каролак и која е применета во академската *Граматиџка на современиот полски јазик (Gramatyka współczesnego języka polskiego 1984)*, а која подоцна, секој од членовите на авторскиот тим на Граматиката, ја развиваше на свој начин, надградувајќи ја, но не негирајќи го првиот, основен принцип. Во мојот случај, промените се гледаат, пред сè, во промена на самата перцепција на јазикот. Тоа е последица од мојата фасцинација со граматичката структура на македонскиот јазик и долгогодишната работа посветена на систематичната конфронтација на изборот и опсегот на граматикализација на одделни семантички категории во полскиот и во македонскиот јазик¹. Споредбата на морфосинтаксичките структури карактеристични за тие два јазич-

¹ Под граматикализација ја подразбирам регуларизацијата и со неа врзаната предвидливост на формалните показатели на соодветните семантички содржини.

ка, според мене, помага за воспоставување типолошка рамка за класификација на словенските јазици².

Предложените термини (терминолошки основи) произлегуваат од воведната поставка дека вокабуларите на нашите јазици содржат три и само три типа семантички единици: а) **предикати** б) **shifters**³ (термин на Р. Јакобсон којшто +/- ја опфаќа класата на заменки) и в) **личните имиња** (nomina propria). Предикатите претставуваат грубо речено над 90% од тој збир, а како **ѝредика-ѝи** ги разбираам генеричките поими коишто се резултат на нашата концептуализација на светот. Групите а) и в) се отворени, додека групата б) е, во основа, затворена. Имајќи ја предвид претставената пропорција на овие три типа семантички единици во јазикот, централна задача за да се разбере и да се опише структурата на јазикот е да се направи класификација на предикатите од гледна точка на информацијата што се содржи во нив, како и според карактерот на аргументите што тие ги имплицираат (т.е. карактерот на аргументите што се запишани во нивната семантичка структура).

Минимален јазичен комуникат е **пропозицијата**. Пропозицијата се состои од предикатот и аргументите што тој ги имплицира. Пропозицијата е рекурсивна структура, со други зборови аргументите можат да содржат во себе и понатамошни, семантички (и формални) подредени пропозиции.

Референт на пропозицијата е **настанот** (термин којшто претставува „капа“ за ситуациите, процесите, состојбите итн., коишто авторот на текстот ги забележува во реалниот и/или во виртуелниот свет и за кои нè информира). Референти на аргументите се **учесниците на настаните**, широко сфатени.

Секој предикат, *ex definitione*, е способен да конституира пропозиција, всушност токму тоа е основната семантичка и синтаксичка функција на предикатите.⁴

² Таков беше впрочем и „слоганот“ на проектот *Грамаѝичка конфронѝација: ѝолски-македонски* којашто со мојот македонски партнер, проф. д-р Б. Видоевски, ја започнавме во далечната 1970 г.

³ Заб.на прев.: за овој термин – *shifters* понатаму, во сите текстови во монографијата ќе се користи терминот „шифтери“, кој по мислењето на авторката З.Т. е најсоодветен за нејзиното поимање на операторите на референција.

⁴ Вторично, во конструкциите со идентификациска функција, таква способност имаат исто така и други елементи на речникот (вокабуларот).

Предикатите се делат на класи врз основа на својата способност да преземат разни вредности од соодветните семантички параметри, важни за успешниот тек на актот на јазичната комуникација. Така, на пример, една класа предикати има *темпорална* семантичка парадигма, т.е. може да информира за: а) локализација на настанот во реално и/или во виртуално време сооднесено со моментот на зборување или со други моменти релевантни во врска со дадената пропозиција; б) за внатрешната временска организација на настанот. Тие предикати, на површината на текстот ја реализираат споменатата семантичка парадигма во форма што корелира со формалните парадигми за *време, начин, вид* итн. Јасно е дека тука се работи за *глаголи*. Друга класа предикати, има, на пример, семантичка парадигма за категоријата *број*, односно, кога овие предикати се употребени како аргументи способни се да ги прифатат вредностите што информираат за бројот на денотати на именуваниот поим, т.е. на референтите на соодветниот аргумент. Оваа класа предикати ја поседува, исто така, семантичката парадигма на категоријата *јадеж*, т.е. овие предикати имаат способност да прифатат различни вредности во зависност од функцијата на аргументот во пропозицијата, имплициран од предикатот што е конститутивен член на настанот – тука зборувам за *именки* итн.

Во основа на понатамошната класификација на предикатите (со тоа и на пропозицијата) е антропоцентризмот на јазикот. Од гледна точка на интенцијата на авторот на текстот разликуваме **пет основни типа** на предикати:

1. Авторот на текстот може да не информира за релациите помеѓу материјалните (живи или неживи) делови на светот и за активностите на живите организми, пред сè, луѓето. Во таков случај, предикатот (конститутивниот член на пропозицијата – КЧ) ја определува релацијата, а деловите на светот се референти на имплицираните аргументи. Конститутивните предикати од овој тип ги нарекуваме **предикати од прв ред** на пример: ‘стои’, ‘оди’, ‘работи’, ‘чита’, ‘се занимава’ итн. и тие се формализираат како **глаголи**;

2. Авторот на текстот може да не информира за своите ментални состојби: интелектуални, емоционални, волитивни. Кон-

ститутивниот член на пропозицијата кај овие предикати ги определува оние состојби коишто се референти на аргументите, а се однесуваат на соодветни реални или виртуелни настани. Конститутивните предикати од овој тип се **предикати од втор ред**, како на пример: ‘мисли’, ‘смета’, ‘заклучува’, ‘сака’, ‘посакува’ ..., ‘оценува’, ‘вреднува’, ‘се восхитува’ итн. Како што се гледа, предикатите од овој тип се формализираат како **глаголи**, но често и како **партикули**;

3. Авторот на текстот може да му припишува одредени физички, социјални, ментални и други атрибути на одреден објект, материјален предмет и/или настан. Соодветните „настани“ се случуваат за *опискрипција* (припишување) на некоја особина. Предикатите од овој тип се формализираат како **придавки** и/или **прилози**.

4. Авторот на текстот може да вклучи некои објекти во пошироки зборови именувани со хипероним. Овие предикати се формализираат како **именки**;

5. Авторот на текстот може, исто така, да нè информира и за текот на своето сфаќање на настаните за кои станува збор, односно за релациите меѓу настаните што тој ги перципира – причински и/или асоцијативни релации. Кај овие предикати, конститутивниот член е тој што ги определува релациите, а референти на неговите аргументи се самите настани што се поврзуваат (се корелираат). Предикатите од овој тип ги нарекуваме предикати од **трет ред**. Такви се, на пример: ‘коегзистира’, ‘конкурира’, ‘се спротивставува’, ‘се согласува’; ‘предизвикува’, ‘причинува’, ‘условува’ итн.; но и предикатите ‘и’, ‘а’, ‘бидејќи’, ‘затоа што’, ‘ако’ итн. Како што произлегува од кажаното, предикатите од овој тип може да се формализираат на површината на текстот или како **глаголи** или како **сврзници**.

Пропозицијата, *ex definitione*, мора да биде локализирана на временската оска, па затоа предикатите од третиот и четвртиот ред (тие коишто се формализираат како именки, придавки и прилози и немаат сопствени темпорални парадигми) кога се во функција на КЧ на некоја пропозиција мора да создаваат сложени структури со базичниот предикат ‘*esse*’, којшто на површината на текстот се формализира преку соодветни форми на т.н. помошен глагол

‘сум’. На пример: *Тој човек е мој иријател. Тој сок беше многу блаџ. Тука ќе ни биде добро.* итн. Само во ретки случаи може наместо нив да се употребат и некои зборообразувачки модели, па така, на пример, реченицата: *Тој човек е вработен во Музејот на современа уметносѝ.* може да се замени со еквивалентната реченица: *Тој човек работи во Музејот на современа уметносѝ.* Но, веќе конструкциите од типот: *Кој е домаќин ѝука?* или *Кој е главен ѝука?* – немаат семантички еквиваленти во соодветните зборообразувачки формации, на пр. *Кој *домаќинува ѝука?* итн.

Како што споменав и порано, една од релевантните класификации на предикатите зависи од карактерот на аргументите што тие ги имплицираат. Пред да ја претставам, семантичката единица – **аргумент**, таа треба да се разгледа од поблиску во опозиција со семантичката единица – **предикат**. Одлучувачки фактор за тоа дали еден предикат се реализира како *иредикаѝ* или како *арџуменѝ* е постоењето или непостоењето на референција, односно зависи од тоа дали тој предикат има или нема референт во реалниот или во виртуелниот свет.

Класични показатели на референцијата се погоре споменатите „**шифтери**“ (shifters). Доколку предикатот претставува *џенерички ѝоим*, тогаш аргументот *ex definitione* е врзан со референција, т.е. ги претставува конкретните денотати на именуваниот поим што учествуваат во настанот за кој станува збор, на кои се укажува со помош на показатели од типот „шифтери“. На површината на текстот тој аргумент се реализира како именска група (ИГ).

Повеќе пати спомнував дека „шифтерите“ претставуваат класа семантички единици што се формализираат како **заменки**. Во „јазичите со член“, **членот** е еден од основните претставници на таа класа. Како што е познато, во зависност од карактерот на референцијалната функција на заменките, разликуваме повеќе типови заменки: лични, посвојни; показни; неопределени; прашални / релативни итн. Првите три поткласи еднозначно ги идентификуваат референтите; „неопределените“ заменки потврдувајќи го постоењето на референтите, информираат дека тие се неидентификувани за авторот на текстот; прашалните заменки, како што се оние во пропозициите од типот *Кој дојде?*, *Што се случи?*, се апел за идентификација на неочекуваниот „дојденец“ и/или неочекуваниот настан; употребени во функција на релативизатори тие овоз-

можуваат идентификација на објектите за коишто станува збор, внесувајќи пропозиција што информира за нивно учество во идни настани, познати на авторот на текстот. На формално рамниште, со оглед на нивната способност да конституираат именска група или да конгруираат со КЧ на именската група, разликуваме именски, придавски, прилошки заменки итн. Како аргументи функционираат, исто така, *ex definitione*, и примарно употребените (во т.н. *supositio formalis*) лични имиња, па така ако кажеме на пример Во нашиот клас има три Марии., тоа значи ‘три девојки со име Марија’, т.е. се служиме со *supositio materialis*.

Слично како што предикатите формализирани како именски и придавки и употребени во функција на конститутивен член на пропозицијата бараат присуство на помошен глагол, *mutatis mutandis*, и глаголските предикати бараат специјални процедури коишто би овозможиле нивно појавување во функција на аргумент, што значи дека треба некако да се врзат со референција и да се оспособат за примање на семантичките вредности опфатени со категориите ‘број’ или ‘падеж’. Сепак, во нивниот случај тоа не бара лексичка интервенција, односно, вклучување на соодветни помошни глаголи, туку за тоа се доволни соодветните универзални **зборообразувачки** или **синтаксички** процедури, прифатени во соодветниот јазик.

Основните добро познати зборообразувачки процедури се **номинализацијата** и **адјективизацијата**, односно претворањето на *verbum finitum*/финитната глаголска форма во *substantiva verbalia*/ глаголска именка (заедно со инфинитивот) или *adjectiva verbalia*/глаголска придавка или *participia*/партицип. Постојењето на соодветни морфолошки формации (образувања) дозволува регуларно адаптирање на примарно глаголските предикати во аргумент, што ни дозволува да ги класификуваме аргументите – во зависност од семантиката на коренот на соодветните ИГ – на **предметни vs реченични**, односно **пропозиционални аргументи** (такви коишто ги именуваат материјалните делови на светот vs такви што ги именуваат настаните). Со други зборови, **пропозиционални аргументи** се оние аргументи чии референти се настаните, а коишто на површината на текстот се формализираат, соодветно адаптирани за новата улога, често кондензирани, како семантички (и формално) осиромашени пропозиции.

Како што споменав и порано, покрај зборообразувачките постојат и синтаксички процедури со кои пропозициите се адаптираат во аргументи (добиваат функција на аргумент), односно, ги адаптираат речениците во именски групи на површината на текстот. Во врска со овие процедури би сакала тука да претставам една хипотеза, којашто, како што ми се чини, наоѓа своја потврда не само на полско и словенско тло, но и пошироко – на индоевропско, а којашто во исто време е и потврда и нова интерпретација на дихотомијата на Курилович (‘именска група’ vs ‘реченица’) и нејзиното фундаментално значење за структурата на јазикот.

Мојата хипотеза се однесува на историските корени на пропозиционалните аргументи имплицирани од менталните предикати (во нашиот преглед, тоа се предикатите од втор ред). Менталните предикати имплицираат аргументи во форма на пропозиција (пропозиционални) коишто ги претставуваат менталните состојби на човекот. Операторите, коишто ги врзуваат тие аргументи со КЧ на надредената пропозиција во полскиот и во другите словенски јазици, а исто така и во францускиот, англискиот, германскиот јазик (од јазиците што ги знам), се **релативните заменки**. Познати ни се процедурите на релативизација, коишто ги „префрлуваат“ реченичните (т.е. пропозиционалните) модификатори, во конститутивен член на именската група. Операторите на коишто им ја доверуваме таа функција се т.н. релативни заменки, спореди на пр. *Го зайџознав **џој** сликар, за којџџџо ми зборуваше вчера или Подај ми ја **џаа** книга **џџо** е на масаџа* итн. Релативната реченица во функција на модификатор на КЧ на именската група служи за идентификација на аргументот имплициран од КЧ на надредената пропозиција, којшто е референт на таа именска група. Со други зборови, сложениот состав од показна и релативна замена, во нашите примери *џој... за којџџџо, џаа... џџо* ја извршува функцијата на „шифтер“ кој ги идентификува соодветно сликарот, односно книгата (врзани со определена референција). Ми се чини дека рекуренцијата „реченица во реченица“ на повисоко рамниште, т.е. синтаксичката процедура којашто ги внесува пропозиционалните аргументи на менталните предикати, е, *mutatis mutandis* историски идентична, а нејзините два хронолошки подредени стадиуми -и до денес ги среќаваме во полскиот јазик. Спореди ги на пр. полските конструкции како: (1) *Myślę o tym, co mi wczoraj powiedziałaś. i*

(2) *Myślę (o tym), że Ania powinna pójść do lekarza*, por. i (1a) *Martwię się tym, że ten wyjazd może nie dojść do skutku.* > (1b) *Martwię się, że ten wyjazd może nie dojść do skutku.*

и на нив сличните во македонскиот јазик 1. *Мислам за ѿоа шѿо ми ѓо рече вчера*; 2. *Мислам (за ѿоа) дека Ана ѿреба да оги на лекар*; спореди и 1a. *Се ѿлашам оѿ ѿоа, дека ѿој ѿаѿ може да не не доведе до резулѿаѿ*, 1б. *Се ѿлашам дека ѿој ѿаѿ може да не не доведе до резулѿаѿ* итн. За релативните корени на словенската партикула *дека* и старополското *jeże* спореди Корећну 1973 (334-335)⁵.

Се наметнува заклучокот дека аргументите имплицирани од предикатите што се формализираат како *verba finita* (глаголи во личноглаголска форма) заземаат синтаксичка позиција предодредена за ИГ, што го потврдува меѓу другото и паралелизмот на релативизацијата од типот *ѿој... којшѿо* и *ѿоа... шѿо*. – Во првиот случај т.н. релативна реченица стои во функција на модификатор на конститутивниот член на ИГ, а во вториот, комплементарната реченица стои во позиција на пропозиционален аргумент, вторично имплициран од КЧ на надредената пропозиција. Оваа ситуација не е карактеристична само за словенските јазици, што го потврдува и дистрибуцијата и етимологијата на француското *que*, англиското *that*, германското *das*.

Предложената интерпретација, секако, не се однесува на „примарно“ пропозиционалните аргументи имплицирани од предикатите што се формализираат како сврзници – тука, *de facto*, се работи за директна релација меѓу две пропозиции. Иако, сигурно не случајно, етимолошката анализа на сврзниците открива многу прономинални форми и заменски партикули.

Друг логичен заклучок од погоре изнесените размислувања е констатацијата дека т.н. **граматички категории**, т.е. (делумно) граматикализираните семантички категории треба да ги делиме на **категории на реченицата** и **категории на именската група**, а не на глаголски и именски категории.

⁵ Улога на релативен „испраќач“ во слични конструкции може да врши и именката *факѿ*, сп. *Ме заѿрижува факѿоѿ дека...*

ЗА СЕМАНТИЧКАТА СТРУКТУРА НА ТЕКСТОТ. СВРЗНИЦИТЕ И ПАРТИКУЛИТЕ КАКО ПРЕДИКАТИ

Во овој текст се надоврзувам на *Грамаџикаџа на џолскиоџ јазик*, т.н. „жолта грамаџика“ (*Gramatyka współczesnego języka polskiego* 1999) и некои од решенијата прифатени таму во врска со семантичката структура на текстот и нејзиниот однос кон формалната репрезентација на таа структура. Основниот пристап кон описот на јазичниот материјал во неа е пристапот «*smysł*» текст», т.е. од значење кон форма. Концепцијата на анализа и описот на јазикот во *Грамаџикаџа* (*Gramatyka* 1999) се градеше околу поимот ‘предикатско-аргументска структура’, т.е. како што денес обично го именувам, поимот ‘пропозиција’. Пропозицијата ја разбираам како семантичка структура составена од предикат и од аргументите што тој ги имплицира.

Пропозицијата, т.е. предикатско-аргументската структура се заснова на релацијата: предикат > аргумент; предикатот е конститутивен член на оваа структура. Ние сме навикнати дека, а така тоа е претставено и во *Грамаџикаџа*, на површината на текстот, типични претставници на предикатите се глаголите. Меѓутоа, ако од семантичка перспектива, го погледнеме лексичкиот состав со кој се служиме секој ден, ќе видиме дека тука постојат три диспропорционални компоненти:

- (1) предикати, кои претставуваат најголем дел од вокабуларот и чии површински експоненти можат да бидат зборови од речиси сите зборовни групи, освен заменките;
- (2) „шифтери“ (*shifters*), според терминологијата на Р. Јакобсон, кои ние во полскиот јазик ги нарекуваме *wyrażenia okazjonalne*, т.е.

семантички единици чија референција зависи исклучиво од вербалниот и/или ситуацискиот контекст, а чии типични експоненти се заменките и паразаменките, односно. лексемите како *личен, свој, сојсѝвен, ѝуѝ* и многу други,

(3) и, конечно, *nomina propria*, т.е. лични имиња, кои во текстот функционираат како определени, специфични дескрипции.

Како што наговестив во насловот, целта на овој текст е да го покаже како функционираат предикатите чии површински експоненти се **сврзниците** и/или **партикулите**, и ќе почнеме од веќе преставената импликација: предикат > аргумент.

Сврзниците, според нивната семантика, би ги поделила во три групи:

а. првата група се состои од показателите на основните логички релации, како **конјункција, дисјункција, слаба и силна алтернатива...**, односно: сè она што традиционално го нарекуваме: координациски сврзници. Во моите трудови посветени на ова прашање, јас ги нарекувам: **асоцијативни сврзници**, бидејќи ми се чини дека тоа што ги поврзува нивните аргументи е чиста асоцијација на авторот на текстот без подлабока квалификација на основата на таа врска, на пример: *Бев во Охрид и куйив неколку бисерни броша*. – двата пропозиционални аргументи ги поврзуваат местото и времето, би можеле да додадеме тука и некое *ѝаму* и *ѝоѝаш*, итн., но за авторот на текстот, како и за неговите адресати, таа врска е јасна, предикатот **‘и’** носи само сугестија дека тие два настани се поврзани со асоцијацијата на авторот. Спореди уште примери: *Или одиме во Полска или ќе ѝо минеме одморот во Охрид*. – пропозиционалните аргументи поврзани со **‘или..., или...’** поврзуваат две потенцијални можности со кои авторот го поврзува претстојниот одмор. Асоцијативните врски често се среќаваат во јазикот на децата кои просто набројуваат настани без да навлегуваат во подлабоките врски меѓу нив, пример: *Пагнав оо скалиѝе и си ја скрѝив ноѝаѝа*. – асоцијацијата е јасна, каузалната врска е јасна, не мора пошироко да се образложува. Сиромашните информации кои ги пренесуваат овие предикати се причина зашто оваа група предикати речиси и не ги селектира своите аргументи – аргументите можат да бидат и предметни и пропозиционални,

задолжително е само ограничувањето дека и двата мора да бидат од ист тип. Значи, освен предикатско-аргументските структури со два пропозиционални аргументи, постојат и структурите како *Ана и Петар дојдоа последни*. или *Да ѝ купиш велосипед?* итн. Исто како и во случајот на пропозиционалните парови, и тука меѓу референтите на двата предметни аргументи постои асоцијативна врска – Ана и Петар се пар, лаптопот и велосипедот припаѓаат на тесниот избор на потенцијални подароци итн. Нема да се впуштам овде во познатата дискусија дали овие парови на предметни аргументи се кондензирани од соодветните пропозиционални решенија.

б. во втората група спаѓаат показателите на **темпоралните релации** како **априорност, постериорност, целосно или делумно совпаѓање во времето** и др., значи, имаме работа со темпорални сврзнички предикати, кои за разлика од асоцијативните, јасно ја одредуваат дијатетичката хиерархија на аргументите, на пример: *Јане дојде кога сити веќе бевме собрани.*’ наспрема *Сити веќе бевме собрани, кога најпосле се појави и Јане.*; или *Првото кавџо се случи уште кога се договоравме за планот на манифестацијата.* наспрема *Уште кога се договоравме за планот на манифестацијата, се случи првото кавџо.* итн. Во оваа група, природно, има исклучиво пропозиционални аргументи.

в. третата група ги опфаќа показателите на **каузалните релации**, како што се: **причина, последица, концесија, услов, цел...** И овде аргументите се *ex definitione*, пропозиционални, а нивната хиерархија обично е еднозначно дефинирана со самиот избор на предикатот, односно, е вградена во неговата семантичка структура, на пр.: *Не дојдов на состанокот, бидејќи дејствието ми беше болно.* наспрема, *Бидејќи дејствието ми беше болно, не дојдов на состанокот.* или *Иако дејствието ми беше болно, дојдов на состанокот.*, итн.; сп. ги и структурните разлики меѓу протазата и аподозата на условната реченица и сл.

Релациите чии носители се сврзничките предикати може да се изразат и со соодветни глаголски предикати, иако глаголите се користат многу поретко и обично се јасно стилски маркирани. Мислам на такви глаголи како: а. *коежиситира, се исклучува, ал-*

ӣернира итн. б. *сле̄дува*, *ӣрей̄ходи* итн. в. *ӣредизвикува*, *ӣрчинува*, *обусловува*, *дозволува* итн.

Се надевам дека овде прикажаниот преглед ја покажа семантичката порака на сврзничките предикати, или како што ги нарековме во рамките на нашата теорија, предикатите **од трет ред**. Додека предикатите од прв ред носат информација за релациите меѓу одделните делови од материјалниот свет, а предикатите од втор ред носат информација за ставовите на луѓето (односно, авторите на пораките) во врска со светот кој ги опкружува, предикатите од третиот ред даваат информации за текот на нашето размислување и за нашите дедукции, информираат за начинот на кој ги поврзуваме настаните и какви заклучоци донесуваме за односите меѓу нив.

Уверена сум дека *mutatis mutandis* и **партикулите** би требало да се интерпретираат како предикати. Тие, според мене, се предикати кои прифаќаат по еден, и само по еден, пропозиционален аргумент и информираат за авторовата оценка на одредени семантички параметри на дадената пропозиција. Така е во случајот на **епистемичките** партикули, на пр. **Секако**, *овој ӣексӣ ӣреба ӣовӣорно да се обрабо̄ӣи*. или: **Веројайно** *нашӣӣе колеџӣ веќе ја донеле соодвет̄на̄ӣа одлука*. и сл. Така е и во случаите со другите видови партикули, како на пр. **Ни ӣреба само уӣӣе да добиеме согласнос̄ӣ од факул̄те̄ӣо̄ӣ**. или **Паке̄ӣӣе се веќе до̄ӣови**. Немам „своја“ семантичка класификација на партикулите, бидејќи тоа никогаш не беше моја проблематика. Во Полска неодамна беше објавен одличен речник на партикулите од професорот Макеј Гроховски (Grochowski et al. 2014), во кој сите единици се детално семантички обработени – се обидов овде да ја применим таму прифатената интерпретација и мислам дека е адекватна.

Од сврзниците до партикулите ме донесоа случаите кога во одредена ситуација сврзниците се однесуваат како партикули, односно прифаќаат само еден аргумент, оној што е дијатетички секундарен бидејќи самата конситуација го дава првиот појдовен аргумент. Тоа се случаите кога вербалниот текст почнува со сврзник **А ӣӣо е со нашӣӣе ӣланови?** или **И ӣӣо сега?**, со други зборови, во контекст кога самата ситуација наложува промена на постапката, па апелираме кон заинтересираните со цел заедно да ги донесеме потребните заклучоци. Што се тие почетни **А..?** или

И...?, сврзници или партикули? Од друга страна, постојат ситуации кога партикулите преземаат улога на сврзници. на пример, *Би можеле да ирѓнеме на твој иаи, само да се согласиме.*; или ситуации кога партикулата и сврзникот се обединуваат за да изразат поголема експресивност, на пр. *Толку иаи сум ти објаснувала, и иак ме ирашуваш?* итн.

На крајот, мислам дека сум должна да дадам уште еден коментар. Имено: за мене, **сврзниците** (и нивните формални експоненти) се семантички единици кои поврзуваат две независни пропозиции. Во случаите кога реченицата претставува модификатор, како што е тоа во рамките на именската група (т.н. релативна реченица), или пропозиционален аргумент во рамките на втората наредена реченица (т.н. комплементарна реченица), сврзничките предикати не се средства за граматичка адаптација на таквите зависни реченици, бидејќи се семантички празни.

4.

ЗА ПОСЕБНОТО МЕСТО НА АСОЦИЈАТИВНИТЕ СВРЗНИЧКИ ПРЕДИКАТИ

Во основата на овој текст лежи уверувањето дека сите таканаречени зборовни групи на семантичко рамниште функционираат примарно како предикати, коишто информираат за односите што постојат во физичкиот и менталниот свет околу нас. Меѓу другите предикати, тука спаѓаат и оние што се реализираат како **сврзници**, односно класата зборови што ги именуваат / ги опишуваат начините на кои ги восприемаме и ги поврзуваме настаните за кои зборуваме, начините на кои мислиме за дадениот тек или сплет на тие настани.

Специфична карактеристика на сврзничките предикати е нивната способност да имплицираат исклучиво пропозиционални аргументи, односно аргументи чии референти се цели, комплетни настани, а не само учесниците на тие настани. Од гледна точка на карактерот на врската меѓу настаните, односно меѓу пропозициите во функција на аргументи, разликуваме чисто **асоцијативни** предикати, **темпорални** предикати и **каузални** предикати. **Асоцијативните** предикати ни кажуваат само дека авторот на текстот забележал некаква врска помеѓу настаните без да ја опишува природата на таа врска, **темпоралните** предикати информираат за редоследот на настаните на временската оска, а **каузалните** предикати ја определуваат причински-последичната врска, којашто авторот на текстот ја забележал помеѓу настаните имплицирани од одреден предикат.

Предикатите што ги опишуваат врските помеѓу настаните можат да се формализираат како зборови од различни зборовни групи, но најчесто се јавуваат во форма на **сврзници**.

Асоцијативните предикати, кои семантички се нај-сиромашни, изразуваат наједноставни логички релации како **конјункција**, **дисјункциција**, **алтернатива**... Во полскиот јазик, овие предикати се претставени со сврзниците како *a, ale, no, lecz, albo, lub*... (мк. *и, а, но, сепак, ама, или*...) итн. Соодветните глаголски формализации се значително поретки и му припаѓаат на некој специфичен, „повисок“ стил, на пример, такви се глаголите како *соработува, коегзистира, конкурира, исклучува, елиминира* итн. Често, глаголскиот предикат се појавува заедно со сврзничкиот предикат, во рамките на еден синтаксички модел, на пример, конструкции како *p и q коегзистираат во ист временски период* наспрема *p коегзистира со q; p и q се исклучуваат* наспрема *p го исклучува q* и обратно, итн. Во случајот на темпоралните или каузалните предикати, кои се семантички побогати, глаголските формализации, во поголема мера стилски се покриваат со сврзничките предикати, сп. на пример, *p му иретиходи на q* наспрема *p иред q, p го ирчинува q* или *p е ирчина за q* наспрема *p зашто ишто q* итн.

Сиромашноста на пренесуваните содржини е причина што асоцијативните сврзнички предикати имаат широка област на употреба и што развиваат некои специфични вторични функции.

Зборувајќи за широка област на употреба, пред сè, треба да нагласиме дека асоцијативните предикати доминираат во говорениот јазик, во спонтаното изразување, во некој нецелосно обмислен исказ, во јазикот на децата и сл. Кога кажуваме „*Паднав од скалиите и ја скриив ногата*“, тоа не значи дека не сме свесни за временската или каузалната врска помеѓу овие настани; туку, токму затоа што оваа врска ни е јасна и нам и на нашиот соговорник (адресат), можеме да си дозволиме таква формулација. Кога кажуваме *Или ќе одиме во кино, или ќе гледаме телевизја.*, за двете страни во разговорот е јасно дека овие две можности меѓусебно се исклучуваат во ист временски момент итн.

Широка област на употреба се однесува и на селекцијата на аргументите. Веќе споменав дека сврзничките предикати прифаќаат само пропозиционални аргументи; но, во случај на асоцијативните предикати, конкретно: во случај на **конјункција** и **алтернатива**, оваа дефиниција треба да се прошири и да се забележи дека тие прифаќаат или пропозиционални или предметни

аргументи, под услов двата аргументи да се од ист тип. Така, може да кажеме *Гојвам вечера и слушам радио*, може да кажеме и *Сечам домати и краставици за салата*, односно да ја употребам конструкцијата во чии рамки секвенцијата *домати* и *краставици* претставува кондензиран аргументски израз конституиран од предикатот ‘и’.

Во рамките на генеративната граматика, на времето, се одвиваше дискусија дали може да се зборува за кондензација во слични конструкции, односно дали и носи побогата информација од прост знак за кондензација. Овој вишок информација е нашето конвенционализирано знаење за тоа дека домати и краставиците се зеленчук и типични состојки на една зеленчукова салата, што значи дека референтите на нашиот кондензиран аргумент имаат одредени општопознати заеднички карактеристики. Но, исто така, ова знаење не ослободува од потребата за поексплицитна конструкција со два пропозиционални аргументи од типот *Сечам домати за салата и сечам краставици за салата”, чија редуванција ја прави стилски неприфатлива.

Овде имаме целосна аналогичност со ситуацијата во која ја отфрливме потребата за експлицитација на каузалната релација во нашиот пример поврзан со паѓањето од скалите и скршувањето на ногата. Да додадеме уште еден пример: *Basia i Jurek trochę się spóźnili*. (мк. *Баша и Јурек малку задоцнија*) – самата пропозиција не носи информација за тоа дали Баша и Јурек случајно доцнат и двајцата или нив ги поврзува нешто повеќе од доцнењето, на пр. дали се во брак, дали работат во иста институција, дали ја претставуваат истата организација, итн., и ова му овозможува на авторот на текстот да ги поврзе нив како референти на еден сложен аргументски израз.

Mutatis mutandis, слична дилема отвораат и конструкциите што изразуваат **алтернатива**. Спореди на пр. во реченицата *W obecności wizytatora nauczyciel napewno wezwie do tablicy Jurka albo Michała* (мак. *Ако е присутен инспекторот, учителот сигурно ќе ги викне на табла Јурек или Михал*). - импликација: учителот сака да ги прикаже своите постигнувања во добра светлина, Јурек и Михал не се случајна двојка, туку двојка од најдобрите ученици во класот, што значи дека повторно имаме работа со нешто повеќе од обична кондензација. Како и кај конјункцијата, и кај алтернати-

вата, селекцијата на аргументите поврзани во еден израз во предметниот аргумент може, но не мора, да се заснова на подлабока врска меѓу референтите на овие аргументи, при што авторот на текстот претпоставува дека овој однос му е познат на адресатот. И на крајот, уште една аналогија: и натрупувањето на реченични конструкции во функција на пропозиционални аргументи (а не само именски групи во функција на предметни аргументи) може да пренесува дополнителни релевантни информации. Така, на пр. слушателот на дијалогот: *A. Co robisz? B. A co tam robić? Szyję buty, naprawiam buty, czasem nawet projektuję buty...* (мак. *A: Штѐо ѝравииш? Б: А штѐо може да ѝравам? Штѐјам чевли, ѝоѝравам чевли, ѝонекогаш и дизајнирам чевли...*) заклучува, веројатно правилно, дека Б е чевлар.

Следната карактеристика на асоцијативните сврзнички предикати е нивната способност да функционираат како *квази*-партикули. Свесно зборуваме за присуството на асоцијативни сврзнички предикати во функција на *квази*-партикули, а не за постоењето на партикули што се хомонимни со асоцијативните сврзници. Според моето сфаќање, **партикулата** е предикат со еден, *ex definitione*, пропозиционален аргумент. Па оттаму, асоцијативните сврзнички предикати во нивната вторична функција како *квази*-партикули се едноаргументни само на формално рамниште. *De facto*, секогаш, покрај аргументот формализиран на површината на текстот, тие имплицираат и втор, виртуелен, аргумент. Со други зборови, употребувајќи ги со оваа вторична функција, ние сметаме дека вториот аргумент е или општопознат во дадената околина или барем му е познат на нашиот адресат (соговорник). Оваа употреба е типична во говорениот јазик, а не е ретка ни во соодветно стилизираните литературни текстови. По добивањето вест за некаква значајна политичка промена, со некој што има слични погледи како нас, можеме да почнеме дијалог со зборовите: *И сега штѐо ќе се случи?* – тука **и** имплицира знаење за погоре споменатата промена - соодветната информација е всушност, неговиот прв, виртуелен аргумент. Исто така, со група луѓе со кои летуваме заедно, можеме да започнеме разговор со прашањето: *И штѐо ѝравиме денес?* - тука **и** имплицира заедничко знаење за тоа што сме правеле претходните денови. Исто така, гледајќи дека Јанек не е присутен, можеме да почнеме нов дел од еден дијалог со прашањето: *A Janek jednak*

wyjechał? (мак. *А Јанек сејпак ошпашува?*) надоврзувајќи се на заедничкото знаење за тоа дека постоела можност Јанек да отпатува, со надградување на сврзникот *a* и партикулата *jednak* (мак. *сејпак*) над нашата пропозиција. Можеме, исто така, гледајќи ја Баша, да изјавиме: *A więc Basia przyjechała* (мак. *А, значи, Баша дојде.*) и тука, покрај *a*, исто така со вторична функција, се појавува и каузалниот сврзник *więc* (мак. *значи*) итн. Можеме, исто така, нормално да изјавиме: *A ja z wami nie pójdę.* (*А јас не одам со вас.*) и преку сврзникот *a* (чие типично значење е изразувањето спротивставување) да го изразиме спротивставувањето на претходното знаење дека обично учествуваме во заеднички иницијативи.

Тука спаѓаат и конструкциите со виртуелен аргумент во функција на аподоза на условниот период, види на пр. *A gdybyś kupił ten samochód?* (мак. *А кога би го купиш тој автомобил/ А да го купиеш тој автомобил?*) или *A gdybyś tak zaczęła dbać o swoje zdrowie* (мак. *А да почнеш да се грижиш за своето здравје?*), односно ‘*A co by było, gdyby...*’ (мак. ‘*А што би било, кога би ...*’/ ‘*А да + имперфект*’¹), итн.

Како што се забележува од примерите, мотивацијата за употребата на сврзник во функција на квази-партикула во изразите најчесто е:

а) апел за преземање одлуки во врска со идните дејства или

б) заклучок – резимирање на новонастанатата ситуација.

Во вториот случај, до асоцијативниот сврзник може да се појави и каузален, што веројатно е поврзано со другата карактеристика на овие предикати – изразувањето на природната „линеарна“ временска последователност на настаните што се референти на нивните аргументи.

Од очигледни причини, алтернативните сврзници не се појавуваат во функција на квази-партикули.

Се чини дека овде претставените забелешки за посебниот статус на асоцијативните сврзници ја потврдуваат формалната историја на словенската (и не само словенска) класа на сврзнички

¹ Повеќе за конструкциите ‘*А да + имперфект*’ во македонскиот јазик, сп. Тофоска 2015

предикати. Асоцијативните предикати имаат структурно наједноставни елементи, најчесто се изградени од домашен јазичен материјал, додека темпоралните и/или каузалните предикати, кои често отсутвуваат во најстарите зачувани текстови (или ги има многу ретко), се посложени структури, често калки од странски морфолошки обрасци. Спореди ја на пример, богатата серија на предлошко-заменски форми како *potem, przedtem, poto, zato, dlatego, przeto...* во полскиот јазик или серијата *īoīem, īoīoa, īpeg īoa, zaīoa, zaīoa īīio* ... итн., во македонскиот јазик, што во голема мера потсетува на соодветната серија на форми во романските јазици.

Важно е да се подвлече дека сите овие специфични карактеристики на сврзничките предикати, претставени во нашиот текст преку полски примери (и нивните македонски преводни еквиваленти, заб.прев.), произлегуваат од нивната семантичка и формална структура и поради тоа се наоѓаат во сите јазици кои ги имаат соодветните класи на зборови.

ЗА ПАРТИКУЛИТЕ И МЕТАТЕКСТУАЛНИТЕ ОПЕРАТОРИ (потребна термилошка регулација)

0. Македонскиот термин **частица**, полскиот **partykula**, првиот – превод, вториот – фонолошка адаптација на лат. *particula* се називи, чија семантичка инваријанта е информација дека се работи за дел, мал дел од некоја поголема целост. Нема информација дали станува збор за семантичкиот или за формалниот план на јазичната структура, нема информација ни за функцијата на целата конструкција ниту за конкретното делче. Не е ни чудно дека зад тие називи, како што ни го објаснуваат тоа термилошките речници, а во зависност од локалната граматичка термилошка традиција, во разни јазици се кријат разни елементи од јазичната структура.

Во македонскиот јазик имаме работа со **три**, во основа **различни класи на функционални елементи**; во другите словенски јазици ситуацијата исто така е сложена, а притоа различна од македонската.

Овде ќе се потрудам да предложам можни термилошки решенија тргнувајќи од актуелната ситуација во македонскиот стандарден и дијалектен јазик.

1. Првата класа јазични единици која во многу јазици се крие зад терминот „**партикули**“ опфаќа мали структури чија општа функција е да го потенцираат значењето на лексемата на која постпозитивно се залепуваат, при што се работи за лексеми - најчесто заменки и заменски прилози - кои служат за просторна и/или временска ориентација¹. Споменатата емфатичка општа функција може да

¹ Пошироко за развојниот пат и функциите на единиците од овој тип сп. М. Марковиќ 2015.

дојде до израз преку модални и/или референцијални семантички компоненти. На површината на текстот, таквите единици се оформуваат како едноморфемски сегменти конституирани од согласки што инаку ни се познати како конституенти на заменските корени; ако не наоѓаат соодветна слоговна потпора во контекстот, тогаш се појавуваат со сопственото самогласно прозодиско јадро.

Во македонскиот јазик тука спаѓаат на пр. *-з-* како во *нејзе, шези...*, *-с-и* како во *некојси, гене-с-ка, -ш* (< *ж*) како во *шоџаш, некоџаш, -ка* како во *гене-с-к-а, ноке-с-к-а, лейо-с-к-а...*, дијалектни форми како *мене-ка, шебе-ка...*, исто и само *-к* како во охридското *ондак...*

Во славистичката предметна литература на овие единици, на нивната етимологија, историја, географската дистрибуција и семантички нијанси им се посветени многу обемни студии, сп. ги на пр. Копечни (Кореџну 1973) или Николаева (Николаева 2008). Од трите класи јазични единици што ги опишуваме овде, токму ним, во дијахрониската перспектива, им припаѓа добро документираното право да се именуваат со традиционалниот латински термин **партикули**. Тие претставуваат дел од индоевропското наследство и како такво претставуваат затворено множество. Нивната емфатичка функција претставува врска меѓу нив и „нашата“ трета класа единици кои овде ги нарекуваме **метатекстуални коментари**².

2. Втората група јазични единици, која се крие под терминот „**вербални партикули**“, во македонскиот јазик ја сочинуваат *би, ќе, да, нека...*, тука спаѓа и руското *пусть* или словенечкото *пaj* итн. Етимолошки, тие се најчесто кондензати на парадигмите на т.н. помошни глаголи, делови од перифрастични модални конструкции; денес во македонскиот јазик тие функционираат како форманти на одделни епистемички модални начини: *ќе* на кондиционалот *praesentis (realis)* и/или *praeteriti (irrealis)* (според терминологијата на Б. Конески, соодветно на идното и минатото-идно време), *би* на потенцијалот, *да* на субјунктивот; само *нека*, кое му припаѓа на полето на деонтичката модалност, се појавува исклучиво во 3-тото лице, *mutatis mutandis* како и секундарниот предикат на забрана

² Во оригиналниот, претходно објавен, текст стои *метатекстивови (коментари)*, но со оглед на фреквенцијата на терминот *метатекстуални* во македонистичката лингвистичка литература овде го прилагодуваме, заб. прев.).

немој, немојте; впрочем, деонтичките парадигми воопшто, обично се редуцирани во однос на категоријата лице.

Да сумираме: втората група единици која не интересира тука, а која, слично како и првата, претставува мало, речиси затворено множество, кое со текот на времето sukcesивно се проширувало, денес претставува класа **модални категоријални форманти** и така би требало да ги нарекуваме соодветните јазични единици; нивната препозиција во однос на конститутивниот глаголски предикат им осигурува „речнички“ статус на самостојни лексеми.

3. Така стигнавме до третата, најбогата и најдинамична класа единици која според денешните термилошки конвенции прва паѓа на памет кога станува збор за партикули. Тоа се прилично разновидни морфолошки и/или синтаксички конструкции кои на семантички план претставуваат **метатекстуални** коментари на авторот на текстот во однос на пропозицијата над која се надградуваат. Со други зборови, тие се предикати кои имплицираат еден и само еден пропозиционален аргумент и – според разни модални, емоционални, количествени и др. параметри ја оценуваат пропозицијата – референт на нивниот аргумент (сп. ги примерите подолу). М. Гроховски, во *Речником на полскиот партикули* (М. Grochowski et. al. 2014) ја формулира следната дефиниција на така сфатената партикула (преведувам од полски):

„Партикула е метатекстуален оператор (т.е. лексичка единица со референција кон авторот на текстот и кон изразителот уштебени во дадениот исказ):

(1) која отвора една позиција за ремата на исказот, граматички е немаркирана (како за зборовите што им припаѓаат на различни зборовни групи така и за синтаксичките конструкции и речениците) и семантички е немаркирана (т.е. не мора да вклучува одредена семантичка компонента);

(2) која коокурира со изрази кои ја пополнуваат таа позиција, но не стапува во синтаксичка зависност со нив;

(3) која самостојно не влегува во позиции што ги отвораат единиците од други граматички класи;

(4) а која ја коментира ремата на исказот.“

Повеќето партикули не носат неконтрастивен акцент и не се подложуваат на негација (надвор од ситуација на цитат). За доменот на влијанието на партикулата во рамките на дадениот исказ одлучува нејзината линеарна позиција и позицијата на целиот исказ, особено местото на главниот акцент; сп. *Само ѿој сакаше да ѝ се извини.* vs *Тој сакаше само да ѝ се извини.* Ако прифатиме дека во позицијата што ја отвора *само* се појавуваат изрази употребени непосредно по таа партикула од нејзината десна страна, тогаш мора да прифатиме и дека тие претставуваат рема на приведените искази кои создаваат семантичка опозиција (т.е. се нерамнозначни). (ibidem, с.26).

Во натамошниот дел од воведот во *Речникот*, Гроховски дава преглед на типови партикули среден според „семантички гнезда“, како што е среден и самиот речник. Ќе ја приведам тука само примарната поделба испуштајќи ги секундарно издвоените подгрупи. Имаме, значи:

1. **епистемички** партикули како: *сиѓурно, изгледа, се чини, можеби, навистина...*

2. партикули кои го **коментираат** кажувањето, како: *како да, зајраво, некако, ѿокму, едноставно...*

3. **конклузивни** партикули како: *значи, со други зборови, сеѿак, во секој случај, најѿосле...*

4. партикули за **споредба** како: *ушѿе, дури, иѿѿо ѿака, оѿѿѿо земено, барем, само, најѿосле, особено...*

5. **дополнувачки** партикули како: *освен ѿоа, зѿора на ѿоа, вѿрочем, инаку, notabene...* (ibidem, с.36).

Се гледа дека, како што веќе споменавме, на формален план партикулите покажуваат максимална разнородност без заеднички именител.

Македонските партикули досега не дочекаа своја монографија. Б. Конески во *Грамаѿикаѿа* (Конески 1982) приведува дел од нив и ги дели во две групи наречени соодветно „частици“ и „модални зборови“, тука е и книгата на Л. Аризанковска (Аризанковска 2007) – синтаксичка и семантичка анализа на неколку карактеристични македонски и словенечки партикули, има и низа статии за лексичките епистемички маркери од Е. Бужаровска; Е.

Петроска, Ст. Тофоска (Бужаровска 2006, Vuzharovska 2007, Петроска 2018, Петроска, Тофоска 2015), статијата од А. Фотева посветена на македонските еквиваленти на германската партикула *nach* (Foteva 1997). Сепак, сè уште се чека труд адресиран на целата важна и динамички растечка класа на јазични единици кои во современите словенски граматички описи сè почесто се именуваат како „партикули“. Како македонски назив за таа класа единици би можеле да го прифатиме погореупотребениот термин „**мета-текстуални коментари**“.

6.

NUMERALIA – pars orationis?

Мрежата на семантички концепти (поими) со која се служиме во процесот на јазична комуникација (како и во нашите внатрешни монолози) е поврзана со морфолошките и морфосинтаксичките конструкции на еден јазик заедно со нивната звучна подлога со кои даден јазик располага за пренесување на информациите. Понекогаш оваа корелација е еднозначна, но почесто претставува варијабилно поле на индивидуални, повеќекратно прагматички мотивирани избори.

Според мене, постојат три типа повеќе или помалку сложени семантички единици, зборови, кои се засноваат на нашата концептуализација на светот. Тие се: (а) предикати, (б) „шифтери“¹ и (в) примарно употребените *nomina propria*.

Предикатите се генерички називи на поимите. Тие претставуваат отворена класа и сочинуваат повеќе од 90% од нашиот лексикон. Нивните јазични репрезентации се распределени во познатите класи на зборови (зборовни групи): глаголи, именки, придавки итн., при што, тие класи често се пресекуваат. Предикатите од одделни класи имаат различни репрезентации во зависност од семантичката и синтаксичката функција во структурата на текстот, а често еден предикат има репрезентации кои им припаѓаат на различни формални класи, што произлегува од нивните функ-

¹ Ја користам терминологијата на Р. Јакобсон (сп. Jakobson 1957) затоа што не наоѓам полски термин кој адекватно би ја опишал оваа класа зборови и со нив корелираните лексеми, врз основа на нивната функција. Теоретски, тоа би требало да се *замениките*, но полската (и латинската) термилошка традиција преку други критериуми ги поставува границите на класата јазични единици кои ме интересираат.

ционални разлики. Предикатите се дефинираат преку овој, често сложен, семантички комплекс што традиционално го нарекуваме „лексичко значење“, односно преку значењскиот комплекс присутен кај сите формални репрезентации на еден предикат. Предикатот во конкретна употреба може да се однесува на сите денотати на дадениот поим - тогаш зборуваме за генеричка употреба; може да се однесува на еден или група денотати и со тоа ги вклучува во опсегот на денотацијата на дадениот поим – тогаш традиционално зборуваме за *предикативна* употреба, и најпосле, може да биде врзан (bound) со помош на „шифтери“ и да се однесува на одреден денотат / група денотати, за кои станува збор во текстот, било на тој начин да го идентификува тој денотат/групата денотати или пак токму на тој начин отфрлајќи еднозначна идентификација.

Предикатите се генерички поими присутни во светот на нашето мислење; „шифтерите“ со соодветен индекс ги поврзуваат одбраните денотати/ групи денотати/ сумата на денотираните поими за кои станува збор во текстот. Ова може да биде едноставно наведување (или евентуално поврзано со гест) на објектите присутни во говорната ситуација - едноставно покажување/укажување или анафорски/катафорски упатувач кон контекстот. Во врска со оваа основна функционална разлика, *лексичкото значење* на „шифтерите“ се сведува на: а) нивната способност (еднозначно или делумно) да ги идентификуваат објектите за кои станува збор, и б) на формалните-категоријални значења кои овозможуваат да му се додели соодветен индекс на името на објектот. Така, на пр., *ten, byle który, každy* (мк. *џој, кој било, секој, сѝе*) се однесуваат соодветно, на некој конкретен денотат на поимот, на кој било денотат на поимот, или на сумата на денотати на поимот кој во полскиот јазик се нарекува *masculinum singularis; obaj* (мк. *оба-џа*) упатува на два конкретни поими, а неговиот назив во даден контекст е мини-збир, *wzyscy* (мк. *сѝе*) се однесува на сумата од денотати на поимот, како погоре, итн. Треба да се обрне внимание на преплетувањето на елементите што изразуваат чисто референциска (индексирачка) оценка и елементите што внесуваат квантификациска оценка, на што ќе се вратиме подоцна.

Тука изделениот трет тип на семантички единици, примарно употребените *nomina propria*, се определени описи што се однесуваат на еден и само еден објект - најчесто денотатот на поимот

како <човек>, <место>, <локација>, <територијална единица - политичка, административна...>, <компанија>, <организација>, и други. Оваа група ја оставаме на маргините на нашите размислувања.

Европската граматичка традиција ги заборава тука претставените три типа на семантички единици кои ги поседува „природниот јазик“. Предикатите се поделени во редица формални класи како *ѓлагол, именка, ѓридавка, ѓрилоѓ...*; дополнителната компликација произлегува од поврзувањето на терминот ‘предикат’ исклучиво со глаголот и, конкретно во полски услови, третирањето на тој термин како синоним за „исказ/реченица“.

Основната, минимална дискурсна единица е **пропозиција-та**, составена од даден предикат и од аргументите имплицирани од него, со други зборови, т.н. предикатско-аргументска структура. Во семантичката структура на предикатот е вградена информација за бројот и природата на аргументите што ги имплицира. Ако прифатиме дека предикатот во конкретна употреба во текстот се однесува на некој настан (процес/состојба/ситуација...), тогаш аргументите може да ги дефинираме како „учесници“ во тој настан. Фактот дека аргументот е имплициран од предикатот не значи дека тој мора да биде формализиран во рамките на пропозицијата на површината на текстот. Предикатот <чита> имплицира како аргумент (а) денотат на поимот ‘човек-вршител на дејство’ (тука се апстрахирам од случаите на секундарна персонификација), (б) денотат на поимот ‘текст’ (и повторно ги апстрахирам секундарните метафорични употреби, од типот *чијам во ѓвоиѓте очи*, итн.), (в) денотат на поимот ‘човек-адресат на дејството’; ‘Текстот’ од своја страна имплицира (г) ‘тема’ - текстот зборува за нешто; на пр. реченицата како: (а) *Мама (им) ЧИТА* (в) *на децаѓа* (б) *бајка* (г) *за ѓринѓзаѓа Снежана* итн., Оваа реченица е одговор на прашањето: *Шѓо се случува ѓука?*, но исто така на прашањето *Шѓо ѓравиш?* може да се одговори со *Чијам.*, т.е. да се одреагира со пропозиција која на површината на текстот ќе покаже само еден аргумент на предикатот <чита>, имено аргументот (а) ‘јас’.

Аргументите може да бидат **предметни**, живи или неживи (оживени или неоживени), а може да бидат и **пропозиционални**. Во нашиот пример, сите аргументи се формализирани на површината на текстот како *именки*, при што аргументите (а) и (в) дополнително се окарактеризирани како /+ хум/, а аргументот (б) и ар-

гументот кој се имплицира (г) се номинализации на пропозиции: *Bajka jest / mówi o królownie Śnieżce* (Бажкаѿа е/ Бажкаѿа зборува за ѿринѿезаѿа Снежана). Во реченицата *Licę, że przyjedziesz./ Licę na twój przyjazd.* (Смеѿам дека ќе гојдеш./ Смеѿам на ѿвоеѿо доаѿање) имплициран е еден предметен аргумент /+ хум/ 'јас', како и еден пропозиционален аргумент (со кој се реферира на некој реален или виртуелен настан) 'ѿвоеѿо доаѿање' - во нашиот случај, овој втор аргумент е формализиран во две варијанти: во првиот случај, пропозицијата како аргумент е формализирана како таканаречена *комѿлементиѿарна реченица* воведена со операторот *дека*, а во вториот случај, како резултат на синтаксичката деривација, истата пропозиција е номинализирана и се претвора во *именка*. Како што произлегува од горниот опис, предметните аргументи се формализираат на површината на текстот како *именки*, додека пропозиционалните аргументи добиваат форма на *именки* или *реченици*.

Основните формални единици со кои се сретнуваме на површината на текстот се, всушност, **реченицата и именската група**². Семантичката структура, односно '*лексичкото значење*', а во рамките на тоа значење, способноста за пренесување 'граматикализирана' информација за времето, за аспектот, за вистинитосната вредност на настанот, за карактерот на протагонистите на настанот итн., ги предопределува предикатите за одредена формализација на површината на текстот, односно за одредени (морфо-) синтаксички функции. Па така, глаголите ги гледаме најчесто како конститутивни членови на реченицата, именките како конститутивни членови на именската група, придавките како модификатори на конститутивните членови на именската група, прилозите како модификатори на конститутивните членови на реченицата или како секундарни модификатори на именската група.

Предикатите во функција на конститутивни членови на реченицата ги делиме во зависност од формалниот карактер на аргументите што ги имплицираат, на такви кои прифаќаат исклучиво предметни аргументи, на такви кои прифаќаат и предметни и пропозиционални аргументи, и на такви кои прифаќаат исклучиво

² Тука се надоврзувам на познатата стаија на Курилович „*Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition*” (Kuryłowicz 1948).

пропозиционални аргументи. На пример, примарно употребените глаголи може да ги најдеме во сите три групи, именките во првата и втората група, а придавките во втората и третата група итн.

Заменките, кои ги претставуваат формализациите на површинските „шифтери“, односно системот на референциски упатувачи, кои ги идентификуваат настаните и нивните протагонисти (учесници), се надвор од (или над) оваа поделба. Во класата на заменките наоѓаме и именки и придавки, и прилози, но карактеристично е дека не наоѓаме глаголи кои сами (или со помош на „шифтерите“ во форма на прилози) се способни да пренесуваат информации за сместување на настанот на временската оска и на скалата на вистинитост. Па така, како што веќе кажавме, лексичкото значење на заменките е повеќе од скромно и токму овој факт, како и нивната способност за индексирање на денотати на други генерички поими, ги определуваат нив како посебна семантичка класа различна од класата на предикатите.

По овој подолг вовед, сцената е веќе подготвена за главните „јунаци“. Ке се обидам, во рамки на веќе споменатата сцена, да го одредам семантичкиот и формалниот статус на лексемите кои ја формализираат информацијата за нумеричка квантификација на настаните и предметите за кои станува збор, на временската, просторната скала и во категориите на сите други сè побројни параметри со кои науката го опишува реалниот и виртуелниот свет. Мислам тука на: (а) лексемите кои традиционалната граматика ги нарекува **броеви** и (б) сите **мерки, тежини** итн., кои ги придружуваат изразите со броеви.”

Според предложената класификација на семантичките единици во јазикот, **броевите**, како и **мерките**, ги сметам за предикати. Главниот критериум според кој се водам, е фактот што овие лексеми – за разлика од „шифтерите“ – имаат и конкретни лексички значења, суштински за процесот на јазична комуникација, пренесуваат информација која директно ни помага да се снајдеме во светот на настаните и предметите околу нас и да ги оцениме од аспект на нивните разновидни и за нас значајни функции. Сепак, се појавува уште еден проблем: од гледна точка на своите лексички значења броевите стојат поблиску до другите предикати отколку до „шифтерите“, но истовремено се поблиску до „шифтерите“ отколку што е тоа случај со другите предикати поради нив-

ната способност за анафорска и/или деиктичка идентификација на објектите за кои станува збор, со други зборови, поради способноста за референција.

Броевите, традиционално ги делиме на основни и редни, а потоа разликуваме определени – *dwa, pięć, sześć...* (*два, ѝеѝ, шесѝ...*) и неопределени – *kilka, parę..* (*неколку, ѝар...*), збирни – *dwoje, pięcioro...* (*двајца, ѝеѝмина...*), кратни, денес често чувствуваани како архаични – *dwakroć, trzykroć...* (*дваѝаѝи, ѝтриѝаѝи...*) и заменети со перифрастични конструкции со умножувачот *raz* (*ѝаѝи*): *dwa/trzy razy tyle* (*два/ѝри ѝаѝи ѝовеке*), дистрибутивни – *dwojaki, trojaki...* (*двоен/ двокраѝен, ѝроен...*), партитивни итн. Оттаму, во одредени контексти, броевите функционираат како референциски упатувачи. На пример, во контекст како: пол. *Chłopcy podzielili się na kilka grup: pięciu pobiegło do lasu, dwu udało się do ogrodu, reszta zajęła się porządkowaniem mieszkania.* (мк. *Момѝиѝе се ѝогелија во неколку ѝруѝи: ѝеѝмина оѝрчаа во шумаѝа, двајца оѝиѝоа во ѝраѝинаѝа, оѝѝанаѝиѝе се зафаѝија со расчисѝување на сѝаноѝ.*) - изразите *pięciu, dwu, reszta* (мк. *ѝеѝмина, двајца и оѝѝанаѝиѝе*) јасно се однесуваат на конститутивниот член на номинативната именска група, односно на називот на збирот *момѝи*; сличен ефект може да се постигне со замена на формите *ѝеѝмина* и *двајца* со ноторните именки *piątka czy dwójka* (мк. *ѝеѝка и двојка*), секако тука може да се дискутира дека, *mutatis mutandis*, истото ова се однесува и на придавските модификатори како на пр. *młodszy vs starszy, niższy vs wyższy* (мк. *ѝомлаѝ vs ѝосѝар, ѝовисок vs ѝонизок*) итн.³ Но потоа, тука се наметнува уште еден аргумент, а тоа е дека таканаречената категорија ‘степен’ е во суштина параметриска количествена оценка – и така може уште долго да се дискутира откривајќи различни нови карактеристики, што генерално отсутнуваат во граматичките описи на карактеристиките на изразите (зборовите). Исто така, ако го погледнеме прагматичниот контекст, кога група луѓе гледа некоја стара фотографија и еден од нив коментира: *Drugi z lewej to mój ojciec* (мк. *Вѝориоѝ од лево е ѝаѝко ми.*) итн., каде редниот број (бројната придавка) служи како референциски упатувач за идентификација; сп. ја исто

³ Е. Бенвенист (Benveniste 1975) убедливо ги покажува старите функционални и етимолошки врски меѓу индоевропскиот компаратив и редните броеви.

така заменската „кариера“ на ‘*drug*’ во полскиот јазик (со значење и на *вѣтор* и на / *друџ* во македонскиот).

Именската група има јасно дефиниран, семантички мотивиран линеарен ред на зборовите, при што операторите за референциска идентификација („шифтерите“, заменките) задолжително се сместени на првата, а операторите за количествена идентификација (нумеричка квантификација) на втората позиција (сп. подетално: Topolińska 1978). Редоследот не е случаен: најпрво го идентификуваме објектот за кој станува збор, а потоа можеме да го подложиме на количествена идентификација. Операторите за нумеричка квантификација имаат или може да имаат комплексна структура (семантичка и синтаксичка): доминира предикатот од областа на ‘мерки’ и ‘тежини’, кој имплицира нумерички аргумент, сп. *trzy kilo pomidorów, pół metra tasiemki...* (мк. *тѝри килоџра-ми домајѝи, ѝеѝ меѝри оѝ лениаѝа*) итн.; сп. исто така *Kupilat wreszcie te wafelki; połowę natychmiast oddałam mamie.* (Конечно џи кѝѝв ѝѝе вафли; ѝоловинаѝа веднаш ѝ џи џаџов на мајка ми) итн. – прво го мериме дадениот објект, за потоа да може да го „изброиме“.

Вистинита е констатацијата дека парадигматиката на одделните зборовни групи/ класи лексеми е мотивирана од нивната функција во текстот, од една страна преку карактерот на нивните лексички/ лексикализирани семантички компоненти, а од друга страна преку карактерот на нивните граматички/ граматикализирани семантички компоненти. Две важни, со векови традиционално издвоени зборовни групи – заменките и броевите, и двете составни делови на именската група⁴, поради својата функција се нашле на крстопатот помеѓу типичните предикати и операторите за идентификација на објектите, кои дадената група ги именува. Затоа, меѓу претставниците и на двете „зборовни групи“ наоѓаме соодветно оператори формализирани како именки, придавки, прилози... Во оваа ситуација, јас ги издвојувам заменките, во чија

⁴ Тука е важно да се нагласи дека квантификацијата на настаните која *de facto* е квантификација на времето исполнето со некој настан, или се однесува на нивната номинализирана форма (на пр. *ѝеѝ средѝи, џва сосѝаноѝи* итн., или го користи специфичниот квантификатор *ѝаѝи*: *тѝри ѝаѝи бев/ сум била во Америка* итн. или како најстаро решение оперира со морфолошки показател на кратноста.

семантика доминира нивната квантификациска, референцијална функција, од предикатите, благодарение на променливоста на објектите на кои се однесуваат/ на кои упатуваат (оттука и терминот „шифтери“)⁵, а што претставува нивна дефинирачка карактеристика. Од друга страна, **броевите**, поради семантичката тежина на нивната предикативна компонента, прво мораме да ги класификуваме како предикати и дури потоа, од таа позиција да зборуваме за нивната значенска и функционална специфика.

⁵ Дури и личните заменки, односно оние со најголема специфична тежина, само укажуваат/упатуваат на учесниците на говорната ситуација, но не ги идентификуваат.

ЗАМЕНКИТЕ – УНИВЕРЗАЛЕН СИСТЕМ НА РЕФЕРЕНЦИЈА

Секому кој сериозно се занимава со проблематиката на семантичката функција на заменките, констатацијата во насловот може да му изгледа како пребанална. Сепак, следејќи ги статиите посветени на заменките во енциклопедии, термилошки речници и други синтетички трудови, ретко наоѓаме оценка на нивната функција сведена на заеднички именител. Барем јас немам сретнато такви трудови, со еден важен исклучок, за кој ќе зборувам понатаму. Заменките, како *pars orationis*, често се оценуваат на различни начини од функционален аспект, им се припишуваат различни семантички „заеднички именители“, кои ретко го прецизираат нивното заедничко „лексичко значење“. Најчесто, главната граница се става помеѓу деиктичката функција од една страна и анафорската од друга, или помеѓу чисто демонстративната функција и функцијата со којашто се сигнализира отсуство на еднозначно идентификување на објектот. Сепак, во сите овие случаи, во игра е функцијата на референција.

Единствената анализа, што мене ми е позната, која „вистински“ ги определува заменките и ја прифаќа горенаведената појдовна гледна точка, е студијата на Роман Јакобсон (Jakobson 1957), во која **заменките** се дефинирани како „шифтери“, односно поинаку кажано, како **збир на јазични средства за референција**.

Кога би морала да ги набројам класите на семантички единици што ги сочинуваат лексичките ресурси на одреден јазичен код, би кажала дека тоа се следниве три класи:

- **предикати** – апстрактни концепти без референција, израз на нашата концептуализација на светот во кој живееме,

- „шифтери“ (**shifters**) – јазични средства за идентификација на објекти кон кои се однесуваат предикатите, и
- **nomina propria** – што *ex definitione* еднозначно ги идентификуваат објектите на кои се однесуваат; едноставно речено, примарно употребените *nomina propria*, во контекст како: *Софија е мојата најдобра пријателка.*, а не, на пример: *Синте Софии им припаѓаат на постарите генерации.* итн.

Како што се гледа, предикатите претставуваат повеќе од 90% од вкупниот збир на лексеми.

Системот на референција е систем на сигнали/упатувачи кон објектите за кои станува збор во јазичната комуникација. Овој систем осигурува кохеренција на текстот, ги спречува непотребните повторувања и *ergo*, го олеснува комуницирањето. Освен самото посочување/упатување, било да е тоа во некоја конкретна ситуација во форма на деиктичка информација, било во рамките на текстот како анафора или катафора, показателите на референција ја носат основната општа информација за посочениот објект; тоа може да биде посочување/идентификација на испраќачот и/или примачот на пораката, како во случајот со личните заменки, може да биде информација дека се работи за човек – таква можност предвидуваат потсистемите на релативните/прашалните заменки. Исто така, може да се работи за посочување на некој материјален дел од светот, дел од просторот, или точка/отсечка од временската оска, како и квалитетот и/или мер(к)а на одредена супстанција. Во текстот, овие показатели ги извршуваат синтаксичките функции на називите на посочените објекти (затоа стариот латински израз: *pro nomine*), што значи дека подлежат на категоризацијата својствена за тој назив – *именки*: ако се однесуваат на материјални предмети, располагаат со парадигмите на категориите род, број и падеж; ако се однесуваат на посесорот („поседувачот“), може да имаат и форма на *придавка*; ако се однесуваат на параметрите на времето или просторот – може да имаат форма на *прилог*¹.

¹ Не случајно нема заменски глаголи; карактеристиките на настаните според параметрите на времето или оценување на вистинитоста се вградени во самата глаголска форма и, евентуално, надополнети со лексички средства (т.е. неграматикализирани средства); сп. Topolińska 1987.

Многу јазици во рамките на својот систем за референција имаат развиено посебен потсистем на **член**(ови); таквиот систем го збогатува ресурсот на показатели на функцијата за еднозначна идентификација на објектите за кои станува збор и е карактеристичен првенствено за јазиците кои ја изгубиле или ја редуцирале парадигмата на флексивни падежни форми. Се чини дека и двата процеса се развиваат првенствено во повеќејазични средини и водат кон изострување и зголемување на предвидливоста на експонентите на информациите важни за успешно спроведување на комуникацискиот акт, односно информациите што го идентификуваат времето, местото и учесниците во даден настан.

Покрај личните заменки, „морфолошки“, во системот на референција, според функцијата, припаѓаат и многу паразаменски лексеми, како на пример во полскиот јазик, придавките како *wspólny, obcy, cudzy* (мк. *заеднички, туѓ, странски*) итн., прилозите како денес, во кои е вграден стариот заменски корен: *d\~n-s\ итн.

Јадрото на системот на референција го сочинуваат заменките со функција за идентификација и/или потврда на идентитетот на засегнатите објекти. Покрај нив, а во тесна корелација со нив функционираат показателите што сигнализираат ограничувања или отсуство на идентификација, показателите со релативна функција (комбинација на анафора и катафора) и со прашална функција, односно потсистемите на таканаречените неопределени, релативни и прашални заменки, соодветно.

Семантичкото поле на показателите на референција се вкрстува со полето на показателите за нумеричка квантификација, односно **броевите** и **сите** (примарни и секундарни) **називи на мерки**. Заменките од типот *wszystkie, cały, każdy, wszelki, oba/obie* (*сите, цел, секој, овеше/оваша, обаша*), како и серијата заменки со компонентата *-ż* во полскиот јазик, го покриваат целиот опсег на множеството денотати на дадениот концепт наведен во пропозицијата, така што тие треба да се сметаат за компоненти и на двете полиња.

Во понатамошниот дел на овој текст ќе се обидам да ги прикажам накратко функционалните карактеристики на одделните потсистеми на заменки. Притоа, се ограничувам само на опис на ситуацијата во полскиот јазик.

Централниот систем на заменките служи за идентификација и/или за потврдување на идентитетот на посочениот објект. Во првиот случај, како што веќе спомнав, влегуваат, пред сè, заменките за прво и второ лице еднина како и заменките што ги вклучуваат овие две лица; тие ги идентификуваат активните учесници на говорната ситуација, односно испраќачот и примачот на пораката; тука спаѓаат исто така и заменските прилози, централни во својот потсистем, во полскиот јазик, тоа се *tu* и *teraz* (*тјука* и *сеџа*), кои ја идентификуваат локацијата на говорната ситуација во просторот и на временската оска, а со тоа и локацијата на идентификуваните учесници на таа ситуација. Не е толку едноставна референциската функција на заменките од прво и второ лице множина; тие се однесуваат на групата луѓе² со кои испраќачот на пораката или сам се идентификува, или го идентификува својот соговорник; основата за оваа идентификација не е експлицитно искажана со формата на заменката, испраќачот на текстот претпоставува дека ние го знаеме тоа од претходниот текст или самите го осознаваме нејзиниот опсег знаејќи ја прагматична позадина на говорната ситуација.

Значително е покомплициран опсегот на референциската функција на т.н. лични заменки за трето лице, (исто така, таму каде што постојат, и присвојните заменки за трето лице, како на пример во многу полски дијалекти), како и на показните заменки како што е *ten* (*овој/тјој*), Сп. ги колоквијалните изрази *ten tu vs ten tam* (*овој vs оној*). Тие може да функционираат:

(а) како просто деиктичко посочување на лицето/ предметот присутен во говорната ситуација;

но почесто се појавуваат:

(б) со анафорска функција, односно служат за посочување на претходно именуваниот и идентификуван предмет, било во текот на директната комуникација било во текстот на пораката.

Во вториот случај, во т.н. *јазичи со член* на показните заменки успешно им конкурира членот како средство со послаба експресија и, со самото тоа, со поширока дистрибуција. Тука треба

² Тука ја апстрахирам појавата *пјерсонификација*, која дозволува сите предмети во секундарна употреба да може да ги претставиме како активни учесници на говорната ситуација.

да се спомене и посебниот статус на показната замена за среден род *to* (*тоа*), која може да се однесува на кои било реални и виртуелни/ замислени делови од светот, а со тоа и на цели пропозиции и структури од пропозиции.³

Кон централниот систем на показатели на референција треба да ги вклучиме гореспоменатите замени за квантификација (количествена идентификација), односно, тие што се однесуваат на целокупниот опсег на именуваната група денотати на даден поим, како *każdy, wszystkim, cały, kto / cokolwiek...* (*секој, сè, цел, кој / што било...*), како и различните замени ‘со вградена негација’, како на пр. *tam ‘nie tu’* (мк. *таму* ‘не тука’) – упатувач кон различно место од местото на говорната ситуација или ситуацијата за која се зборува, *wtedy ‘nie teraz’* (*тогаш* ‘не сега’) – упатувач до момент/ отсечка на временската оска во минатото во однос на времето на говорната ситуација или ситуацијата за која се зборува, *tamten ‘nie ten’* (мк. *оној* ‘не овој’) – ‘тој што е оддалечен во просторот, времето или емоционално’, *innu ‘nie ten’* (мк. *оној* ‘не тој’), *czuzy ‘nie mój’, ‘nie nasz’ ...* (мк. *туж* ‘не мој’, ‘не наш’...); и на крајот, тука припаѓаат и заменките со „морфолошки вградена“ негација, кои информираат за непостоење на објект на референција, како *nikt, nic, nigdy, nigdzie...* (мк. *никој, ништо, никогаш, нигде...*); види подолу за специфичните функции на *nijaki* и *niejaki* (мк. *никаков* и *некојси/некаков*).

Една од значајните карактеристики на заменките што му припаѓаат на централниот систем на референција е тоа што тие се однесуваат на предметите за кои мислиме и зборуваме не само во проекција на сегашноста и минатото, туку и во проекција на иднината, односно предвидувајќи ја нивната можна идна судбина или нивното однесување.

³ Споменатата универзална способност за референција предизвикала заменките од типот *to* (тоа) да влезат во повеќе или помалку постоејќи множества со предлозите, со што се создаваат таканаречените показатели на предикатите од 3 ред, односно предикатите кои прифаќаат само пропозициски аргументи и информираат за тоа како испраќачот на пораката ја гледа врската помеѓу соодветните пропозиции (со други зборови: т.н. сврзнички предикати). Сп. полските сврзнички состави како *dlatego, zatem, przytem, za to, po co, mimo to ...* (мк. затоа, поради тоа, ипритоа, за тоа, зашто, и покрај тоа...), француските состави како *pourque, lorsque, avant que...* итн.

Меѓу второстепените системи за референција, најважна улога игра потсистемот на таканаречените **неопределени заменки**. Во временската зона на сегашноста и минатото, тие се однесуваат кон постоечки предмети, но неидентификувани за испраќачот на пораката, а во зоната на иднината – на виртуелни предмети. Во полскиот јазик, тука спаѓа, пред сè, серијата со честичката *-ś*, т.е. *coś, ktoś, jakiś, kiedyś, gdzieś, jakoś...* (мк. *нешто, некој, некаков, некогаш, негде, некако...*). Исто така, во оваа категорија спаѓаат одредени употреби на зборовите *jeden* и *drugi* (*еден* и *друг*), кои претставуваат уште еден пример за пресек на семантичките полиња на референцијата и нумеричката квантификација. *Jeden* (*еден*) во исказот како *Powiedział mi jeden student* (мк. *Ми рече еден студент*...) не носи информација дали студентот информатор е идентификуван за испраќачот на пораката, туку со него студентот само се претставува како неидентификуван за примачот на пораката. *Drugi* (*друг*), во старополскиот јазик и во другите словенски јазици, се појавува во значењето ‘друг, не тој’, Денес, во полскиот јазик тој го загубил ова значење, но сè уште ни е блиска препораката *Nie czyń drugiemu, co tobie niemiło* (мк. *Не прави му ѓо на друг она што тебе не ти е драго*); понатаму, исто така, во множество од два предмети *drugi* (*друг*) значи ‘друг’⁴, како кога ќе речеме: *Daj mi lepiej ten drugi...* (мк. *Подобро дај ми ѓо оној другиот...*) бирајќи жолт, а не син фломастер итн.

Интересно е тоа што некои „неопределени“ заменки, веројатно токму поради неопределеноста, стекнале вторично пејоративно значење; ова се однесува на серијата со честичката *byle-*: *byleco, byleкто, bylejaki...* (мк. *било: што било, кој било, каков било...*), исто така *nijaki* (*никаков*) денес значи само тоа дека некој е ‘без израз, без карактер’, а иронично-потценувачка нијанса има и *niejaki* (*некаков/ некојси*) и обично се користи со некое сопствено име: *niejaki pan X...* (*некојси ѓосподин X...*) итн.

Следниот потсистем на показателите на референција е системот на **релативните/прашалните** заменки. Функциите ‘релативна’ и ‘прашална’ се распределени слично како во случајот на демонстративите (показните заменки). Истите заменки во ре-

⁴ Во полскиот јазик примарното значење на *drugi* е *втор*, што е различно од ситуацијата во македонскиот јазик. (заб. прев.)

лативна функција се базираат на анафората во текстот, додека во прашална функција не носат информации за референција, туку бараат таа информација да ја наведе соговорникот, *ergo*: се менува таканаречениот ‘говорен чин’, со сите соодветни консеквенции како интонацијата и линеаризацијата на целата пропозиција, но формата на заменката не се менува.

Заменките со **релативна функција (релативните заменки)** се систем од средства кои овозможуваат, во структурата на именската група, да се вклучи модификатор во реченична форма којшто го определува поблиску референтот на таа ИГ. Во реченицата *Spotkałam ponownie tego malarza, którego mi przedstawiłeś na koncercie* (мк. *Го срејнав повторно тој сликар, кој ми го претстави на концертот*), пропозицијата ‘кого ми го претстави на концертот’ содржи четири аргументи на предикатот ‘przedstawić’ (мк. ‘претстави’) – *ktoś kogoś komuś gdzieś* (мк. *некој некојо некому некаде*), при што акузативниот аргумент во функција на објект на акцијата – ‘некого’ е анафорски упатувач кон акузативниот аргумент на наредената реченица, и при што формалните показатели на овие два аргументи се задолжително линеарно поврзани: показателот на аргументот на наредената пропозиција – *...tego malarza... (...тој сликар...)* директно му претходи на показателот на аргументот на подредената синтаagma – *...którego... (...којо...)*. *Ergo*: функцијата на релативната замена е да го посочи референтот на наредената пропозиција, на кој се однесува новата информација содржана во подредената пропозиција. Следствено, формата на релативната замена зависи од улогата на аргументот/ од падежниот однос во кој се наоѓа аргументот во подредената реченица, а кој ги поврзува двете пропозиции. Да ја провериме точноста на оваа анализа со друг пример: *Nie lubię ludzi, którzy wiele mówią.* (мк. *Не сакам луѓе, кои многу зборуваат*.) – тука не интересира аргументот на наредената пропозиција ‘луѓе, Gen.pl.’ и релативната замена за овој аргумент во подредената пропозиција: ‘кои, Nom.pl.’ Релативната замена ги зема вредностите на категориите ‘род’ и ‘број’ од показателот на аргументот на кој се однесува, а вредноста на категоријата ‘падеж’ му е наложена на аргументот од неговата зависност од предикатот што ја конституира подредената пропозиција: ‘зборува’ (некој, нешто). – Да видиме уште еден пример: *Ten, kto przyszedł pierwszy, wybiera stolik i odpowiada*

за *тепи* (мк. *Toj шiiо ке дојде iрв, бира маса и е одговорен за мениiiо.*) – тука референтот на аргументот на надредената пропозиција, на кој се однесува релативната заменка *kto* (*кој*), самиот се дефинира исклучиво преку својата улога во таа пропозиција. Зборовниот состав *ten, kto...* кумулира два референциски упатувачи кои ја покажуваат сложената улога на референтот што е заеднички за двете хиерархиски подредени пропозиции.

Заклучок: заменката со релативна функција нема свое „лексичко значење“, а нејзината категоријална вредност, и соодветно изборот на *który, jaki, kto, co* (мк. *кој, каков, кој, шiiо*) зависи од категоријалната вредност на двата аргументи во две различни пропозиции што ги поврзува; нејзината вонкатегијална вредност е само референција.

Заменките **со прашална функција (прашалните заменки)** функционираат исклучиво во дијалог со реален или виртуелен соговорник; ова е состав од јазични средства со чија помош му се обраќаеме на нашиот соговорник со молба/барање да ни даде информации кои го идентификуваат (или го потврдуваат неидентификуваниот карактер) на актуелниот предмет на нашата мисла (реален или виртуелен) определен во нашето барање – во согласност со општата конвенција за класификација на заменките - за ‘човек’ *kto?* (мк. *кој?*), за ‘особина’ *jaki?, jak?* (мк. *каков?, како?*), за ‘локација во простор’ *gdzie?, skąd?, dokąd?, którędy?*⁵ (мк. *каде?, од каде?, до каде?*), ‘локација на временската оска’ *kiedy?, od kiedy?, do kiedy?* (мк. *кога?, од кога?, до кога?*), и на крајот за секаков друг предмет и/или ситуација *co?* (мк. *шiiо?*). Заедничкиот именител на семантичко рамниште во сите овие случаи е молбата/барањето за референциска информација.

Заклучоците од нашиот краток преглед ја потврдуваат тезата дека **заменките** како „зборовна група“ функционираат како систем за референција што овозможува градење кохерентен текст. За жал, нашата традиција на граматички опис, која се концентрира на формата, а не на функцијата, не ја забележува специфичната функција на системот на заменки во однос на другите таканаре-

⁵ Специфична карактеристика на заменката *którędy*, тј. ‘*która/jaką drogą?*’ (мк. *iiо кој iiii, на каде?*) е фактот што таа се појавува само во прашална, а не и во релативна функција.

чени „зборовни групи“. *Mutatis mutandis*, истото се однесува и на броевите и на другите средства за нумеричка квантификација⁶.

Во светлината на нашата анализа, се чини дека неоправдано е честото критикување на традиционалниот термин *pro-nomen*, *pro-nomina* во последно време. Ако под *nomen* разбираме конкретно име на некој „дел од светот“, обдарено со „предметно“ лексичко значење, а не форма која спаѓа во опфатот на т.н. именски зборовни групи, терминот *pro-nomen* се покажува како целосно соодветен.

⁶ Друга несреќна последица од фактот што нашата граматичка традиција ја става формата над функцијата е ограничувањето на т.н. граматички категории само на конструкции со морфолошки, а не и со синтаксички експоненти. На пример, само за јазиците со член – за разлика од „јазиците без член“ – се вели дека имаат граматичка категорија ‘определеност’, иако во полскиот и во други јазици без член, т.н. придавски заменки имаат прецизно дефинирана, прва позиција во линеарната низа на именската група, што е исто така недвосмислена форма на граматикализација на информацијата за референција.

„ШИФТЕРИТЕ“ (SHIFTERS)¹ ВО ФУНКЦИЈА НА РЕЧЕНИЧНИ ОПЕРАТОРИ

Како што произлегува, повеќе или помалку еднозначно, од трудовите на многу извонредни јазични теоретичари, како Курилович (Kuryłowicz 1948), Јакобсон (Jakobson 1957), Бенвенист (Benveniste 1975) и др., основната опозиција во инвентарот на формални единици на структурата на јазикот е дихотомијата: реченица vs. именска група, на која на семантичко рамниште ѝ одговара дихотомијата: пропозиција vs. аргумент на предикатот, кој ја конституира таа пропозиција. *Предика̄т̄о̄ӣ* е генерички поим, резултат на нашата концептуализација на светот; *ар̄џумен̄т̄о̄ӣ* е денотат на предикатот поврзан со референција со конкретен предмет/предмети, за кои се зборува во текстот; операторот што го поврзува аргументот со соодветната референција обично² е *шиф̄т̄ер̄*.

Семантичките елементи од кои се состои нашиот речник се **предикатите**, „**шифтерите**“ и **nomina propria** (личните имиња), при што предикатите чинат повеќе од 90% од целиот инвентар. Секој предикат може да ја исполни улогата на конститутивен член (КЧ) на пропозицијата, вклучувајќи ги и функциите кои може да ги исполнуваат предикатите формално на површината на текстот

¹ Се служам со терминот на Р. Јакобсон (Jakobson 1957), којшто веќе има „кариера“ во јазичната теорија и од повеќето лингвисти се разбира правилно. Евентуален полски еквивалент би можел да биде терминот „заменски варијабли“, но ми се чини дека тој е помалку транспарентен уште како назив, а исто така, двете класи не си одговараат во потполност.

² Ограничувањето „обично“ се однесува на јазиците без член, како што е полскиот, каде што референцијата делумно е контролирана од линеаризацијата на текстот, како и од контекстот и конситуацијата.

како сврзници. Додека повеќето предикати имплицираат „предметни“ аргументи кои на површината на текстот се формализираат како именски групи, предикатите коишто се сврзници имплицираат исклучиво „пропозициски“ аргументи, кои се формализираат како реченици. Таквите предикати вклучуваат: 'конјункција', 'дисјункција', 'алтернатива'..., 'причина', 'резултат', 'цел', 'услов', 'концесија'!... - во суштина, тоа се предикати кои информираат за начинот на нашето мислење и за начинот на поврзување на настаните/ситуациите, за кои станува збор во текстот. Во овој текст сакам да покажам дека не само предметните, туку и пропозициските аргументи се референциски поврзани со „шифтери“ и *de facto* на површината на текстот ги заземаат позициите својствени за именските групи.

Специфична карактеристика на „шифтерите“ е дека тие немаат таканаречено лексичко значење, нивната семантика е редуцирана на категоријалната рамка од типот ‘именка’, ‘придавка’, ‘прилог’, што им овозможува, преку конгруенција типична за одредена граматичка категорија, да ги поврзат со референција соодветните денотати на именуваните објекти, односно семантичките структури чии референти се учесниците во настаните за кои станува збор во текстот. *Mutatis mutandis*, слична улога извршуваат и личните имиња (*nomina propria*): и тука се работи за граматикализирана семантичка рамка и конкретна референција, прагматички мотивирана конситуација (*deixis*) или контекст (анафора / катафора).

Не се потребни посебни коментари за улогата на личните, присвојните и демонстративните заменки во процесот на одредување на референцијата, односно претворањето на предикатите во аргументи. Помалку јасна е улогата на прашално-релативните заменки (прашалната функција се смета за примарна); се надевам дека следната анализа ќе помогне да се разјасни таа улога.

И пропозицијата, чиј референт е настанот, и аргументот, чиј референт е учесникот во настанот, се рекурзивни структури. Во семантичката структура на пропозицијата може да се вклучат и други, подредени пропозиции во улога на аргументи; исто така, во структурата на аргументот може да се вградат секундарно номинализирани пропозиции и/или нивните аргументи, што на површината на текстот се покажува со присуство на реченици и именски групи зависни од други, надредени именски групи. Тезата која

би сакала да ја докажам е дека речениците во реченица се *de facto* именски групи - производи на морфолошка и/или синтаксичка номинализација врзани со „шифтери“, односно што функционираат како аргументи – учесници на настаните поврзани со референција.

Типичен претставник на реченицата во реченица е таканаречената комплементарна реченица, аргумент на „пропозициските“ предикати што информираат за менталните состојби на човекот – интелектуални, емоционални, волитивни, односно предикатите што изразуваат рефлексии, резултати од размислувањата, дедукции..., чувства..., желби... Во полскиот јазик и денес таквите реченични структури често се контролирани од „шифтери“, на пример: *Myślę o tym, co nas dzisiaj czeka., Wspominam to, co mnie wczoraj spotkało* (мк. Мислам за што што не очекува денес, Се што штовам на што што ми се случи вчера) итн. Во оваа серија можеме да ги вклучиме и комплементарните реченици со операторот *że* – ова *że* е партикула која го придружувала некогашното старополско **ъже*, **јаже*, **јеже*..., како резултат на еволуцијата на типичните „шифтери“. Од тука следува заклучокот дека таканаречените комплементарни реченици заземаат позиции и вршат функции на именските групи, односно на елементите на аргументските структури.

Mutatis mutandis слично се случува со таканаречените релативни реченици и со процесот на релативизација. Процесот на релативизација е процес на карактеризација на предикатот со функција на конститутивен член на одредена аргументска структура, а на површината на текстот, тоа е процес на карактеризација на конститутивниот член на именската група.

Слично како што конститутивниот член на пропозицијата имплицира одредени аргументи кои учествуваат во настанот – референт на таа пропозиција, исто така, *mutatis mutandis*, конститутивниот член на дадениот аргумент имплицира низа параметриски особини кои го карактеризираат тој член. За конститутивниот член 'човек' тоа би биле, на пример, 'возраст', 'висина', 'тежина'..., 'степен на интелигенција'..., 'боја на косата', 'боја на очите' итн.; за конститутивниот член 'маса' тоа би биле 'димензии', 'форма', 'материјал', 'функција' итн.; соодветните предикати најчесто се формализираат како придавки или - при ситуациска карактеристика, најчесто како зависни именски групи: *сѝар, млад...*, *штолкав, што*

жок..., *инӣелигѣнӣен, не̄гов ...*, со брада, со ка̄па, за̄д волано̄и... кога зборуваме за човек; *ниска, кружна, дрвена, кујнска, за рабо̄ӣа...* кога зборуваме за маса итн. Сепак, се случува, тогаш кога човекот/предметот за кој станува збор го карактеризираме преку неговото учество во некој настан, поради силата на фактите да прибегнуваме кон семантичката структура, чиј референт е настанот, односно до конструкцијата што има форма на реченица. На пример: *ten człowiek, o którym ci wczoraj opowiadałem; ów stół, który widziałem w tym magazynie.* (мк. *ӣој човек, за ко̄го ви раскажував; ӣаа маса(ӣа), која ја видов во ӣаа ӣродавница* итн.) итн.

Релативната реченица, како што е познато, ја воведуваат „шифтерите“, што ние ги знаеме како релативни заменки; сепак, како што покажав во горенаведените примери, речиси редовно во именската група, чијшто дел (дел од аргументот на нејзиниот КЧ) е реченица, се појавува и катафоричен „шифтер“ којшто упатува на настанот што го идентификува човекот/предметот за кој се зборува. Со други зборови, враќајќи се на нашите примери, станува збор за именски групи како во следните примери: *Wiesz, spotkałem tego człowieka, o którym ci wczoraj opowiadałem* (мк. *Знаеш, ѓо среӣнав оној човек за ко̄го ӣи раскажував вчера*) или *Zdecydowałem się kupić ów ten stół, który widziałem w tym magazynie* (мк. *Решив ѓа ја кӯам ӣаа маса(масаӣа) ӣио ја видов во онаа ӣродавница*) итн.

Се наложува заклучокот дека и комплементацијата како и релативизацијата се процеси на градење на аргументски структури кои се формализираат, согласно со опишаната природа на таквите структури, како именски групи воведени од и поврзани преку/со „шифтери“. **Комплементацијата** создава конструкции изградени врз фундаментот *to, co...* (*ӣоа, ӣио...*), односно претставуваат форма на „опредметување на настанот“, односно супстантивизација на содржината што се наоѓа во пропозицискиот аргумент. – Од друга страна, **релативизацијата** создава нови конструкции врз фундаментот на *ten, kto..., ten, który...* (*ӣој кој..., ӣој ӣио...*) односно го искористува учеството во настанот како идентификациска карактеристика на „учесникот“ и со тоа, во формалните категории претставува форма на адјективизација на содржината вклучена во пропозицискиот аргумент. Во полскиот текст соодветно се појавуваат основните шифтери како во примерите: *Myślę (o tym,) że...*,

Chcę (tego,) żeby... (Мислам (за тоа), дека..., (мк. (Го) Сакам (тоа), да...; *Widziałem (tego) człowieka, który...* (мк. Го видов (тој) човек, кој...) итн.; или пак примерот *kto przyszedł?* (мк. кој дојде?), кој при одредена експлицитација значи ‘*kim jest ten, kto przyszedł?*’... (мк. ‘кој е тој што дојде?’) итн. N.B. Во јазиците со член, во комплементарните и релативните конструкции во „главната реченица“ задолжително се појавува член.

Поинаква е ситуацијата со конструкциите конституирани од сврзнички предикати. Овие предикати се делат на две фундаментално различни групи, кои ги определувам како (а) асоцијативни сврзнички предикати и (б) каузални сврзнички предикати.

Во групата (а) влегуваат основните логички релации како што се ‘конјункција’, ‘дисјункција’, ‘алтернатива’...; овие предикати не поставуваат никакви барања за своите аргументи, тие можат да комбинираат елементи од различен ред под еден услов: авторот на текстот да забележи асоцијативна врска меѓу нив; отука и пропозициите и нивните аргументи, т.е. и речениците и именските групи, може да им се подредат, в. на пр. *Wróciłam do domu I włączyłam telewizję., Kupiłam jarzyny I owoce., Spędzimy weekend w mieście, albo wybierzemy się na jakąś wycieczkę., Tę sprawę musi załatwić dziekan albo szef katedry., Janek a nie Basia jest za to odpowiedzialny.* итн. (мк. Дојдов дома И ѓо вклучив телевизорот, Кујив зеленчук И овошје., Викендот ќе ѓо ѓоминеме в град или ќе ѓојдеме на некој излеј., За оваа работа мора да се ѓојрижи деканот или раководителот на катедраа., За ова е одговорен Јанек, а не Баша итн.). Ergo, аргументите на асоцијативните сврзнички предикати не се врзани со „шифтери“, конститутивните аргументи на овие, *ex definitione* глаголски предикати, еднозначно ги сместуваат на временската оска и ја определуваат евентуалната временска последователност.

Во групата (б) влегуваат каузалните предикати како што се ‘причина’, ‘цел’, ‘услов’, ‘коцесија’...; тие врзуваат по два пропозициски аргументи, при што првиот е констатација на (вистинскиот или виртуелниот) настан *p*, а вториот информира за настанот *q*, кој е причински поврзан со *p*. Тоа значи: сврзничкиот предикат се однесува на *p* за да ја процени неговата поврзаност/ релација со *q*. При ваков распоред не е изненадувачки што во самиот предикат често е вграден „шифтер“, кој врз основа на анафора го повикува

p, или врз основа на катафора го соопштува *q*. Споредете ги, на пример, полските каузални сврзници како *dlatego, przez to, po to, przy czym, zatem, żeby...* (мк. затоа, поради тоа, при тоа, по тоа,...); спореди ја и сличната серија француски сврзници како *parce que, pour que, quoi que...*

Се наложува заклучокот дека додека асоцијативните предикати создаваат сложени, холистички третираны структури со статус на пропозиции и/или нивните аргументи (т.е. сложени реченици и сложени именски групи), каузалните предикати како аргументи прифаќаат пропозициски структури поврзани со „шифтери“, кои на површината на текстот се појавуваат во позициите типични за аргументите.

Се чини дека кругот е затворен – горната анализа покажува дека – и покрај делумно оправданите протести на некои истражувачи, PRONOMINA е nomen-omen.

ПРЕДЛОЗИТЕ И НИВНОТО МЕСТО ВО ГРАМАТИЧКИОТ ОПИС НА ЈАЗИКОТ

Нема сомневање дека **предлогот** – иако конвенционално графички одделен од неа – е интегрален дел на именската група. Исто така, нема сомневање дека предлогот функционално им припаѓа на граматичките средства на изразот на категоријата ‘падеж’. Во овој текст би сакала да се фокусирам на тоа дали и како еволуирала функцијата на ‘*предлози*’ во полскиот јазик, по неговото изделување од заедницата на прасловенски и западнословенски јазици до денес, и каде е неговото место во граматичкиот опис на полскиот јазик реализиран во рамките на теоријата ‘од значење до форма’.

Веќе многу години, освен со полскиот, се занимавам и со македонскиот јазик и токму македонската ситуација го насочи моето внимание кон статусот на предлозите воопшто, особено кон нивниот статус во современиот полски јазик. Како што е познато, македонскиот јазик, *mutatis mutandis* слично како и бугарскиот, денес нема флексија на категоријата падеж, а функцијата на граматички показатели на падежните односи во голема мера ја презеле **предлозите**. За разлика од полскиот, кој директно ја наследува прасловенската поделба на деклинациски типови на именките заснована на критериумот на нивниот граматички род, македонскиот јазик развил нова комплексна поделба, која го поврзува со другите јазици од таканаречената балканска лига, како и со повеќето од јазиците во западноевропскиот регион. Оваа поделба зависи, пред сè, од карактеристиките на референцијата на именката како конститутивен член на именската група во рамки на опозицијата

/+/- определен / (анг. /+/- definite/), при што ‘определен’ значи ‘еднозначно идентификуван за авторот на текстот’; со други зборови, именската група /+ определен / е група чиј референт е јасно идентификуван денотат на поимот што таа го именува.

Показатели на категоријата ‘определеност’ се членот или другите заменски зборови што имаат таква функција – „шифтерите“¹. Во врска со ова, македонскиот јазик денес има две семантички (и формални) падежни парадигми: /+ def/ и /- def/. Ако прифатиме дека заеднички семантички именител на категоријата ‘падеж’ е семантичката улога на референтот на одредена именска група во настанот¹, којшто пак е референт на целата пропозиција што ја опфаќа таа група, тогаш ќе треба да констатираме дека показател или копоказател на дел од падежните односи, и за определените и за неопределените именски групи, е **предлогот**. Конкретно тука спаѓаат дативот, инструменталот и локативот, а надвор од овој состав остануваат само номинативот и акузативот², при што показател на формалниот номинатив е конгруенцијата со глаголскиот предикат, а во случајот на акузативот, показател во парадигмата /+ def/ е препозитивната заменска клитика³. Како што произлегува од ова, парадигмата /+ def/ има побогат состав на формални показатели.

Анализата на македонската ситуација го привлече моето внимание кон „соработката“ на предлогот со падежната наставка, т.е. кон полските падежни конструкции, во кои предлогот ја контролира соодветната падежна наставка; тука мислам на конструкциите како *czekam na ciebie, tęsknię za tobą, posłałem po ciebie, zakochałem się w tobie* (мк. *чекам на ѝебе/ѝе чекам ѝебе, жалам за ѝебе, исѝрајѝив ѝо ѝебе, се вљубив во ѝебе* итн.). Истражу-

¹ Поимот ‘настан’ (‘event’) тука го сфаќам/ употребувам како заедничка ‘капа’ за различни референти на пропозициите како ‘состојба’, ‘процес’, ‘активност’ итн.

² Предлогот е исто така формален показател на генитивниот однос, но сепак, генитивот, со оглед на неговата адноминална позиција, според моето сфаќање, не спаѓа во парадигмата на категоријата падеж.

³ За да им го приближиме на читателите Полјаци овој, за нив, егзотичен систем, подолу ги презентирам двете падежни парадигми на именката *сѝуденѝ* во македонскиот јазик: /+ def/: N *сѝуденѝоѝ*, D *му на сѝуденѝоѝ*, A *ѝо сѝуденѝоѝ*, I *со сѝуденѝоѝ*, L *го, на, од, за... сѝуденѝоѝ*; клитиките му и го доаѓаат од парадигмата на 3-то лице на личната замена за машки род; /-def/: N *сѝуденѝ*, D *на сѝуденѝ*, A *сѝуденѝ*, I *со сѝуденѝ*, L *го, на, од, за... сѝуденѝ*...

вачкиот центар за ареална лингвистика (ИЦАЛ) во Македонската академија на науките и уметностите, во последно време развива теорија за семантичката деривација. Во својство на застапници на граматика пишувана ‘од значење кон форма’, а не обратно, смета ме дека новите деривати (и семантички и формални) се создаваат како резултат на семантички импулси родени во процесот на нашата концептуализација на светот, *ergo* формалната деривација е граматикализиран резултат од семантичката деривација. Се чини дека нашите досегашни обиди, посветени на семантичката (и формалната) деривација од прасловенски глаголски корени што ги означуваат првите основни активности на човекот на планетата Земја, т.е. освојување на просторот и времето, основните ментални процеси, итн., ги потврдуваат нашите претходно споменати претпоставки. Затоа си го поставив прашањето како изгледа семантичката деривација на падежната парадигма и со неа поврзаната семантичка деривација на предлозите. Текстот подолу е обид за одговор на тоа прашање.

Позната е локалистичката теорија за падежите, или поинаку речено, теоријата која референтите на аргументите на дадена пропозиција, (освен човекот кој е вршител), ги гледа како делови од просторот, кои тој човек ги препознава, ги совладува, ги користи за свои цели... Ова се согласува со претходно поставената основа, дека освојувањето на просторот и подредувањето на тој простор е една од првите активности на човекот на Земјата, било да е тој номад или земјоделец... Лесно е исто така да се прифати дека конструкциите кои ја одразуваат ориентацијата на човекот во просторот се покажале корисни и како израз на неговата ориентација во времето, односно, како израз на поставување на линеарната или паралелната локализација на настаните на временската оска. Раното губење на беспредлошкиот локатив јасно укажува дека соодветните аргументски изрази првенствено се „предлошки именски групи“. Се наметнува заклучокот дека појдовна точка на семантичката еволуција на изразите што нè интересираат е информацијата за ориентацијата на човекот во просторот и првиот чекор, првата метафора, на патот кон семантичката деривација – е информацијата за ориентацијата на човекот во времето. Таа се однесува на семантичките улоги на аргументските изрази и функцијата на

īpredložōīī како доминантен, а понекогаш и единствен граматички (и семантички) показател на тие улоги.

Во нашиот обид за реконструкција на семантичката деривација на именските групи управувани од предлози, како следен чекор се наложува прифаќањето за локализатори не само на деловите на „природниот“ простор, туку и на сите материјални предмети што се во одредена просторна релација со предметите кои нè интересираат, што значи дека функцијата на локализација може да ја вршат не само изразите како *za rzeką, pod lasem, na szczyście góry*, итр. (мк. *зад рекаѿа, во шумаѿа, на врвоѿи на ѿланинаѿа* итн.), туку и изразите како *za domem, pod szafą, przy płocie*, итр. (мк. *зад куќаѿа, ѿод шкафоѿи, кај оградаѿа* итн.). Со цивилизациското збогатување на светот во кој живее некоја човечка заедница, а со тоа и збогатувањето на јазикот, расте и групата на издвоени материјални предмети чија примарна функција е локализација на други предмети, т.е. групата на контејнери како *pudełko, walizka, skrzynia...* (мк. *куѿѿија, куфер, сандак...*) или, во поширока смисла, *mieszkanie, dom, wieś, miasto...* (мк. *сѿан, куќа, село, град...*) – овој тип на локализација во полскиот јазик е управуван од функционално изделениот предлог *w/we* (во мк. *в/во*). Уште еден, за нас, важен чекор на патот на семантичката деривација е признавањето за локализатори не само на неподвижните (барем во даден момент) еднозначно локализираните материјални предмети, туку и на „подвижните“ живи организми, пред сè на човечките суштества, лоцирани највисоко во оваа хиерархија.

Деривацијата може да се однесува на дел од просторот поврзан со некое лице, како станот, работното место итн., како во изразите *Jedziemy do ciebie, Był u mnie Jurek*, итр. (мк. *Одигме кај ѿебе, Јурек беше кај мене* итн.). Во овој случај, внимание привлекува сегашната улога на полскиот предлог *u*; покрај зачуваните реликтни изрази како *u progu domu, u progu lata* (мк. *на ѿрагоѿи од куќаѿа, на ѿрагоѿи од/на леѿоѿио*) во смисла на ‘на почетокот, на точката на влегување’, денес имаме изрази како *u mnie, u nich* (мк. *кај мене, кај нив*), т.е. ‘во мојот/-ата, во нивниот/-ата стан/куќа’, но и изразите како *Czeszę się u pana Zenona, kupuję zawsze u moich sąsiadów* (мк. *Се фенирам кај го сѿодиноѿи Зенон, секогаш куѿувам кај соседиѿиѿе*) итн. Има и такви изрази во кои човекот буквално игра улога на локализатор, види на пр. *Na tobie wszystko wygłada*

dobrze. czy Uważaj, łącz po tobie mrówki. (мк. *На шебе сè изгледа добро.* или *Внимавај, мравки лазајќи по шебе*) итн.

Сепак, голема концентрација на човечките суштества како локализатори (на површината на текстот формализирани како лични заменки или сопствени именки) се јавува кај менталните состојби; сп. во изразите како *tęsknię za tobą, martwię się o siebie, zakochałem się w Marii od pierwszego wejrzenia, podziwiam go, zazdroścę ci, wierzę ci, liczę się z nim...*, (мк. *којнеам по шебе, се жрижам за шебе, се вљубив во Марија на прв поглед, му се восхићувам, му завидувам, му верувам, смејам на него...*, *на работата си ме до ценат...*) итн. Носител на соодветниот ментален став (најчесто емотивен) е авторот на текстот, евентуално и трети лица, а локализаторот/објектот на емоциите или оценките е еднозначно идентификуван човек, често адресатот на текстот.

Да видиме кои елементи од семантичката парадигма на категоријата 'падеж' во полскиот јазик, во сите или само во некои (во кои?) варијанти на соодветните семантички улоги, се контролирани од предлозите:

- **НОМИНАТИВОТ**, со примарна улога на агенс, *ex definitione* не прифаќа контрола од предлозите;
- **ДАТИВОТ**, порано почесто во улога на цел, денес практично само во улога на адресат, бенефициенс на акцијата; во функција на локализација, се поврзува само со предлогот *ku* (*кон*), а како референти најчесто се јавуваат луѓе и во таа смисла е специфично стилски обележан;
- **АКУЗАТИВОТ**, како објект на акцијата, е неутрален во однос на опозицијата / +/- *hum* /; во функција на локализација, формата на акузативот е контролирана од предлозите (види подолу); по негација, во функција на автоматска позициска варијанта (објектот) се појавува во генитивна форма;
- **ИНСТРУМЕНТАЛОТ** во својата традиционална функција преферира неживи референти и не прифаќа контрола од предлозите, додека во комитативна функција задолжително е контролиран од предлогот *z/ze* (*со*) и статистички често се поврзува со референти /+ *hum*/;
- **ЛОКАТИВОТ**, како што е познато, задолжително е контролиран од предлозите и, речиси без исклучок, опстанува во својата,

широко сфатена, функција на локализација; под локатив, јас го разбираам не само статичкиот тип на локализација од типот *na...* или *w/we* (*na...* или *w/wo...*), туку сите конструкции за локализација, т.е. конструкциите во кои именската група контролирана од предлозите „соработувајќи“ со падежната наставка, го именува локализаторот, значи:

- **генитивните** конструкции за динамичка локализација со предлозите како *do, od, przez*⁴ (*go, og, низ/ ѓреку...*) или статичка со предлогот *и* (*wo*), в. погоре;
- **дативните** конструкции за статичка локализација со предлогот *ки* (*кон*), во кои денес превладуваат локализатори обележани како */+ hum/*;
- **инструменталните** комитативни конструкции, со заедничко појавување на исто место и време, разбрано како форма на локализација;
- традиционалните **локативни конструкции** за статичка локализација со предлозите *na, w / we...* (*на, в / wo...*);
- конструкциите во кои падежната наставка доминира над предлогот одлучувајќи соодветно за статичкиот или динамичкиот карактер на локализацијата, на пр. како во типот *kryją się pod dach* vs *kryją się pod dachem* (мк. *се кријам ѓод ѓокрив* vs *се кријам ѓод ѓокривоѓ*), исто така за локализација во реалниот или во менталниот простор, од типот *opieram się o ścianę* vs *myślę o tobie* (мк. *се ѓопѓѓирам на сѓдоѓѓ* vs *мислам на ѓѓебе*) итн.

Горниот преглед, се чини, ја потврдува постепената еволуција од локалистичката концепција на падежот, која го лоцира човекот и објектите што го опкружуваат во просторот, кон антропоцентричната концепција, која укажува на доминантната позиција на човекот во нашата концептуализација на светот. Не мора да додавам дека македонската ситуација го потврдува овој правец на еволуција.

Задржувајќи ја својата основна функција на статичка и/или динамичка просторна локализација, по пат на семантичка дерива-

⁴ Овде не се занимавам со секундарната семантичката деривација претставена преку причинското *przez*, како во *przez ciebie zawsze się spóźniam* (*ѓораѓи ѓѓебе секоѓаш доцнам*) итн.

ција, **предлозите** функционално еволуираат од показатели за локализација во природниот простор кон локализација во социјалниот/општествениот простор и, на крај, во менталниот простор. Прегледот на старополскиот материјал собран во серијата *Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej* (Заборавени конструкции на старополската синтакса) (Klemensiewicz et al. 1966) јасно го покажува патот на семантичка деривација на предлозите и зголемувањето на бројот на конструкциите што изразуваат општествена/социјална или ментална локализација во однос на „појдовните“ конструкции што изразуваат локализација во природниот простор. За жал, термилошката мрежа и класификацијата на примерите, спроведени во рамките на оваа мрежа, го отежнуваат изведувањето заклучоци за еволуцијата на показателите на конкретните позиции во семантичката парадигма на падежот⁵.

Во претходниот текст веќе споменав дека, по мое сфаќање, поради својата адноминална позиција, **генитивот** не ѝ припаѓа на парадигмата на ‘падежот’ сфатен како семантичка улога на аргументот што е конститутивен елемент на предикатот⁶ во дадена пропозиција. Во врска со предложената реконструкција на семантичката еволуција на падежот и на улогата на предлозите во таа еволуција, важно е подетално да се истражи дистрибуцијата и синтаксата на генитивот. На пример, додека „чистиот“ генитив денес во полскиот јазик се ограничува само на функцијата на адноминален генитив како широко сфатен посесор (*possessor*) – во пр. од типот *dom Pawła, matka Hani, zmartwienie Jurka...* (мк. *куќата на Павел, мајката на Хана, жрижата на Јуреќ* итн.), генитивот контролиран од предлог пак, непречено функционира во адвербална позиција, како на пр. *piszę / tęsknię do ciebie / do mojej przyjaciółki Ani; oddalam się od domu / od tego sposobu myślenia; chętnie chodzę do teatru...*, (мк. *јми јмишувам тебе, коинеам јо тебе, јо мојата јријашелка Ана, се оддалечувам од куќата / од јој начин на размислување; многу сакам да одам во театар...*), како и во примери-

⁵ Такви заклучоци треба да бидат вклучени во новите студии за полската историска синтакса, и тоа би можело да биде добра тема за голем број дипломски работи. Допрва треба да се обработува и дистрибуцијата на значењските паралели на релација: предлог – глаголски префикс.

⁶ Конкретно, адноминалните конструкции со генитив ги гледам како реченични трансформи засновани на предикатот 'habere'. (в. Topolińska 2016)

те исклучиво со референти што се маркирани како /+ hum/: *Zawsze dobrze czuję się u was*, (мк. *Секогаш се чувствувам добро кај вас*) итн. – сите примери имаат еднозначна локализациска функција.

Nota bene, личните заменки кои ја задржале максимално богатата флексија во јазиците каде што флексијата на именките практично исчезнала (како во македонскиот јазик), во адноминална позиција, во функција на генитив, ги користат присвојните придавки. Како што знаеме, и *nomina propria* во адноминална позиција често се користат во придавска форма со суфикси маркирани по ‘род’ како *-ов-*, *-ин-* и сл. Оттаму произлегува заклучокот дека именските групи што се секогаш определени /+ def/ редовно го губат својот статус на именски групи и добиваат форма на придавски модификатори, ако се наоѓаат во однос на синтаксичка зависност од друга именска група, додека ако се наоѓаат во адвербална позиција, односно во функција на аргументски израз зависен од глаголот, се контролирани од предлозите. Ова е уште еден важен аргумент што го исклучува генитивот од парадигмата на падежите, а во исто време е и илустрација како предлозите постепено ги преземаат функциите на падежните наставки.

Во светлината на прикажаните факти, се чини логично дека местото на предлозите во граматичкиот опис на јазикот треба да биде во една од основните глави на текстот посветен на именската група и формите на граматикализација на семантичката категорија ‘падеж’.

ЗА Т.Н. ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ (со посебен фокус на категоријата падеж)

Како што е познато, јазикот е основно средство за пренесување на информација во човечкото општество. Тргувајќи од таа констатација се обидувам да си одговорам на прашањето, која е основната семантичка единица којашто е во функција на тој трансфер, т.е. која е основната семантичка единица на структурата на текстот, или – служејќи се со термин кој најдобро го доловува карактерот на процесот – која е основната единица на јазичната структура на дискурсот.¹ Мојот одговор на поставеното прашање гласи: **основната единица**, т.е. основната семантичка структура која е во функција на пренесувањето на информацијата е **пропозицијата**, односно т.н. предикатско-аргументска структура. Таквата структура на формално ниво ги опфаќа (како што посочува и самиот назив) конститутивниот предикатски израз и аргументските изрази имплицирани од него.

Следното прашање што си го поставувам е: кои се задолжителните семантички параметри на тие изрази, со други зборови: влегувам во проблематиката на т.н. **граматички категории**. Мене самата ме загрижува она „т.н.“ во насловот на оваа статија. Нема сомнеж дека тука ќе стане збор за категориите кои претставуваат темел на граматичката структура на јазиците што ни се познати. Сепак, истовремено, во нив гледам **граматикализирани фрагменти на соодветните семантички полиња**, т.е. граматикализирани *quanta* информации, коишто носителите на јазикот ги

¹ Не ме интересираат техничките средства за пренесување на информацијата како човечкиот глас, печатењето или електрониката.

сметаат за најважни во обезбедувањето на успешниот тек на комуникацијата. Под **граматикализација** го подразбирам, како што произлегува од горекажаното, постоењето на регуларни предвидливи граматички сигнали (показатели) за пренесување на таква максимално релевантна информација. Се разбира, присуството на таквите сигнали е особено важно во мултилингвалните средини, каде што соговорниците често не ги знаат доволно добро јазичните кодови на вториот учесник во дијалогот. Сепак, како што знаеме, светските јазици, меѓу другото индоевропските јазици, во својот многувековен развоен пат помалку или повеќе сите поминале периоди на коезистенција, конкуренција и интерференција со други јазични кодови коишто се употребувале во границите на определена административна или државна единица.

Морам веднаш да се оградам дека рефлексите и интерпретациските предлози коишто ги содржи оваа статија се однесуваат на словенските јазици, поконкретно – земајќи ги предвид моите скромни компетенции – на западните и јужнословенските јазици, а повеќето од нив се, всушност, проекција на мојата сопствена визија за граматичката организација на мојот полски јазик.

Самите, помалку или повеќе конвенционални, називите на одделните категории сведочат за нивната семантичка мотивација, сп. на пр. полските ‘број’, ‘лице’, ‘време’...; другите, строго терминолошки, како ‘аспект’, или ‘начин’, исто така го сигнализираат карактерот на информацијата којашто ни ја пренесуваат нивните формални показатели. Суштински проблем за интерпретација поттикнува семантичката мотивација на називот ‘падеж’, така што овде би сакала да се сконцентрирам токму на карактерот и обемот на информацијата којашто таа категорија ја граматикализира, како и на механизмите на таа граматикализација. Во низата мои поранешни трудови посветени на категоријата ‘падеж’ (сп. Topolińska 1996, 1998, 2001, 2010, 2014) го докажав и бранев антропоцентричниот карактер на таа категорија, поточно: фузијата на растечката антропоцентрична перспектива и остатоците од постарата локалистичка перспектива. Како што се чини, западноевропските јазици во поголема мера ја сочувале оваа постара состојба, па оттука локалистичката интерпретација доминира во повеќето познати трудови посветени на соодветната проблематика.

Курилович во многу свои трудови покажува како еволуирал опсегот, а со тоа и семантичката мотивација на граматикализацијата на индоевропска почва, а во едно убаво популарно излагање ги сумира тие рефлексии во книгата *O rozwoju kategorii gramatycznych* (Kuryłowicz 1968). Тој покажува механизми со чија помош јазикот реагира на потребата за формално маркирање („граматикализирање“) на семантичката диференцијација која настанала како резултат на спонтан еволуција и со тоа отвора нова етапа на развој на дадената граматичка категорија, но самата потреба е семантички мотивирана – со желбата за внесување нова дистинкција во јазикот, со која е збогатена концептуализацијата на светот својствена за културата на носителите на тој јазик. Конкретно, мислам да ги објаснам етапите на развој на категоријата **‘време’**, или категоријата **‘број’** (Kuryłowicz 1968: 8-17). Во однос на категоријата **‘падеж’**, коментарот на Курилович, којшто се темели врз материјалот од западноевропските јазици, се потпира на локалистичката теорија. Во овој текст би сакала да покажам дека словенските јазици, или барем мене најпознатите и максимално поларизираниите словенски јазици: полски и македонски, имаат развиено нова структура на падежни односи која овде ја дефинирам како фузија на локалистичкиот и антропоцентричниот принцип, со доминација на вториот.

Самата концепција и оддалечување од локалистичката теорија не е оригинална, а овде претставениот обид за интерпретација се надоврзува, меѓу другото, на теоријата на семантичките улоги на Филмор (Fillmore), како и на поновите трудови на руските лингвисти како Апресјан (Апресян) или Мелчук (Мельчук) (пошироко сп. Topolińska 2014). Главната нишка на моето размислување е анализата на семантичката еволуција на дативот, како и семантичката мотивација и системските последици од широкиот опсег на идентификација на генитивот и дативот во балканските јазици.

Во центарот на мојот интерес се наоѓа заемниот однос на членовите на семантичката категорија **‘падеж’** (како што е интерпретирана погоре), којшто наоѓа израз во нејзините флексиски показатели, од една страна, и внатрешната семантичка диференцијација на зборообразувачката категорија на одглаголските именски деривати, евентуално и – внатрешната семантичка диферен-

цијација на категоријата на одглаголските мутациски деривати, од друга страна. Тука ја користам анализата на Р. Гжегорчикова (R. Grzegorzczukowa) и Ј. Пузинина (J. Puzynina) направена за *Грамаџикаџа на современиот полски јазик (Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia, 1999)*. Не треба да заборавиме дека *Грамаџикаџа* го реализира моделот на опис „од содржина кон форма“, па според тоа, појдовна точка на анализа на соодветните зборообразувачки конструкции е карактерот на информацијата што тие ја пренесуваат.

Предложениот список на членови на семантичката категорија ‘падеж’ и на нејзините флексиски показатели е следен:

- АГЕНС, чијшто типичен показател е **номинативот**; ‘агенс’ ми се чини неутрален термин за именување на „факторот–иницијатор“ којшто учествува во комуникативниот чин во дадената пропозиција: иницијатор, контролор, вршител и сл., статистички најчесто „прв (честопати и единствен) човек – учесник во настанот“;
- ПОСЕСОР, чијшто типичен показател е **генитивот**²; и повторно, како што имплицира всушност и самиот поим ‘*possessor*’, типичен референт на изразот во генитив е човекот; може да додадеме дека генитивот е единствениот адноминален падеж³, па според тоа не е имплициран непосредно од конститутивниот предикат на пропозицијата;
- АДРЕСАТ, чијшто типичен показател е **дативот**; па така, дативот денес, на словенска почва, е падеж на „вториот човек“. Доволно е да се погледне статистиката на употреба (семантичка и синтаксичка) на дативот во современиот полски текст, како и во македонскиот, за да се убедиме во тоа. Во другите словенски јазици оваа статистика не сум ја истражувала, иако несомнено во другите западнословенски јазици (освен полскиот). неа ја попречува употребата на сè уште живата конструкција со предлогот *k*, но во определени слу-

² Овој список го подредувам согласно општоприфатениот систем на падежи во традиционалната граматика.

³ Адвербалните употреби на генитивот – според мое сфаќање – се вторични варијанти на акузативот или конструкции контролирани од предлози.

- чаи веќе не се работи за датив, туку за локатив (сп. подолу);
- ОБЈЕКТ, чијшто типичен показател е **акузативот**; функцијата на објектот не имплицира никакви селективни ограничувања, објект може да биде жив организам (што значи и човек), како и материјален предмет, а во пропозиции со пропозиционални аргументи исто така и *abstractum*;
 - ПРИДРУЖЕН ФАКТОР (*accompanying factor*), чијшто типичен показател е **инструменталот**, како во неговата основна функција која се надоврзува на статистички огромниот број случаи со ограничување /-hum/, така и во комитативната функција со ограничување /+anim/;
 - ЛОКАЦИЈА (*locus*), односно, лоцирање во просторот, чијшто типичен показател се **предлошките конструкции**.

Претставените „семантички падежи“ се, како што лесно може да се забележи, класи на улоги на семантичките аргументи (= референти на аргументските изрази) имплицирани од конститутивниот предикат на една пропозиција. Ќе го споредиме овој состав со составот на гореспомнатите одглаголски деривати опишани во морфолошкиот том на *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (Gramatyka...1999: 398-415). Не земајќи ги предвид т.н. номинализации, т.е. „називите на дејства, процеси и состојби“, „називите на појави окарактеризирани преку дејствата, процесите и состојбите“, „називите за време“, „називите за начин“, како и „називите за количество“, овде ги наоѓаме следните позиции:

- називи на субјектите на дејствата, процесите и состојбите,
- називи на објектите на дејствата,
- називи на производите од дејствата и процесите,
- називи на средствата со кои се вршат дејствата,
- називи на места.

Mutatis mutandis одименските мутациски деривати (op.cit. 443-447) се состојат од:

- називи на субјекти со неизразен предикат, од типот *gołębiarz, kominiarz* итн. (сп. на мк. *џулабар, ојачар* итн.)
- називи на објекти и резултати со неизразен предикат, од типот *drewniak...*, *anyżówka* итн. (на мк.: нема еквивалентен збор-

- обр. дериват за значењето ‘обувка направена од дрво’ (заб. прев.); *анасонка* ‘ракија од анасон’ итн.);
- називи на средства за вршење на дејствата, од типот *dziurkacz*, *blotnik*... (сп. на мк.: *дуйчалка*, *калник* итн.);
 - називи на материјали, на пр. имиња на ткаенини како *koszulówka* или *ubraniówka*... (во македонски нема еквивалентни зборообр. деривати за значењето ‘материјал за кошули’, ‘материјал за облека’ итн., заб. прев.);
 - називи на места.

Кога ги споредуваме тие состави со составите на моите „семантички падежи“, утврдуваме дека изделените „класи на улоги“ во значителна мера се поклопуваат. Впечатлив е недостатокот на зборообразувачки формации кои непосредно и исклучиво алудираат на улогите кои во мојот состав се скриени под името ‘посесор’ (*possessor*) и ‘адресат’ (т.е. улоги за показателите на генитивот и дативот). Со други зборови, од улогите кои примарно се маркирани како /+hum/, т.е. кои му се припишуваат на човекот, единствено агенсот е зборообразувачки изделен, односно „субјектот на дејствата, процесите, состојбите“. Показателите на структурите кои означуваат луѓе – носители на соодветните дејства, процеси, состојби посочени од соодветната глаголска зборообразувачка основа (= суфикси, зборообразувачки форманти) во сите три случаи се идентични, класата на улоги ја покажува флексиската наставка. Во случајот на генитивот можеме евентуално да го толкуваме неговиот адноминален карактер, т.е. старата контекстуална кондензација на пропозиции конституирани од предикатот ‘habere’, синтаксичка деривација од типот: *Piotr ma dom* > *dom Piotra*, или *Piotr się martwi* > *Piotr ma zmartwienie* > *zmartwienie Piotra*, *Piotr wyjeżdża* > *wyjazd Piotra*... (мк. *Пејџар има куќа* > *куќаџа на Пејџар* или *Пејџар се жрижи* > *жрижаџа на Пејџар*, *Пејџар заминува* > *заминувањето на Пејџар*...) присутна во најстарите словенски текстови. Дали слично толкување може да се однесува и на дативот? За старите корени на адноминалниот датив сведочат формации како пол. *Bogurodzica*, или мак. *брајџучег* (**bratu čedo*), сп. го исто и изразот кој функционира до денес *chwala Bogu* (мк. *фала Боџу*), сп. ги најпосле и често употребуваните посесивни дативни клитики во јужнословенските јазици. Значителното поклопување на

зоните на употреба веројатно е мотивација за идентификација на показателите на генитивот и дативот во современиот грчки јазик и, пошироко, во системите на јазиците (меѓу другите словенски јазици) на балканската лига. Дативот во овие јазици, слично како и во полскиот, е ‘адресат, бенефициенс, реципиенс’, а предикатите од типот ‘recipere’ или ‘pertinere’ се дијатетични и аспектни варијанти на ‘habere’.

Ана Вјезбицка (Wierzbicka 1986) во студијата посветена на полскиот датив (Wierzbicka 1986) во поглавјето насловено како „The core meaning of dative“ пишува: „За целите на оваа статија дативот може да биде идентификуван како падеж кој се употребува да го означи реципиенсот во речениците на ‘давање’ во индоевропските јазици, како латински, руски, германски.“ (ор. cit. s. 386). Од друга страна, кога во 20 век почнале да се појавуваат анализи на внатрешната структура на категоријата падеж, дативот еднозначно е вброен во падежите кои се семантички маргинални, интерпретирани во рамките на т.н. локалистичка теорија.

Во светлината на приведените факти, а повикувајќи се на механизмот на еволуција на граматичките категории претставен од Курилович, можеме да претпоставиме дека еволуцијата на **дативот** во дел од индоевропските јазици, а со тоа и во полскиот, како и на Балканот, тргнала по линијата: **цел > човек-цел > човек-адресат/ реципиенс/ бенефициенс**. Тоа што го знаеме за развојот на категоријата падеж во грчкиот и во латинскиот јазик ја потврдува оваа претпоставка. Како што се ширеле империите, римската и византиската, во мултијазичната средина растела потребата за јасни граматички сигнали на семантичките дистинкции, па оттука предлозите се покажале поефективни од флексиските наставки, а ширењето на предлошките конструкции довело, пред сè, до редукција и/или до елиминација на флексиските сигнали на падежите со специјална семантика (сп. пошироко Илиевски 1988: 99-113). Од друга страна, на словенска почва, а под грчко влијание, поизразено се маркира антропоцентричниот карактер на дативот – доказ е на пр. т.н. *dativus absolutus* во староцрковнословенските текстови, т.е. партиципски кондензат на пропозиција со субјект во датив (Moszyński 1984: 297).

Надвор од категоријата на антропоцентричните падежи, впечатокот го надополнува и паралелизмот на одделните флексив-

ни („падежни“) категории кои не интересираат, од една страна, и зборообразувачките, од друга. „Називите на објектите на дејствата“, „називите на производите од дејствата и процесите“ се зборообразувачки еквивалент на флексивниот падеж на објектот, односно акузативот, „називите на средствата за вршење на дејствата“ се еквиваленти на инструменталот, „називите на местата“ се еквиваленти на широко сфатениот локатив. Тој паралелизам не може да биде случаен. Соодветните класи на семантички улоги имаат суштинско влијание врз успешниот тек на јазичната комуникација и бараат јасни и предвидливи граматички показатели. Секундарна, иако не ирелевантна, е препозицијата и/или постпозицијата на тие показатели (сигнали), и во врска со тоа, нивната евентуална лексикализација, односно специфична форма на граматикализација којашто го организира лексичкиот фонд на дадениот јазик. Препозицијата, општо земено, е посилен сигнал. На словенска почва „адвербалните предлози“ порано подлегнале на лексикализација и – без да ја изгубат својата модификувачка предикативна функција – во поединечни јазични кодови во различен обем вршат и граматичка функција сигнализирајќи видска диференцијација. „Адноминалните предлози“ потоа ја презеле контролата над дел од падежните конструкции, што во словенските јазици на Балканот (низ векови пренесувани по устен пат и релативно доцна кодифицирани) ги елиминирало редундантните флексиски наставки од тие конструкции.

Авторките на монографијата за зборообразувањето на именките во *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (Gramatyka...1999) очигледно биле свесни за нивната функција како конститутивен член на аргументските изрази, но сепак не ја поврзале таа функција со значењето на називите на референтите на тие изрази, со други зборови, не ја поврзале флексиската парадигма на падежите со нивната семантичка парадигма. Оттука, во составот на мутациските деривати *al pari* со називите на семантичките класи на аргументските изрази се нашле називите на основните семантички параметри на аргументите како такви, т.е. на пр. „називите за време“ или „називите за количествени карактеристики“.

Ми се чини дека опишаниот паралелизам на составот од граматикализирани значења во рамките на флексиската парадиг-

матика и составот од граматикализираны значења во рамките на зборообразувачката парадигматика ја верифицира гореспоменатата претпоставка, дека импулсите кои довеле до граматикализација на одредени значења се семантички импулси, сигнал дека станува збор за значења од „горната полица“ важни за процесот на комуникација. Реализацијата на тие импулси очигледно зависи од карактерот на формалните средства што му се на располагање на дадениот јазичен код и можноста за адаптација на тие средства за нови задачи; во мултијазични средини неретко таквиот семантички импулс доведува до граматикализација на „нови“ значења за дадениот код, такви кои во други кодови што функционираат во таа средина порано се граматикализирале. Такви се на пр. граматикализацијата на членот, односно, на т.н. категорија ‘определеност’ – идентификувачка референција во словенските јазици на Балканот, или, исто така граматикализацијата на модалната категорија ‘евиденцијалност’ во тие јазици, позната и како категорија ‘дистанца’ – резервираност кај авторот на текстот во однос на оцената на вистинитоста на настанот за којшто станува збор.

ПАДЕЖНИ ОДНОСИ vs СЕМАНТИЧКИ УЛОГИ

Кога, пред многу години, почнав да се занимавам со македонскиот јазик, едно од првите прашања што си го поставив беше: зошто македонскиот ги нема оние морфолошки падежни форми на кои јас, како Полјачка, сум навикната и кои за мене носат одредена информација? Дали таа информација за Македонците е нерелевантна и се губи или се изразува на друг начин? На кој начин? – Во текот на изминатите 50 години обидите да си одговорам на овие прашања доведоа до повеќе статии, дури и до една книшка и еден нацрт за теоријата на падежите, односно, како што сега ги нарекувам, падежните односи, кои во светлината на фактите што ги знам за словенските и не само словенските јазици, изгледаат како веродостојни и прифатливи. За да ја претставам кратко овде, прво треба да објаснам како ги разбирам некои од клучните термини.

Граматичката категорија ја разбирам како граматикализиран фрагмент или исечок од поширока семантичка категорија, која може да биде изразена и со помош на лексички средства, а **граматикализацијата** ја разбирам како процес на регуларизација на граматичките показатели (експоненти, маркери) за одредена информација. Значи, граматичката категорија во суштина е семантичката категорија која има регуларни, транспарентни и предвидливи показатели. Се наметнува заклучокот дека граматикализираната информација е од суштинско значење за успешната јазична комуникација, па затоа е важно таа да има експлицитни показатели. Системот на граматикализирани информации ја претставува граматиката на еден јазик.

Според мене, **пропозицијата** е основна комуникативна единица, јазичниот текст претставува низа од пропозиции или експлицитно реализирани или кондензирани во зависност од контекстот и/или конситуацијата. Пропозицијата е јазичен пренос (трансфер) на некоја статичка или динамична ситуација (*state of affairs/event*). Пропозицијата ја сочинуваат конститутивниот предикат и аргументите што тој ги имплицира, т.е. аргументите што се кодирани во неговата структура. Да го земеме како пример предикатот ‘слуша’ – школските граматика нè учат дека во него се содржи информацијата ‘некој/некој жив организам перципира нешто/ некој звук’; значи, ако го разбираме предикатот ‘слуша’, знаеме дека тој имплицира два аргументи, еден, чиј референт е некој жив организам (евентуално апарат) способен да перципира звук, а вториот е некој звук/ некоја информација што е предмет на аудитивна перцепција итн. Истражувањата на природните јазици покажуваат дека предикатите обично имплицираат од еден до три, поретко четири аргументи.¹

Аргументите можат да бидат **предметни** или **пропозиционални**. Референти на предметните аргументи се материјалните делови на светот коишто на површината на текстот се реализираат како именски синтагми. Референти на пропозиционалните аргументи се цели пропозиции, а на површината на текстот се реализираат или како комплементарни да-реченици или како именски синтагми конституирани од *nomina actionis* или *nomina acti* (како резултат на синтаксичка деривација).

Падежот за мене не е морфолошка форма, туку **синтаксички однос** помеѓу предикатот и неговите имплицирани аргументи. Следствено, не се служам со терминот „падеж“, туку со терминот „падежен однос“. Верувам дека тој однос е семантички мотивиран, а под семантичка мотивација на падежните односи ги подразбирам **семантичките улоги** на аргументите контролирани од релацијата која ја искажува конститутивниот предикат на дадената пропозиција. Мислам дека ова сфаќање е блиско до сфаќањето на семантичките улоги кај Филмор, којшто и го воведува овој термин

¹ Веднаш да додадам дека дополнителните информации за локација во времето и просторот, ако не се имплицирани директно од предикатот, не ги сметам за аргументи. Истото важи и за метатекстуалните коментари на авторот. Сите тие се однесуваат на целата пропозиција, а не само на конститутивниот предикат.

(сп. Fillmore 1966, 1968). По него, следуваат бројни проби на составување инвентар на семантичките улоги од страна на лингвистите што работеле во рамките на теоријата *смысл > текст*; но, со текот на времето се покажало дека тој инвентар секогаш останува отворен, додека одделни авторизирани списоци, правени врз основа на материјал на различни јазици, се разликуваат не само по составот, бројот и хиерархијата на предложените единици, туку и по интерпретацијата на тие единици.

Мељчук во својата монументална *Семантика* (Mel'čuk, 2012) констатира дека поимот **'семантичка улога'** не го издржал тестот на времето и смета дека би требало да се откажеме од него. Ми се чини дека тоа е премногу радикална сугестија и дека поимот **'семантичка улога'**, со соодветна интерпретација, би можел да биде корисен инструмент на граматичкиот опис. Ке ги наведам овде моите аргументи во одбрана на тој поим.

Како што веќе споменав, пропозицијата ја разбираам како јазичен одраз, „снимка“, на некоја реална, т.е. /+ фактивна/ или виртуелна, т.е. /– фактивна/ ситуација. Конститутивниот член на пропозицијата (конститутивниот предикат) е семантичка единица што има релативна природа и реферира (упатува) на состојбата/ акцијата која ја креира дадената ситуација; референтите на аргументите на конститутивниот предикат се активните и/или пасивните учесници на конститутивната релација. Досегашните истражувања покажале дека еден предикат може да има од еден до три, ретко четири аргументи. Оваа бројка не се оддалечува многу од збирот на членови на граматичката категорија **'падежен однос'** (лат. *casus* 'пад') кои, како помошни инструменти во спроведувањето на граматичкиот опис на еден јазик, ни ги оставила во наследство класичната граматичарска практика. Можеме да додадеме дека значаен дел од тој збир, судејќи по називите, сугерира дека доминантна е локативната, односно спацијалната функција. Ова класично наследство, без поговор, го прифатиле авторите на првите граматички на модерните европски јазици кои и самите во поголем број биле класични филолози или таканаречени *џолихистори*.

Да видиме може ли да се утврди некој вид корелација помеѓу „класичните падежи“ и главните типови семантички улоги што ги извршуваат референтите на еден предикат.

Како што споменав погоре, една типична ситуација јазично изразена во вид на пропозиција може да има од еден до четири „учесника“.²

Серијата ја отвора **номинативот**, именување (номинација) на *вршителот на дејството*, улога примарно маркирана како /+ hum/, а чиј попрецизен карактер е кодиран во структурата на одделните конститутивни предикати. Иако ‘вршителот на дејството’ е примарно маркиран како човек, практично нема ограничувања во изборот на кандидати за оваа функција, дури има и пасивни „вршители на дејството“, сп. на пр. во исказот *Жрџиваџа на судирот беше нејодежна*. и сл. Зборообразувачки пандан на номинативниот аргумент во неговата примарна /+ hum/ варијанта е токму вршителот на дејството.

Дативниот аргумент има улога на *адресат, бенефициенс, цел на дејството*, па исто така е примарно маркиран како човек. Со други зборови: ако ситуацијата снимена во дадената пропозиција има два учесника маркирани како /+ hum/, тогаш првиот од нив е референт на номинативниот, а вториот на дативниот аргумент. Ниту овде, објективно нема селективни ограничувања во изборот на кандидати за улогата на адресат, а карактерот на таа улога е прецизно кодиран во семантичката структура на конститутивниот предикат на дадената пропозиција. Статистиката на реализација од типот /+ hum/ е повисока и од онаа кај номинативот. Вреди да се одбележи и дека дативот нема функционална паралела во зборобразувачкиот систем. Со тоа се потврдува дека се работи, како и кај номинативот, за референт што е /+ hum/, а разликата е само во карактерот на падежниот однос.

Акузативниот аргумент претставува *објект на/врз кој се врши дејството*, а тоа дејство може да биде негова трансформација, креација, деструкција, и сл. Нема никакви ограничувања во изборот на референтот, ако тој е човек – се појавува во пасивна улога, а карактерот на таа улога, како и кај сите падежни односи, се кодира во т.н. „лексичко значење“, т.е. во семантичката структу-

² Апсурдно би било да се прифати „ситуација без учесници“ кога на површината на текстот нема показатели на аргументите, тука станува збор за контекстуална или конситуациска елизија, или – како на пример, кај исказот *Се разденило*. – се работи за виртуелен просторен аргумент 'тука', 'на местото за кое зборуваме', итн.

ра на конкретниот предикат. Веројатно токму таа неограниченост во изборот придонела во некои јазични кодови експонентот на акузативниот однос да авансира до улогата на т.н. „општ падеж“ (*casus generalis*).

Референтот на аргументот во **инструментал** има улога на **придружен фактор**, второстепен учесник на ситуацијата; овој термин го одбрав за да можам со него да ги опфатам двете главни функционални варијанти, првата – *инструментална* и втората – *комијативна*, кои во повеќе јазични кодови имаат исти површински показатели, сп. мак. *Маја ги бришеше солзиите со раце.*, *Јане ја одби тојкајта со глава.*, *Наде дојде со сестра си.* наспрема срп.. *Маја је брисала сузе рукама.*, *Јане је одбио лојку главом.*, но *Наде је дошла са сестром...* Опозицијата /+/- hum/ и овде, како и кај акузативот, е релевантна.³

Претставените четири односи врзуваат директни и/или индиректни, активни и/или пасивни учесници на конститутивното дејство. Останатите аргументи - имплицирани или (почесто) неимплициран, носат информација за просторните параметри на дејството, како и на целата ситуација, па ги собрав под терминолошката капа: **локатив**. – Првиот чекор на човекот кон совладување и контрола на светот во кој му се паднало да живее е стекнување ориентација во просторот. Просторните параметри се многубројни, организирани според опозицијата: горе ~ долу, напред ~ назад, лево ~ десно, надвор ~ внатре, исток ~ запад, север ~ југ, итн., сето тоа зависно од неограничениот број на т.н. „локализатори“ (релевантни во дадената ситуација како ориентир во просторот), почнувајќи од самиот автор на јазичната порака. За сигнализирање на просторната локација, европските јазици на постпозитивните (морфолошки) показатели рано им придружиле и препозитивни (синтаксички) показатели, т.е. предлози, некои дури и се откажале од оние постпозитивните. *Предлозиите* се покажале и како поброј-

³ Во полскиот јазик има неколку типови на конструкции кои тешко би можеле да се објаснат со понудената интерпретација. На пример, конструкциите за идентификација од типот *Ten człowiek jest moim bratem/naszym nowym nauczycielem...* (мак. *Овој човек ми е брати/Овој човек е нашиот нов учител...*), или кај предикатите со инструментална реакција како на пр. *kierować przedsiębiorstwem, dowodzić armią* итн. Веројатно се работи за локални идиоматски иновации со инструменталот како најслабо оптоварен падежен однос, ставен во конкуренција со номинативот или со акузативот.

ни, и како способни да изразат повеќе просторни дистинкции, а и полесно се перципираат и се интерпретираат од страна на соговорникот. Во некои јазични кодови се шири дури и употребата на т.н. „двојни предлози“, т.е. состави во кои предлогот за динамичка локализација го контролира предлогот за статичка локација,⁴ сп. старите состави како *од ѝред, из над*, и сл. – Нема овде да ги набројувам сите можни семантички варијанти на локативните аргументи.^{5 6}

*

Да сумирам: семантичката анализа покажува дека на секој од традиционалните падежни односи му одговара една генерализирана семантичка улога од типот ‘вршител на дејството, ‘објект на дејството’, и сл. која функционира како „капа“ за отвореното мноштво (отворените можности) на конкретни семантички улоги кодирани во семантичката структура на конститутивните предикати на дадените пропозиции. Темпото на развој на нови иновативни технологии и нивните продукти во современиот свет донесува сè понови и понови типови на професионални дејства и нови семантички улоги за оние кои ги извршуваат. Нема смисла да се прават нови и нови инвентари на тие улоги коишто и сами по себе претставуваат предикати сè додека денотатите на соодветните поими не се врзат со референцијални индекси.

⁴ Оваа проблематика во македонскиот јазик систематски ја истражува М. Марковиќ и постигнува впечатливи резултати во интерпретацијата на комплексните просторни функции на некои предлози и предлошки состави, в. Марковиќ 2012, 2014.

⁵ Сигурно во сите јазици постојат серии на идиоматски „падежни“ конструкции на кои не им одговара понудената интерпретација. Обично се работи за локални иновации кои настапиле како резултат на синтаксички или семантички деривации.

⁶ Во овој преглед на падежните односи, не најдов место за *генијивои*. За разлика од гореприкажаните „адвербални падежи“, генитивот, по својата семантичка природа е ‘*possessor*’ (‘поседувач’), односно аргумент на виртуелниот предикат ‘*habere*’, додека синтаксички зависи од показателот на вторичниот аргумент на тој предикат, односно, ‘*possessum*’-*ои*’ (‘поседуваното’). Изгледа дека тој е „адномнален падеж“, што според горепредложената дефиниција на падежниот однос претставува *contradictio in adiecto*. Пробата за интерпретација на тој конфликт ја оставам за друга прилика.

Изгледа, можеме мирно и понатаму да се служиме со наследената ‘падежна’ поимска апаратура, под услов да ѝ дадеме адекватна интерпретација. *Mutatis mutandis*, истото важи и за поимот ‘семантичка улога’ кој и понатаму останува многу корисен и функционален. Оптимистички заклучок е дека нашата граматичка традиција има цврсти темели.

ДИСТРИБУЦИЈА НА ГРАМАТИКАЛИЗИРАНАТА ИНФОРМАЦИЈА МЕЃУ РЕЧЕНИЦАТА И ИМЕНСКАТА ГРУПА

Во 1948, Жежи Курилович (Kurýłowicz 1948) ја објави во *Philosophical Studies* статијата насловена „Les structure fondamentales de la langue: groupe et proposition“ („Основните структури на јазикот: именска група и пропозиција» – превод од француски, С.Т.). Своите заклучоци во врска со темата, тој ги заснова на структурално-ориентираната синтаксичка анализа на речениците наспрема именските групи. Ќе ги цитирам клучните делови од неговите заклучоци:

„Основниот или конститутивен член на именската група е нејзиниот детерминиран член. Основниот или конститутивен член на пропозицијата е детерминирачки член, односно тоа е предикатот.“ (превод од француски, С.Т.)

и понатаму:

„Формалниот претставник на именската група е нејзиниот детерминиран член, а формалниот претставник на пропозицијата е детерминирачки член, односно тоа е предикатот. Именската група има иста синтаксичка вредност како нејзиниот детерминиран член. Оттаму, пропозицијата има иста синтаксичка вредност како нејзиниот предикат (глаголот во личноглаголска форма).“ (превод од француски, С.Т.)

Во оваа статија, својата задача ја гледам како обид да ги преинтерпретирам Куриловичевите заклучоци во рамките на

една од полските варијанти на теоријата *од значење кон форма*, како што таа е претставена во текстот на Станислав Каролак во *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (в. Karolak 1984). За да ја реализирам оваа задача, морам да ги претставам моите работни дефиниции на клучните термини:

Нашиот речник содржи три, и само три, типа на семантички единици; тоа се: *предикацијите*, „*шифтерите*“ и *личните имиња*. *Предикацијите* претставуваат општи концептуални поими, резултат на нашата концептуализација на светот. „*Шифтерите*“ се показатели на референцијата односно „врзувањето“ на конкретните денотати на соодветните предикати споменати во текстот, ним им соодветствува класата на заменките, вклучувајќи ги и членовите (членот). Предикатите поврзани со „шифтери“ функционираат како аргументи имплицирани од предикатите што се конститутивни членови на соодветните пропозиции, односно минималните јазични пораки. *Личните имиња*, кога се користат во *suppositio formalis, ex definitione* функционираат како аргументи.

Кога зборувам за **граматикализирана информација**, како што таа е именувана во насловот на оваа статија, мислам на таканаречените **граматички категории**. Граматичките категории ги разбираам како граматички сегменти од поголеми семантички полиња, избрани како особено важни за еден успешен акт на јазичната комуникација. Секоја категорија има свои семантички парадигматски вредности подредени според некој општ заеднички имени-тел, како на пример: **‘семантичка улога’** за категоријата ‘падеж’, **‘број’** за категоријата на ‘број’, **‘лицето’** реферира на персонални и/или персонифицирани учесници на говорниот настан за граматичката категорија ‘лице’, **‘време1’** за локација на временската оска сооднесена со моментот на зборување за категоријата ‘време’, и **‘време2’** за внатрешната временска организација на настанот за категоријата **‘аспект’**; **‘дијатеза/зalog’** (англ. ‘voice’) ‘ како заеднички именител на хиерархијата на аргументите во реченицата за која станува збор итн. Сите споменати парадигми имаат свои формални показатели претставени во традиционалната граматика како флексиски парадигми. Во процесот на комуникација, соодветните категоријални вредности се внесуваат во семантичката структура на целата пропозиција, или во семантичките структури на аргументите на конститутивниот член на пропозицијата за која

станува збор, од што произлегува дека на површината на текстот тие се претставени со **речениците** и/или **именските групи**.

Секој предикат може да служи како конститутивен член (КЧ) на некоја пропозиција. Категоријалните карактеристики на пропозицијата се, по дефиниција, идентични со оние на нејзиниот КЧ. *Mutatis mutandis*, секој референциски врзан предикат може да служи како КЧ на аргументот на КЧ на соодветната пропозиција и, повторно, категоријалните карактеристики на аргументот се идентични со оние на неговиот КЧ.

Сите горенаведени воведни забелешки се однесуваат на речениците чии конститутивни членови се *глаголи* или вклучуваат (помошни) глаголи. Категоријалните карактеристики на речениците чии конститутивни членови се *сврзници* се идентични со карактеристиките на нивните (пропозиционални) аргументи.

Во понатамошниот текст, би сакала да ги класифицирам граматикализираните категоријални информации, т.е. семантичките информации кои имаат редовни, предвидливи и транспарентни категоријални показатели во текстот, во:

(1) категории на **пропозицијата** (т.е. категории кои на површината на текстот се обележани како карактеристични за речениците) и

(2) категории на **аргументите** (т.е. категории кои на површината на текстот се обележани како карактеристични за именските групи).

Во втората група ги вклучив и таканаречените комплементарни реченици, односно пропозиционалните аргументи на менталните предикати, како што се изразите од типот „*Сметам дека...*“ или „*Верувам дека...*“ и слично. Оваа одлука е мотивирана од фактот дека операторите кои ги внесуваат овие аргументи (како што е англиското „that“, француското „que“, словенските „что“, „што“, „со“ итн.) припаѓаат на класата на „шифтерите“. Изгледа дека овде се работи за **синтаксичка** (наспрема морфолошка) процедура на **номинализација**, паралелна на синтаксичката адјективизација во релативните реченици.

I. Категории – компоненти на семантичката структура на **пропозицијата**, на површината на текстот сигнализирани на **реченично ниво**.

I.1. МОДАЛНОСТ / ФАКТИВНОСТ

Доминантната позиција на оваа категорија се должи на нејзината директна врска со вистинитосната вредност на настанот¹, односно со неговата припадност кон реалниот или виртуелниот свет. Негативно означени по модалност (т.е. /- модални/) се пропозициите кои се однесуваат на «реални» факти. Традиционално правиме разлика помеѓу епистемичката и деонтичката модалност. **Епистемичката** модалност се занимава директно (и само) со виртуелни (непотврдени, претпоставени, инферирани...) факти, проектирани во иднина и/или нереализирани во минатото. **Деонтичката** модалност се однесува на фактите коишто сакаме или не сакаме да се реализираат во иднина и затоа апелираме до нашиот соговорник, молејќи го/барајќи од него помош за реализација на посакуваната ситуација. ‘Посакување’, ‘желба’, ‘барање’, ‘дозвола’, ‘наредба’, ‘забрана’... се дел од семантичката парадигма на деонтичката модалност; верувам дека овде спаѓаат и категориите: ‘апел’ (со својот формален експонент: вокатив) и ‘прашање’ (кое исто така е вид на барање информации).

I.2. АСПЕКТ

Со категоријата **‘аспект’** се пренесуваат информации за внатрешната временска организација на настанот – референт на пропозицијата за која станува збор. Во нејзината семантичка парадигма, освен главната опозиција: *моментен vs. континуативен* аспект, припаѓаат и други подредени дистикции како: *инхоативен, терминативен, лимитивен...* аспект.

I.3. ВРЕМЕ

Категоријата **‘време’** го дефинира времето на настанот во релација со говорниот настан (моментот на зборување), т.е. како истовремен со и/или претходен на него. Како што беше споменато,

¹ Го користам терминот ‘настан’ како заеднички именител за сите референти на пропозицијата, како што се ‘состојба’, ‘процес’, ‘дејство’, ‘активност’, ‘релација’ итн.

иднината како временска зона е, по дефиниција, позитивно маркирана по модалност. Подредена на категоријата ‘време’ е категоријата ‘таксис’, односно информацијата за локацијата (последователноста) на настаните на временската оска, окарактеризирани како претходни или подоцнежни во однос на некои други минати настани што ги сметаме за претходни на говорниот настан.

I.4. ПАДЕЖ

Категоријата ‘падеж’ информира за семантичките улоги на аргументите имплицирани од КЧ на пропозицијата за која станува збор². Корелацијата на семантичките и формалните парадигми во однос на оваа категорија е следна: агенс ~ **номинатив**; адресат / цел ~ **датив**; објект на акцијата / пациенс ~ **акузатив**; придружен фактор ~ **инструментал**; просторна локација на настанот за кој станува збор ~ **локатив**; сите падежни конструкции контролирани од предлози се варијанти на локативниот падеж. Падежот ги карактеризира само адвербалните аргументи. Бидејќи основната функција на **генитивот** (т.е. ‘посесорот’) е поврзана со адноминалната позиција, него не го вклучувам во парадигмата на категоријата ‘падеж’.

I.5. ЗАЛОГ / ДИЈАТЕЗА

Категоријата ‘залог/дијатеза’ (анг. ‘voice’) информира за хиерархијата во множеството аргументи импликувани од КЧ на пропозицијата. „Класичните“ вредности на нејзината семантичка парадигма се **активен**, **пасивен** и **рефлексивен** залог (медијатив). Секоја компонента на реченицата може да се искачи на најгорната позиција во хиерархијата, спореди ги на пр. следниве варијанти на пропозиции (и реченици): *Јован* го скрши прозорецот со камен. ~ *Прозорецот* беше скршен од *Јован* со камен. ~ *Каменот* фрлен од *Јован* го скрши прозорецот.³, или на пр. англиското. “*I am cold.*” vs полското “*Zimno mi.*”, vs мак. „*Ми сиџуи*“ итн.

² Ја прифаќам добро познатата теорија на Чарлс Филмор и верувам дека мноштвото специфични семантички улоги може да се сведе на пет основни множества на улоги, како што е претставено погоре; сп. Topolińska, 2016.

³ Во оригиналот на статијата, напишана на англиски, соодветно и примерите се на англиски: *Jack broke the window with a stone.* ~ *The window was broken by Jack with a stone.* ~ *A stone thrown by Jack broke the window.* (заб. на приредувачот)

II. Категории - компоненти на семантичката структура на аргументите, на површината на текстот сигнализирани на ниво на именската група

II.1. ЛИЦЕ

Категоријата ‘лице’ информира за улогите на учесниците во говорниот настан и на настанот на кој се однесува соодветната пропозиција. Нејзините експоненти се личните, присвојните и показните заменки, како и личните наставки на финитните глаголски форми. Овој систем на показатели (експоненти) овозможува експресивно, контрастивно истакнување на улогите на одделните лица во обата релевантни настани, на пример, во англиски *I think...* наспрема *ME, I think...*, или во полски *Myśle...* наспрема *JA myśle...* Првото лице – авторот на текстот, и второто лице – адресатот, се активни учесници во говорниот настан и можат да бидат и активни учесници во настанот кон кој се реферира; третото лице може да учествува во обата настани, но може да има активна улога само во настанот на кој се однесува.

II.2. ОПРЕДЕЛЕНОСТ

Главни носители на категоријата ‘определеност’ се ‘шифтерите’. Тие ги трансформираат одделните или групите денотати на генеричкиот концепт што функционира како КЧ на соодветниот аргумент, во (не)определени учесници во настанот на кој се однесува соодветната пропозиција. Изборот на елементите од соодветните семантички парадигми на ‘шифтерите’ информира дали учесниците во настанот на кој се однесуваат му се познати на авторот и/или на адресатот на текстот. На врвот на хиерархијата на ‘шифтерите’, како нивни мултифункционални показатели, стојат членовите. Во јазиците без член, информацијата од полето на категоријата ‘определеност’ често се сигнализира преку линеаризацијата на текстот.

II.3. БРОЈ

Категоријата ‘број’ го дефинира бројот на денотати на концептот именуван од КЧ на еден аргумент коишто учествуваат во настанот на кој се однесува пропозицијата за која станува збор. Најчести елементи на семантичката парадигма на оваа категорија

се ‘еден’, ‘повеќе од еден’, ‘два’, ‘два и само два’ итн. Множество-то може да се разбере и како (помалку или повеќе строго организиран и хиерархизиран) колектив.

II.4. РОД

Категоријата ‘**род**’ потекнува од информацијата за живоста и полот (машки или женски) на учесниците во настанот на кој се однесува соодветната пропозиција, односно на денотатите на концептот именуван од КЧ на аргументот за кој станува збор. Со текот на времето, оваа категорија ја изгубила своја семантичка мотивација и се трансформирала во чиста конвенција која ја контролира формалната конгруенција меѓу КЧ на соодветната именска група и неговите придавски модификатори. Денес, нејзината примарна функција главно ја вршат одделни специфицирани наставки.

III. Надвор од оваа класификација стои категоријата ‘**споредба / градација**’ која информира за степенот на интензитет на определени карактеристики на КЧ и на пропозициите и на аргументите имплицирани од нив.

Во заклучок, би сакала да ги нагласам следниве точки:

- фундаменталните семантички структури на јазикот се пропозициите и нивните аргументи, додека нивните еквиваленти на површината на текстот се речениците и именските групи;
- последователно, таканаречените граматички категории, кои се *de facto* граматикализирани семантички категории се поделени на (1) пропозиционални и (2) аргументски категории (а не глаголски и именски категории); атрибутите: глаголски и именски се однесуваат на КЧ на речениците и именските групи, соодветно;
- семантичкиот пристап кон категориите не само што води кон замена на опозицијата **глаголски** ~ **именски** категории со **пропозиционални** ~ **аргументски** категории, туку ја менува и распределбата на членовите од двете категориски класи.

СЕЛЕКТИВНИ КРИТЕРИУМИ НА ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА

Јазикот располага со два и само два метода за формализација на информацијата: а) лексикализација и б) граматикализација.

Лексикализацијата претставува непосредно претворање на семантичките единици, присутни во нашиот вокабулар, во лексеми.¹

Грамматикализацијата значи обезбедување на еднозначни, транспарентни и предвидливи формални показатели за семантичките единици што се особено важни за успешниот тек на комуникацијата.

Во овој текст, врз примерот на полскиот и на македонскиот јазик, ќе се обидам да покажам како географските и/или политичките фактори во развојот на јазикот влијаат врз селекцијата на информацијата подложна на граматикализација.

Традиционалната граматика во делот насловен *Морфологија* прикажува преглед на т.н. граматички категории кои во вид на формални парадигми ја претставуваат варијабилноста на т.н. менливи зборовни групи, овозможувајќи нивна употреба во соодветни контексти. *De facto* станува збор за формализација на оние исечоци од семантичките категории што се особено важни во процесот на пренесување информација, како што се ‘простор’, ‘време’, ‘лице’, ‘број’ итн. Соодветните исечоци во форма на семантички парадигми што ги опфаќаат селектираните вредности од семантичкото поле на една категорија потоа добиваат регуларни повр-

¹ Го употребувам терминот „вокабулар“ за да се избегне мешањето со „речник“; ако речникот е резултат на работата на лингвистите кои го утврдуваат лексичкиот фонд на јазикот, тогаш вокабуларот е индивидуален фонд на лексеми со кој располага секој од нас.

шински показатели, коишто, пак, создаваат формална парадигма, корелат на семантичката парадигма. Така на пр., во случајот на категоријата ‘број’ регуларно е избрана опозицијата: ‘еднина’ ~ ‘множина’, додека различните варијанти на множественост, како ‘двоина’ или различните типови *collectiva*, се елементи на „арсеналот“ на одделни јазици.

Подолу ќе ги претставам избраните **полски** и **македонски семантички категоријални парадигми** со коментар за разликите во селекцијата на вредностите кои бараат граматикализација. Селекцијата се одвива на две нивоа, може да се однесува на (а) опсегот на граматикализација на деловите на новото семантичко поле, т.е. создавање нова граматикализирана категорија, или (б) воведувањето нови вредности од даденото поле во наследената семантичка парадигма. Речиси сите категории функционираат и на ниво на *пропозицијата*, т.е. минималната јазична порака на која, на површината на текстот ѝ соодветствува реченицата, и на ниво на *аргументите* имплицирани од конститутивниот член на пропозицијата на кои на површината на текстот им соодветствуваат именските групи.² Во семантичката структура на конститутивниот член на пропозицијата, помалку или повеќе експлицитно, се вградени категоријалните вредности карактеристични за таа пропозиција.

Неприкосновен приоритет ѝ се дава на категоријата ‘**модалност**’, која информира за начинот (лат. *modus*) на кој се искажува дадената пропозиција. Во хиерархијата на вредности опфатени со семантичката парадигма на ‘модалноста’, главна позиција зазема опозицијата меѓу епистемичката и деонтичката модалност. *Епистемичката модалност* информира за тоа како зборуваачот ја оценува со [+/-] фактивноста / вистинитоста (*truth value*) на настаните за кои зборува, т.е. информира дали зборуваме за факти (минати или актуелни) или за нашите претпоставки во врска со некои минати или актуелни факти, или пак, за факти проектирани

² Терминологијата која се употребува овде е терминологија прифатена во работата врз новата академска граматика на македонскиот јазик. ‘Пропозиција’ и ‘аргумент’ се клучните термини кои се надоврзуваат на опозицијата на Курилович: ‘реченица’ ~ ‘именска група’ (сп. Kurjłowicz 1948). Референт на пропозицијата е настан/процес/ситуација/состојба.и сл., референти на аргументите се учесниците (живи и неживи) на дадениот настан.

во иднината. *Деонтичка*та модалност бара активно учество на нашиот соговорник (адресатот на текстот) во процесот на комуникација.

Во *йолскиот* јазик, модалноста има релативно скромна парадигма. Меѓу начините кои информираат за нашата оценка на вистинитоста на настаните за кои станува збор, разликуваме **исказен начин** (*indicativus*), кој информира за настаните кои ги оценуваме како факти и кои не се подложни на сомнеж, како и **условен начин**, нарекуван уште и **можен начин** (лат. *conditionalis* и/или *potentialis*), сигнализирани со присуство на морфемата *by*. **Условниот начин** (*conditionalis*), т.е. начинот што информира за настан за кој постои можност да се исполни под определени услови, го претставуваат граматикализираните формули *gdyby...*, *to...*, *jeżeli/jeżeli...*, *to...*, + соодветната форма на индикативот. **Можниот начин** (*potentialis*), т.е. начинот кој информира само за постоењето можност да се реализира некој настан, без експлицитно појавување на условот е претставен само со конструкцијата *by* + соодветната форма на *praeteriti indicativi*. Како што произлегува од овој преглед, во полето на епистемичката модалност ги вклучувам и конструкциите кои традиционалната лингвистика ги оценува како *futurum* (идно време).

Кај начините кои бараат активно вклучување на нашиот соговорник или адресат во процесот на комуникација разликуваме: **заповеден начин** кој се појавува во две варијанти, без или со негација (соодветно *imperativus* или *prohibitivus*), и освен со морфолошката форма, е сигнализирани со интонациската линија на исказот; и **прашален начин** кој е сигнализирани со интонациската линија и со соодветните препозитивни лексички показатели – *czy...?(gali?)* во случај на *tak/nie* прашањата (*da/ne* – прашањата) и/или со т.н. прашални заменки.

Македонската модална парадигма е побогата и многу покомпликувана. Во сферата на **епистемичката модалност**, покрај **индикативот**, **кондиционалот** (сигнализирани со препозитивното *ke*) и **потенцијалот** (сигнализирани со препозитивното *bi*), македонскиот јазик, како резултат на т.н. контактни промени, под влијание на балканските соседи, создал посебен начин кој во литературата е познат како *dubitativus, inrefentialis, mediativus...*; јас го прифаќам тука терминот на Фридман (сп. Friedman 1977) – **нон-**

конфирматив (*(non)confirmativus*) како најнеутрален. Пропозициите во нонконфирматив изразуваат несигурност на зборуваачот во однос на вистинитоста на опишуваните настани, а во исто време – што е особено важно во мултијазична средина каде што соговорниците често не владеат во целост со јазикот на својот партнер – сигнализираат дека тој не ја гарантира нивната вистинитост. На површината на текстот, овој начин ја користи формулата на стариот *esse*-перфект. Нонконфирмативот се појавува и во ситуации кога зборуваачот сака да изрази чудење и неверување во тоа што го гледа и слуша, на пр. во примерите: *И ти си бил лекар?!* (ова е карактеристична употреба и на албанскиот адмиратив). – За темпоралните дистинкции во рамките на одделните начини сп. подолу, во контекст на категоријата ‘време’.

Во полето на **деонтичката модалност**, покрај **императивот** и типичниот **прохибитив**, македонскиот создал и „засилен прохибитив“ сигнализиран со препозитивната секвенца *немој да...*, сп. *Не оги тиаму!* ~ *Немој да огиши тиаму!* Во македонската деонтичка парадигма присутен е и хортативот сигнализиран со препозитивното *ајге!* кое имплицира субјунктивно дополнување, на пр. *Ајге да одиме!*, итн. – до одреден степен тој ја заменува формата за прво лице множина што отсуствува во парадигмата на императивот. Слично функционира и колоквијалната варијанта на хортативот со препозитивната форма на императивот од глаголот *даге: Дај да одиме!* итн.

Двата јазика, и полскиот и македонскиот, го познаваат специфичниот начин наречен **субјунктив**. Како што кажува и самиот назив, се работи за зависен начин, контролиран од модалните и/или волитивните предикати. Во полскиот јазик, негов експонент е инфинитивот, а во македонскиот т.н. *да-конструкција*, т.е. операторот *да* + соодветните форми на *индикаџив praesentis* и/или *индикаџив praeteriti*. Сп. пол. *Muszę tam pójść, Chciałabym to zobaczyć* мак. *Мора да одам тиаму, Би сакала тиоа да го видам*.итн.

Не еднаш зборувајќи за изразите коишто на површината на текстот ја претставуваат македонската парадигма на модалноста, ја повторувам информацијата за препозиција на соодветниот формален показател што служи како сигнал на дадената модална вредност. Препозицијата на показателите на граматикализација е исто така особина карактеристична за идиолект што функционира

во повеќејазична средина – тоа е најава на соодветната граматикализирана (што значи предвидлива) информација.

Како што произлегува од спроведената анализа, семантичката парадигма на модалноста, на површината на текстот, е претставена со соодветна морфосинтаксичка варијација на КЧ на пропозицијата. Сепак, зборувајќи за показателите на модалноста, не може да ги заборавиме и епистемичните метатекстуални изрази што често го отвораат исказот, како полските: *oczywiście, zapewnio, prawdopodobnie, chyba* и др.; македонските *сиѓурно, веројатно, можеби* и др., коишто се појавуваат во таа позиција во ранг на самостојни пропозиции што ја оценуваат со +/- фактивноста на исказите што следат во нив (сп. Grochowski et al. 2014). Во полскиот текст тие се појавуваат релативно почесто отколку во македонскиот, што може да има врска со фактот дека во повеќејазична средина граматичките сигнали се поефикасни од лексичките. Од друга страна, зачудува нереткото отсуство на усогласување на сигналите во македонскиот текст, т.е. фактот што, на пример, по почетното *Сиѓурно...* може да се појави пропозиција конституирана од *нонконфирматив*.

Следната категорија што ги опфаќа вредностите вградени во семантичката структура на КЧ на пропозицијата е категоријата ‘аспект’. Семантиката на аспектот може да се определи како информација за внатрешната временска организација на настанот за кој станува збор. Основната аспектна опозиција е опозицијата помеѓу **моментниот** и **континуативниот** аспект³. Додека континуативниот аспект информира дека еден процес или состојба е континуиран во одреден временски период, моментниот аспект информира за промена. Секој од нив, има, соодветно, низа варијанти, како на пр. како кај моментниот аспект *инхоаитив* или *итерминаитив*, а кај континуативниот аспект на пр. *durativa*, *итермични* или *хабитуални* процеси (последните *notabene* се реализираат како регуларно повторувана серија на моментни настани⁴) итн.⁵

³ Се служам со терминологијата на Ст. Каролак употребена, меѓу другото во *Gramatyka współczesnego języka polskiego* 1984.

⁴ Додека терминот ‘хабитуален’ алудира повеќе на континуација на процесот, другиот термин, често сретнуван во предметната литература – ‘итеративен’ ја потцртува повторливоста на моментите.

⁵ Повеќе за различните видски конфигурации во македонскиот јазик според

Семантичките парадигми на ‘аспектот’ во полскиот и во македонскиот се во основа исти и тука нема да ги претставуваме. Разликите се однесуваат на дистрибуцијата и фреквенцијата на видските форми во текстот, а исто така и на нивните граматички показатели.

Споменатите полско-македонски видски разлики потекнуваат од старата колизија меѓу опозициите: *аорисѝ* ~ *имѝерфекѝ* и *моменѝен* ~ *конѝинуатѝивен вид*. Во наследениот прасловенски глаголски систем постоела опозицијата: *perfectum* ~ *imperfectum* (*свршен* ~ *несвршен* вид), при што *imperfectum* сигнализирал континуитет, т.е. отсуство на промена, а *perfectum* не само завршена (!) промена туку и актуелност на последиците од таа промена. *Ergo*, маркираниот член на таа опозиција бил информациски побогат од терминот „моментен“. Севернословенските јазици, со исклучок на лужичките, останувајќи под влијание на германскиот глаголски систем, го разврзале тој јазол на таков начин што релативно брзо ги загубиле аористот и имперфектот. На југ, барем во случајот на македонскиот, како разврска се појавила еднозначна, граматикализирана сигнализација на отсуството на промена, т.е. позитивен сигнал на континуативноста. Во стариот систем, видската опозиција (сфатена како pf/іpf) била повеќекратно сигнализирани како на морфонолошко, така и на морфолошко рамниште (со префиксите). Со текот на времето неа ја заменила граматикализацијата на суфиксот чијашто денешна стандардна форма во македонскиот јазик е *-ува* (сп. повеќе за тоа види кај Видоески 1998-1999)⁶. Опозицијата *аорисѝ* vs *имѝерфекѝ* денес е драстично редуцирана: старата форма на имперфектот е блокирана – се појавува само како составен дел на формулата на кондиционалот контролирана од операторот *ќе*, додека аористот од континуативните глаголи полека излегува од употреба.

Како што веќе споменував, учесниците на настанот – референт на пропозицијата, во семантичката структура на таа пропозиција вршат функција на аргументи имплицирани од нејзиниот

теоријата на Каролак, в. на пр. Tofoska 2015, Тофоска 2017...)

⁶Денес *-ува* се појавува дури и во формациите со *-гуса* позајмени од турскиот јазик, додека латинските заемки на *-ира* сигнализираат континуативен аспект примајќи соодветни префикси. Пошироко за редуцијата на морфонолошките опозиции во македонскиот глаголски систем, в. Марковиќ 2000, 2010.

КЧ, а на површината на текстот се реализираат како ИГ, редовно воведени од операторите на референција – „шифтерите“. Клучна улога меѓу граматичките (граматикализираните) показатели на аргументите има семантичката категорија ‘лице’. Елементите на семантичката парадигма на категоријата ‘лице’, слично како и кај *модалноста* и *аспектионоста*, се задолжителен дел од семантичката структура на КЧ на пропозицијата. Категоријата ‘лице’, покрај категоријата ‘време’, притоа, претставува основна врска меѓу говорната ситуација (speech event) и ситуацијата/настанот за којшто станува збор. Соодветно, зборуваачот и адресатот на текстот можат да бидат учесници на тој настан. Во врска со ова, категоријата лице претставува, исто така, семантички центар на категоријата ‘финитност’, т.е. опозицијата меѓу *verbum finitum* vs *verbum infinitum*.

Семантичката парадигма на категоријата ‘лице’ во полскиот јазик е нешто побогата од таа во македонскиот, но, сепак, општо земено, се работи за истите вредности. Првото лице е авторот на текстот (зборуваачот), второто лице е адресат на текстот, додека третото лице (на граматичко ниво) е „произволен дел на светот“, како на природниот, така и на општествениот или менталниот. Горната дефиниција се однесува на правилата: а) конгруенција на финитните (личните) глаголски форми и б) репартиција на операторите на референција. Постои и потесно, не само граматичко туку и семантички мотивирано сфаќање на терминот „трето лице“ коешто го ограничува на ‘луѓето за кои станува збор’, кои може да бидат активни учесници на настанот за кој се зборува, но не и на комуникацискиот акт кој информира за тој настан. Во семантичката структура на финитните изрази задолжително влегува и категоријалната информација од парадигмата на категоријата ‘број’, со други зборови „финитните изрази се менуваат по број“. Првото лице множина претставува група лица во која спаѓа и првото лице, а *mutatis mutandis* второто лице множина е група лица во која спаѓа и второто лице. Третото лице множина претставува група трети лица и тука, впрочем, ја гледаме разликата меѓу полската и македонската парадигма.

Полскиот јазик разликува **три типа множина** во однос на **третите лица**:

а. експлицитно именувана група, на пр. *Nasza klasa była wczoraj na wycieczce.*, *Jej rodzina przyjechała tu ze wschodu.*; *Robotnicy z budowy przychodzą do tego baru.* (превод на мак.: *Нашој клас вчера беше на излеј; Нејзинојо семејство се пресели тука од исцок; Работниците од градилиштето доаѓаат во овој бар*). Како што произлегува од примерите: 1. групата од трети лица може да биде претставена од збирна именка; 2. во групата на трети лица може да учествува и првото и/или второто лице; во овој тип конструкции нема ограничувања и темпорални варијации.

б. третото лице еднина на хабитуалното сегашно време и/или третото лице еднина *neutrius participi praesentis activi secundi* + „*иоврајнојо се*“ како „шифтер“, на пр.: *Do miasta chodzi się / chodziło się pieszo.*; *Potrzebne artykuły kupuje się / kupowało się na bazarze* (превод на мак. *До меснојо се огу/ се одеше иеш; Поупребните производи се кујуваат/ се кујуваа/се кујувале на базар.*) итн. Со идна перспектива: *będzie się chodzić, będzie się kupować...* (превод на мак. *ќе се огу, ќе се кујува* итн.).

в. третото лице еднина од *neutrius participi perfecti passivi* – оваа конструкција е можна само во минато време, на пр.: *Dawniej częściej chodzą na spacery poza miasto; Wywieziono ich do obozu koncentracyjnego.*; *Zwolniono mnie z odpowiednich lekcji...* (превод на мак. *Порано често се одело (chodzą) на прошетки надвор од градој; Се/ Ги пренесувале (wywieziono) во концентрационој логор; Бев ослободен (zwolniono) од часовите...* Сите три типа конструкции се однесуваат само на луѓе, евентуално на персонифицирани објекти.

Во македонскиот јазик постојат еквиваленти на полските типови а. и б., додека отсуствува специфично полскиот (на словенско тло) типот в., сп. на пр. ad. 2 а. *Неговијо семејство е ио иојекло од Радовиш*, наспрема ad. 2 б. *Порано за Скопје се одеше/се одело иеш*. Првата формула дозволува присуство на првото лице во групата, а втората не.

Категоријата **‘време’** е информација за местото на временската оска на настанот за којшто се зборува, во однос на говор-

ната ситуација и информација од опсегот на *taxis* т.е. граматичките средства коишто сигнализираат последователност и/или истовременост на настаните на временската оска. Тука спаѓаат и бројните темпорални дистинкции во рамките на одделните начини. Бројот на тие дистинкции е поголем во македонскиот отколку во полскиот јазик.

Во индикативот, на полско тло, разликуваме **сегашно време** со омнитемпорална промена и **минато време** коешто се заснова на стариот *esse*-перфект. Предминатото време, коешто е од исто потекло, излегло од употреба. Тука спаѓаат, исто така, и две партиципни именски конструкции: сегашен партицип што означува истовремено дејство со дејството именувано со финитната глаголска форма што ја конституира пропозицијата, и минат партицип – што означува претходно дејство.

На македонско тло, репертоарот на индикативот е побогат. **Сегашното време**, покрај оние значења и парадигми познати и во полскиот јазик, има уште и регуларна семантичка парадигма, наречена категорија ‘готовност’ – тоа е информација дека зборуваачот уште во моментот на зборување е готов да го исполни даденото дејство. Сп. на пр. *Tu ja davam knihaita*, т.е. ‘готов сум да ти ја дадам таа книга’ итн.⁷ Во полскиот јазик само спорадично се среќаваат такви употреби, како на пр. во огласите од типот *Kupuje stare roczniki “Życia Warszawy*. (мк. *Купувам стари зогишници од „Жиче Варшави“*) итн. **Предминатото време** во македонскиот јазик е жива категорија. Исто така, гореспоменатиот неконфирматив, било да е фактивен или нефактивен е една од парадигмите на индикативот. Уште поважен е и фактот дека македонскиот, како и романските и германските западноевропски јазици, од истите причини (повеќејазична средина и присуство на контактни промени), покрај стариот *имперфект* од континуативни глаголи и *аорис* од моментни глаголи, создал специфичен тип на минато време (*praeteritum*) составен од соодветни финитни парадигми на глаголот има + форми на *neutrius singularis participii praeteriti passivi* (има+гл. придавка во среден род). Тој се образува и од континуативни и од моментни глаголи, а во неговата семантичка структура е вградена позитивна информација за фактивноста на настанот,

⁷ За категоријата ‘готовност’ види и Тофоска 1999.

што значи дека се работи за јасна епистемичка опозиција во однос на нонконфирмативот. Оваа серија ја опфаќа, исто така, и парадигмата на минатото и предминатото време, при што во првиот случај, од континуативните глаголи добиваме информација за серија настани што може и понатаму да е актуелна, а во вториот случај, добиваме информација дека таа серија е веќе затворена; а кога имаме моментни предикати добиваме информација не за серија туку за одделни настани. Сп. на пр. *Ja imam читано оваа книга* ‘сум ја читал/ ја читам, може и повеќепати, оваа книга’ vs *Ja imam прочитано оваа книга* ‘сум ја прочитал таа книга’ и, соодветно, во предминатото време *Ja имав читано/ ја имав прочитано*.

Во **кондиционалот**, двата јазика разликуваат т.н. *realis* (*conditionalis praesentis*) и *irrealis* (*conditionalis praeteriti*), односно информација за тоа што би било кога би... т.е. за настан кој не се реализирал во минатото.

Во **потенцијалот** нема темпорални парадигми.

Во **субјунктивот** локацијата во време ја сигнализираат модалните и/или волитивните предикати што ја контролираат пропозицијата.

Во однос на темпоралните дистинкции, деонтичката модалност изразува само последователност во времето – исполнувањето на наредбата треба да се случи по неговото искажување. Додека наредбата искажана со моментен вид е неутрална, наредбата искажана со континуативен вид, понекогаш има вградено извесна компонента на ургентност. Сп. на пр. *Otwórz drzwi!* vs *Otwieraj nareszcie te drzwi!!*, (*Ойвору ја врайааа! / Ойворај ја веќе йаа врайаа!!*) итн.

Граматикизираниот исечок на семантичкото поле на категоријата **‘број’** денес, во двата јазика, во основа се однесува само на основната опозиција: **еднина** vs **множина**. Постојат, се разбира, и изделените *pluralia tantum* и *singularia tantum*, но тоа повеќе го потврдува, а не го нарушува, безусловниот карактер на таа опозиција. Определената категоријална вредност на *бројои* е всушност вградена во структурата на КЧ на пропозицијата, сепак *бројои* е категорија примарно својствена за аргументот имплициран од тој член. Единствено привилегираниот аргумент што стои највисоко во хиерархијата и е формализиран како *номинатив* (традиционал-

но *субјект*) останува во конгруентна врска на категоријата *број* со конститутивниот член на пропозицијата.

Во двата јазика постојат и траги од постари дистинкции, на пр. траги од двоината или сериска продукција на деривати со колективно значење, но денес нив повеќе треба да ги сметаме за продукти на зборообразувачка деривација. Во македонскиот јазик такви траги има повеќе, што сигурно е резултат на повеќевековното пренесување на информациите по устен пат и подоцнежната кодификација на стандардната норма.

Културните разлики се тие коишто одлучуваат каков е составот на употребуваните мерки и единици, сепак аритметичката низа и во двата јазика функционира паралелно. Можеме да додадеме дека македонската морфологија на конструкциите со број е неспоредливо попраста од полската.

Македонскиот јазик не разликува машко-личен РОД, но наместо тоа има специјални зборообразувачки формации што означуваат групи мажи; тоа се формациите со суфиксот *-ица*, како *двајца*, *тројца*, *четворица* итн. или *-мина*: *петмина*, *седуммина*, *неколкумина* итн.

Партитивните конструкции, како што е полскиот генитив, се реализираат со предлогот *од* којшто е карактеристичен за аблативните конструкции, сп. на пр. (на пазар: *Дажје ми кило од јаболка!*; во полски: *Proszę mi dać kilo tych jabłek!*) итн.

Категоријата **‘падеж’**⁸ ја разбираам како информација за улогата, карактерот и количеството објекти поврзани со конститутивната релација на пропозицијата. Улогите што тие објекти ги имаат во реализацијата на таа релација, ја сочинуваат семантичката категорија **‘падеж’**. Секоја од тие улоги има илјадници варијанти што зависат од т.н. лексичко значење на конститутивниот предикат.

Меѓу петте вака диференцирани комплекси на улоги, два – **номинативот** и **датовот**, примарно, но не и конечно им припаѓаат на луѓето. Останатите три – **акузатив**, **инструментал** и **локатив** – им припаѓаат на елементите на материјалната и духовната култура на учесниците на говорниот чин, но тоа не ги исклучува луѓето. Номинативот е најчесто *агенс*, *иницијатор*, *контролор*,

⁸ За разлика од останатите категории, коишто имаат актуелна семантичка мотивација, името на оваа категорија е механички превод на лат. *casus*.

иџема, фокус... на релацијата искажана со пропозицијата; **дaтивот** е *бенефициенс, адресаиџ...* цел на релацијата; **акузативот** е пациент, објект којшто ги поднесува последиците од реализираната релација; **инструменталот** е *иџомошен, иџридружен факџтор* во реализација на релацијата, *средсџтво на дејсџивоиџо* или, во комитативната варијанта, *виџориоџи* по хиерархија *иџерсонален учесник* на релацијата; **локaтивот** ги изразува *иџросџторниџе иџараметџри* на релацијата.

Како основна граматичка рамка на аргументот, ‘падежот’ е семантички контролиран од КЧ на пропозицијата, *ergo*, од именската група што го претставува и што е формално зависна од глаголот, а неговите граматички показатели имаат двојна функција: го сигнализираат соодветниот член на категоријалната парадигма и ја врзуваат ИГ со глаголскиот предикат; затоа зборуваме за глаголски падежи. – Како во таква ситуација да го оцениме **генитивот**? Дали тој е адноминален падеж? ИГ е рекурсивна конструкција – еден аргумент може да опфаќа повеќе групи; статистички најчесто ја опфаќа подредената генитивна група, којашто може исто така (во однос на лицата) да се јави во форма на придавски модификатор (сп. на пр. пол. *troska matki vs majczyna troska*; мак. *џрижаџиџа на мајкаџиџа vs. мајчинаџиџа џрижа* итн.). Таквата адноминална генитивна ИГ најчесто го именува *иџосесороџиџ/иџосеџувачоџиџ* (*possessor*) во рамките на аргументот, којшто го именува *иџосеџуваноџиџо* (*possesum*), или дел од аргументот што ја именува целооста сп. на пр. *куќаџиџа на Павле, ноџаркаџиџа на сџиџолчеџиџо* итн.⁹

Во полскиот јазик падежот се сигнализира со постпозитивни афикси – *насџавки*, кои често потекнуваат од локативните партикули. Во македонскиот јазик повторно се појавуваат препозитивни категоријални показатели – *иџредлозиџиџе*, освен во номинатив и акузатив, каде што показател на падежниот однос е линеарниот ред на пропозицијата којашто му дава првенство на номинативот; до некаде и полскиот јазик преферира сличен распоред.

Така дојдовме до единствената категорија којашто доживела граматикализација во македонскиот јазик, но не и во полскиот.

⁹ Прифаќањето на адноминалната позиција на генитивот како дефиниција би го разјаснило типично балканскиот синдром Gen vs Dat, како и присуството на посесивниот датив во староцрковнословенскиот јазик и спорадично во старополскиот.

Категоријата ‘определеност’, односно референциската идентификација (анг. definitness) им е својствена на повеќето јазици во Европа. Таа е типична карактеристика на една повеќејазична средина каква што во доцното средновековие била западноевропската и каква што до денес е балканската. На зборувачот му е потребна еднозначна идентификација на објектите за кои станува збор, а таква идентификација осигурува најголемиот „шифтер“ над „шифтериите“ – членот.

Македонскиот членски систем има три семантички варијанти, соодветно претставени и формално (се потпираат на заменските корени), коишто покрај неутрални (со најголема фреквенција) сигнализираат исто така и блиски и/или одалечени објекти од авторот на текстот, при што во игра влегува не само просторната одалеченост туку и емоционалната, т.е. емпатијата и/или антипатијата. Семантичката парадигма на категоријата ‘определеност’ во македонскиот јазик има четири елементи – покрај позитивно идентификуваните елементи го вклучува и референциски неопределениот (неидентификуваниот) аргумент, т.е. оној којшто се појавува формално без член.

Членот носи информација што ѝ служи на ИГ, морфолошки се врзува со првата лексема во низата на ИГ, во однос на таа лексема е постпозитивен и конгруира (се согласува) со конститутивниот член на групата во однос на категориите ‘род’ и ‘број’, сп. на пр.: *добар човек* – ‘некој / кој било добар човек’ (генерички поим).

добриОТ човек – ‘некој конкретен добар човек референциски идентификуван за учесниците во говорната ситуација’

добриОВ човек – ‘овој тука блиску до нас добар човек’

добриОН човек – ‘оној добар човек за којшто станува збор’.

Во полскиот јазик за оваа функција не се доволни операторите на референција што најчесто се претставени преку замени и паразаменки, како на пример, *własny, wspólny, obecný* итн. (мак. *соисџивен, свој, заеднички, присушен* итн.).

Дистрибуцијата на членот е во извесна мера индивидуална работа. Очигледно, постојат позиции во кои безусловно е потребно неговото појавување, на пример кај ИГ којашто го претставува првиот аргумент во дијатетичната хиерархија во една пропози-

ција; и позиции коишто го исклучуваат неговото појавување, на пример, во предикативната ИГ; сепак постојат и ситуации во кои изборот зависи од авторот на текстот.¹⁰

Тука завршува мојот преглед на избраните семантички полиња и нивните релевантни исечоци што заслужиле граматикализација во полскиот и во македонскиот јазик, соодветно. Ако земеме предвид дека овие јазици, потекнувајќи од прасловенската заедница, наследиле заеднички генетски, но сепак, уште во рамките на таа заедница, различен јазичен систем поради географските и политичките услови, треба да се признае дека тие разлики не се големи. Уште повеќе, ако имаме предвид дека во словенски размери актуелните типолошки разлики меѓу полскиот и македонскиот јазик се максимални.

Во текот на дискусијата се обидував секогаш да го нагласам можниот извор на разликите и секогаш требаше во врска со тоа да ја повторам опозицијата еднојазична (монолингвална) наспрема повеќејазична (мултилингвална) средина.

Полскиот јазик се развивал и се развива во максимално монолингвална средина, во европски размери. Мали туѓи влијанија во граматичката структура забележуваме по должина на полско-германската граница, други „туѓи влијанија“, главно другословенски, се однесуваат на вокабуларот или на идиоматските изрази, а во одредени стилови се забележуваат „странски упади“, како на пример латинските во научниот стил.

Суштински различна била, а во извесна смисла и уште е, ситуацијата во македонскиот јазик, историската документација¹¹ потврдува дека македонските племиња претставувале бастион во процесите на миграција на Словените на југ. Како што знаеме, тие стигнале до Пелопонез и трајно ја населиле денешна северна Грција сè до т.н. балкански војни во почетокот на 20. век, кога брутално биле раселени и се преселиле во денешна Република Македонија. Следниот масовен бран на иселување се случил по

¹⁰ Емоционалната потреба за идентификација на објектите за кои станува збор неретко доведува до дуплирање на сигналите на таа идентификација. Таквото удвојување е денес во македонскиот конвенција во дативот и акузативот на ИГ што именуваат еднозначно именувани објекти. Има исто така и примери на емфатично удвојување на показателите на референција.

¹¹ Спореди Фасмер (Vasmer 1941), Голомб (Golab 1989), Цихун (1993)

Втората светска војна кога бегалците од т.н. Егејска Македонија ги примала и Полска. За плус – минус, стабилизирана јазична територија на македонските Словени во денешни граници може да се зборува уште од епохата на т.н. кирилometодиевска мисија, т.е. од 9. век, кога по иницијатива на двајца освестени и јазично талентирани грчки браќа македонскиот дијалект од околината на Солун станал основа за она што денес го нарекуваме старословенски јазик и како таков станал четврти официјален јазик на христијанската црква, а по нејзиното разидување, на православната.

Македонската територија во текот на вековите сè до ерата на т.н. втора Југославија одела од рака до рака, и никогаш немала политичка и административна власт заснована на сопствениот јазик и обичаи.

Соодветно, престижните јазици на сите власти, каков што бил византискиот латински, периодично српскиот, подоцна турскиот, како и јазиците на политички несамостојните соседи, албанскиот или ароманскиот јазик, биле во перманентен контакт со македонскиот јазик. Единствени просветни центри биле манастирските книжевни школи, каде што покрај македонската редакција на црковнословенскиот се употребувале и латинскиот и грчкиот јазик.

Во таа ситуација, а) македонските дијалекти биле предмет на постојани контактни промени, а во исто време б) благодареејќи на усното пренесување од генерација на генерација задржале многу стари лексички елементи и други јазични тенденции коишто не се задржале во другите словенски јазици. Затоа македонскиот јазик е неисцрпен извор за историски јазични истражувања за сите словенски јазици.

Една од „граматичките“ тенденции којашто често ја споменував овде е пренесувањето на граматичките показатели од постпозиција во препозиција што ја засилува нивната функција како сигнали за важните информации во комуникацискиот акт. *Mutatis mutandis*, иста таква тенденција забележуваме и во западноевропските јазици како англискиот и францускиот, манифестациите на оваа тенденција, како и многу други јазични црти познати исто така и во балканскиот јазичен сојуз, го заслужуваат епитетот *average European* т.е. типично европско решение. Доцното средно-

вековие на Западна Европа е многу слично на Балканот – класична повеќејазична средина.¹²

¹² Често во овој контекст цитирам Хауард Аронсон (сп. Aronson 1968) кој вели дека не треба да се зачудуваме зошто севернословенските јазици се толку конзервативни, туку зошто јужнословенските јазици толку еволуирале. – Меѓу јужнословенските јазици, структурно најблиску до македонскиот е бугарскиот јазик. Но, додека Македонците, во процесот на стандардизација на јазикот, свесно се обиделе да го задржат она што им го донела бурната историја, Бугарите, пак свесно се обиделе да го приближат својот млад стандард до општословенскиот модел, конкретно до рускиот.

ФОРМАЛНИ ПОКАЗАТЕЛИ НА ГРАМАТИЧКИТЕ КАТЕГОРИИ

– нивното место во (семантичката и формалната) структура
на јазикот

Во една од моите последни статии се трудев да покажам дека т.н. граматички категории се *de facto* семантички категории, поточно: сегментите на одредени пошироки семантички полиња, кои поради своето исклучително значење за успешно одвивање на актот на комуникација, создале регуларни, предвидливи и јасни формални показатели на пренесуваната информација.

Семантичката парадигма на соодветните категории, односно, информаците што се однесуваат: на бројот (категоријата ‘број’) или полот (категоријата ‘род’) на учесниците во настанот за кој станува збор, на нивната активна улога во тој настан (категоријата ‘лице’), на улогата која даден аргумент ја исполнува во релацијата изразена со конститутивниот предикат (категоријата ‘падеж’), на оцената за вистинитоста на настанот (категоријата ‘начин’) – сите овие информации го збогатуваат т.н. лексичко значење на дадениот предикат, а се пренесуваат преку морфолошки елементи (морфонолошки алтернации, морфеми или секвенци од слободни или врзани [*bound*] морфеми), кои се показатели на формалните парадигми на т.н. менливи зборови. Токму овие показатели, тука ги определувам со терминот ‘формални показатели на граматичките категории’, односно, категоријални показатели/ форманти.

Следејќи ја документираната еволуција на јазикот од најстарите времиња до денес ги следиме промените (во зависност од параметрите: простор и време) во областа на процесите на граматикализацијата, како и промените во структурата и во линеари-

зацијата на категоријалните показатели. Додека во постаро време доминираат морфонолошките алтернации и врзаните морфемии во постпозиција, какви што се најчесто показателите за референција во просторот или евентуално во текстот (анафора, катафора), подоцна, со текот на времето, соодветните функции ги преземаат слободните морфемии или секвенци од морфемии што се наоѓаат во препозиција.

Се трудев да го следам тој процес во однос на двата јазика кои ме интересираат: полскиот и македонскиот, кои – според она што го потврдуваат и моите опсервации – во однос на словенската скала покажуваат максимални разлики во однос на условите за развој (природни, општествени, политички, културни), а тој максимум се рефлектира во нивната граматичка структура.

Показателите на граматикализираната информација која го збогатува т.н. лексичко значење на конститутивниот предикат на дадената пропозиција се елементи од она што традиционално се нарекува **вербален** (глаголски) систем на дадениот јазик, а показателите на граматикализираната информација која го збогатува лексичкото значење на аргументите на предикатот се дел од тоа што се нарекува **номинален** (именски) систем.

Ќе ја претставам тука, накратко, карактеристичната еволуција на полските и на македонските **формални показатели на граматичките категории** врз основа на опсегот на информациите кои биле граматикализирани. Понатаму ќе ги претставам фактите кои ја определуваат еволуцијата на номиналниот и на вербалниот систем, во вториот случај ќе се потпирам во голема мера врз резултатите од истражувањата на Б. Видоески и на М. Марковиќ (сп. Видоески 1998-1999, Марковиќ 1994, 1998, 2000, 2010). Во основа ја прифаќам прасловенската јазична заедница како појдовна точка на двете развојни линии, свесна дека уште во рамките на таа заедница (конвенционално определена од нас) се случувале бројни процеси на диференцијација.

Прифаќајќи дека формалната парадигма (парадигмата на формалните категоријални показатели) е изведена од семантичката парадигма, нашиот преглед на категоријалните показатели треба да почне со утврдување на тоа како се претставуваат константите („заедничките именители“) на семантичките категории, кои во јазиците што ме интересираат подлегнале на граматикализација.

Ќе започнам од проблематиката на **номиналниот систем** која ми е поблиска.

Не е тешко да се забележи дека т.н. категорија **‘род’** на семантичко рамниште граматикализира информации за полот на денотатите на дадениот поим, а *de facto* се однесува исклучиво на називи на живи организми кои имаат одреден пол. Средниот род алудира на отсуство на полово определеност; тоа отсуство на позитивна информација за пол овозможува различни реинтерпретации. Така на пр. во некои полски дијалекти женските имиња се во среден род: *to Zosię, Marysię* итн.; сп. ја исто така типичната серија словенски називи за млади животни, како *cielę, szczenię, pisklę, kurczę...* (мк. *џеле, кученце, џиле...*) итн.; во дијалектите, но и во колоквијалниот македонски стандард дете често се однесува на ‘машко дете’ т.е. ‘момче’ - пожелна и поценета категорија. Поврзаноста на средниот род со поимот *дејџе*, а понатаму – по пат на семантичката деривација – со нешто мало, блиско до срцето, предизвикала во македонскиот јазик, денес, речиси сите деминутиви и хипокористици да бидат во среден род (сп. Sokołowski 2007, 2013), оттука и зголемената фреквенција на соодветните формални категоријални показатели. Слична е ситуацијата во грчкиот јазик; ситуацијата во македонскиот јазик сигурно е резултат од грчкото влијание.

Експанзијата на категоријата **‘род’** на формалното рамниште се потпира главно на два фактори: прво, на аналогијата врз асоцијативна основа (сп. на пр. Kuryłowicz 1968); второ, на конвенциите мотивирани од културолошките факти, како на пр. женскиот род на називите за бродови во англискиот јазик, итн. Од гледна точка на актуелната ситуација, и во полскиот и во македонскиот јазик, семантичката категорија род е реликт, а формалната/граматичката категорија род не се заснова на семантиката. Оттука, на полски терен се апсурдни дискусиите дали *pani minister* или *pani ministerka*, додека на македонски терен и натаму е жива тенденцијата за образување феминативи, барем во областа на професионалните називи, културолошки оправдана со задоцнетиот процес на општествена еднаквост на жените.

Исто така не е тешко да се забележи кое семантичко поле ги обезбедува вредностите кои ја сочинуваат семантичката парадигма на категоријата **‘број’**. Нумеричката квантификација на ма-

теријалните предмети, а секундарно и на нематеријалните појави – според пишаните извори – е една од основните активности на човечките заедници кои функционираат, меѓу другото, на принципот на размена на добра. Бројот на денотати на именуваниот поим или збирот на тие денотати организиран според одреден параметар, местото на дадениот елемент во некаков линеарен поредок се вредности кои потекнуваат од истото семантичко поле, значи ја создаваат семантичката парадигма. Разликите меѓу полската и македонската ситуација се сведуваат на фактот дека македонските дијалекти (подоцна подложени на процесот на стандардизација), во ова поле зачувале повеќе граматикализирани дистинкции, како на пример, т.н. *избројана множина* или релативно живата деривација на збирни форми. Денес, сепак, поголемиот број од тие дистинкции во стандардниот систем се губат (в. пошироко кај Е. Петроска 2008).

Поинаку стојат работите во однос на категоријата ‘падеж’. Формалната падежна парадигма зацврстена во нашите граматики ја наследивме од латинската граматика и воопшто не се прашуваме кој е заедничкиот семантички именител на тој состав од форми. Сепак, граматичкиот опис формулиран од перспективата *значење > форма* ни наложува да поставиме такво прашање. Во последно време одреден напредок во пристапот кон падежот направија сè побројните предлози за издвојување на т.н. категорија ‘апел’, која го разликува директното обраќање кон соговорникот во форма на вокатив од останатите падежни форми во кои го употребуваме неговото име / титула / назив на професијата, зборувајќи за него како за т.н. „трето лице“. Поважен напредок во оваа област направи теоријата на семантички улоги на Филмор (Fillmore 1968). Ако прифатиме дека падежните форми ги означуваат улогите кои соодветните аргументи (актанти) ги вршат во некоја пропозиција, т.е. во процесот на реализација на релацијата именувана со конститутивниот предикат на таа пропозиција, тогаш семантичката парадигма на категоријата ‘падеж’ ќе се покаже како подредена на збирот на таквите улоги. Теоријата на семантички улоги е, пред сè, напаѓана поради отсуството на јасна корелација меѓу малата затворена формална парадигма на падежот од една страна и бројот на улоги, од друга, кој, кај одредени предикати, може да дојде и до стотици. Ми се чини, сепак, дека е можно и би требало да се

определат релативно широките семантички полиња коишто ги опфаќаат улогите кои ѝ одговараат на одредена падежна форма, а тоа се чини како сосема реална задача (сп. Topolińska 2016).

Номинативот е поле на улогите на извршителот, агенсот, иницијаторот, контролорот на дадената акција, **дативот** е поле на адресатот, бенефициенсот на резултатите на акцијата, **акузативот** е поле на објектот на акцијата, пациенсот кој ги искусува последиците од акцијата, **инструменталот** е поле на факторот кој ја придружува акцијата помагајќи ѝ, и на крајот **локативот** ги покрива сите просторни релации... Како што произлегува од анализата, и номинативот и дативот примарно се карактеризираат како /+ hum/. Од оваа листа отпаѓа **генитивот**, и тоа не случајно, генитивот е единствениот адноминален падеж – го покрива семантичкото поле на поседувачот, го имплицира односот меѓу *possessor*-от и *possesum*-от, т.е. трансформата на пропозицијата конституирана од предикатот ‘има’ (‘habere’). *Ergo*, слично како и вокативот, генитивот припаѓа на друга семантичка парадигма.¹ *Mutatis mutandis*, слична позиција зазема таквиот аргумент на предикатот, кој може да го определиме како а) адскрипција (припишување) на карактеристика или б) вклучување до збирот денотати на дадениот поим, а којшто во полската граматичка традиција функционира под називот *orzecznik* (мк. именски дел на прирокот), т.е. аргументот на предикатот ‘сум’ (‘esse’) (сп. Topolińska 1992). Тој не создал специјални формални показатели; имајќи ја предвид неговата функцијата го определувам како **предикатив**.

Сумирајќи, може да кажеме дека во рамките на традиционалната падежна парадигма, на семантичко рамниште „се кријат“:

а) основниот состав на аргументи/актанти оценувани од гледна точка на нивната семантичка улога,

б) две мини парадигми соодветно конституирани од аргументите на предикатите ‘esse’ и ‘habere’ (последниот денес претставен преку именската синтагма / именската група), и

в) парадигмата на категоријата ‘апел’, која *de facto* спаѓа во семантичкото поле на категоријата ‘лице’, кон која ќе се навратиме пак во врска со анализата на т.н. *вербални каишеѓории*.

¹ Таков предлог формулирав во рефератот претставен на конференцијата *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich* (Topolińska 2017).

Покрај погоре спомнатите, во македонскиот јазик – во балкански контекст – се појавила уште една граматикализирана семантичка категорија. Граматикализирана била информацијата за тоа дека референтот на дадената именска група е еднозначно идентификуван за авторот, а воопшто и за адресатот на текстот. Така се појавил **членот** (именувајќи го со традиционалната терминологија), а заедно со него и т.н. категорија **‘определеност’**. Во полскиот јазик, соодветната информација ја читаме од контекстот или од ситуацијата, а во тој процес често помага и линеаризацијата на текстот. Македонскиот член е врзана заменска морфема, „шифтер“, кој се поврзува како постпозитивен афикс со првиот дел од линеарната низа, каква што е именската група и ги прифаќа соодветните категоријални показатели за број и род. Па така, имаме семантичка парадигма од два елемента заснована на опозицијата /+/- ident/, односно, според она што почесто се среќава во литературата /-/+ def/. Македонските дијалекти спаѓаат во оние словенски дијалекти кои развиле потсистем на т.н. *показни заменки*, чиј број и род зависи од локацијата на идентификуваниот предмет во просторот во однос на авторот на текстот и, секундарно, може да зависи од местото на предметот на скалата на чувства на авторот на текстот. Оттука произлегуваат трите варијанти на семантичката парадигма за референциска идентификација, за категоријалните показатели базирани соодветно на заменските корени: *~ӣ* – ‘идентификација без информација за локализација’; *~ов* – ‘идентификација на предметот близу во просторот / предмет кој побудува емпатија’; *~он* – ‘идентификација на предметот далеку во просторот / предмет кој побудува антипатија’.

По запознавањето со репертоарот на полските и македонските семантички парадигми ни преостанува да испитаме како се претставува корелацијата на тие парадигми² со падежните категоријални показатели што ни се познати и со другите номинални категории. Мора да бидеме свесни дека *номиналниите* граматикализирани категории се *de facto* категории на една сложена семантичка единица, каква што на формален план претставува имен-

² Претставената пропозиција на овие парадигми е ефект на мојата анализа на развојниот пат и на актуелната ситуација во двата опишувани словенски јазици: полскиот и македонскиот. Немам компетенција да оценувам дали може да се примени кај други јазични системи.

ската група – назив на соодветниот генерички поим помалку или повеќе еднозначно идентификуван денотат (збир од денотати) на тој поим. Деклинацијата на именките, придавките, заменките, степенувањето на придавките или прилозите се израз на адаптација на соодветните лексеми кон барањата кои им ги поставува *ex definitione* супстантивниот конститутивен член на именската група и/или соодветните придавски модификатори на тој член, а изворот на сите тие барања е потребата за максимално адекватно пренесување на граматикализираната информација.

Т.н. **падежни наставки** наследени од прасловенскиот јазик, вградени во морфолошката структура на лексемата во постпозитивна форма, собираат информации од семантичкото поле на категориите ‘падеж’, ‘број’ и ‘род’, а во случајот на вокативот, како што споменав, од семантичкото поле на категоријата ‘лице’. Со текот на времето, во полскиот јазик просторните релации добиле дополнителни показатели во форма на соодветните предлози – затоа денес предлогот ја контролира падежната наставка и ја исполнува функцијата на категоријален показател на просторните релации. *Mutatis mutandis*, сличен процес се однесува на инструменталните конструкции со комитативна функција; основниот блок на падежните релации се базира на опозицијата / +/- hum /, а функцијата на показателите ја исполнуваат и понатаму старите постпозитивни падежни афикси. Слична е ситуацијата и во однос на: посесивната конструкција; во конструкциите кои го вклучуваат соодветниот аргумент кон збирот денотати на поимите наречен *предикатив* каде функцијата на показател ја врши соодветната форма на „помошниот глагол“ сум и/или прономиналниот (заменскиот) предикат *to* (сп. пошироко Topolińska 1974).

Во македонскиот јазик се случила порадикална промена на категоријалните показатели, што сигурно треба да се разбере преку јазичната ситуација на Балканот – многујазичноста, а притоа – во случајот на македонскиот етнос – и повеќе вековното отсуство на сопствена државна организација и официјален јазичен стандард. Староцрковнословенскиот јазик е литургиски јазик на православната црква, заснован на македонскиот народен говор, но фосилизиран во својата литургиска служба и со текот на времето сè повеќе оддалечен од тој јазик; понатаму народниот јазик се развива динамично, а се прекажува од поколение на поколение

исклучиво по устен пат. Во таква ситуација, а при споменатата повеќејазичност карактеристична за македонската територија, која покрај Македонци ја населуваат и Грци и Ароманци, а подоцна и Турци и Албанци, зборувачот често не го знае добро јазикот на соговорникот и се обидува да ја стави на преден план најважната информација за успешен тек на комуникацијата, а тоа е – во склад со предложената терминологија – информацијата пренесувана преку категоријалните показатели. Полесно ни е да следиме некој текст кој е тежок за нас (особено во усната комуникација), доколку клучната информација ја соопштуваат соодветни формални сигнали; оттука, сведочиме за често, па дури и, може да се каже, масовно пренесување на категоријалните форманти од постпозиција (или ев. и „сред-позиција“) во препозиција.

Централна работа за правилна перцепција на информацијата содржана во именската група, покрај познавањето на соодветните лексеми, е соодветно читање на категоријалните показатели на **падежот**. На местото на бројните изофункционални формални парадигми на падежот, наследени од прасловенскиот, македонскиот јазик создал две семантички различни парадигми: за идентификуваните референти, т.е. /+def/ и за неидентификуваните референти, т.е. /-def/, соодветно. Во формалната корелација на парадигмата /+def/ клучна улога игра присуството на прономиналните (заменски) клитики во функција на категоријални показатели; формалниот корелат на парадигмата /-def/ го карактеризира отсуството на овие клитики.

Наместо компликуван опис на морфологијата и линеаризацијата ќе ја претставам тука мојата верзија на формалните парадигми на македонската именска група во сите три рода и двата броја, во варијантата /-def/ и /+def/; показателите ги давам со големи букви:

/-def/

а) основен циклус

	машки род	среден род	женски род
N sg	човек	де̄ше	жена
D sg	НА човек	НА де̄ше	НА жена
A sg	човек	де̄ше	жена
I sg	СО човек	СО де̄ше	СО жена
N pl	лӯѓе	де̄ца	жени
D pl	НА лӯѓе	НА де̄ца	НА жени
A pl	лӯѓе	де̄ца	жени
I pl	СО лӯѓе	СО де̄ца	СО жени

б) просторни релации

ДО, НА, ОД, ЗА ... човек, дете, жена / лӯѓе, деца, жени

в) генитив - посесив (виртуелен предикат на ‘habere’)

НА човек, дете, жена / лӯѓе, деца, жени

г) предикатив (виртуелен предикат ‘esse’)

човек, дете, жена / лӯѓе, деца, жени

/+def//³

а) основен циклус

	машки род	среден род	женски род
Nsg	човекОТ	де̄шеТО	женаТА
Dsg	НА човекОТ	НА де̄шеТО	НА женаТА
A sg	ГО човекОТ	ГО де̄шеТО	ЈА женаТА
I sg	СО човекОТ	СО де̄шеТО	СО женаТА
Npl	лӯѓеТО	де̄цаТА	жениТЕ
Dpl	НА лӯѓеТО	НА де̄цаТА	НА жениТЕ
Apl	ГИ лӯѓеТО	ГИ де̄цаТА	ГИ жениТЕ
Ipl	СО лӯѓеТО	СО де̄цаТА	СО жениТЕ

³ Помеѓу трите погоре споменати варијанти на парадигмата за референциска идентификација, овде ја претставувам неутралната варијанта на оваа парадигма, соодветно сигнализирана со формалните показатели на членот: *-ot, -to, -ta, -te*.

б) просторни релации

ДО, НА, ОД, ЗА ... човекОТ, детеТО, женаТА /
луѓеТО, децаТА, жениТЕ

в) генитив - посесив (виртуелен предикат на 'habere')

НА луѓеТО, децаТА, жениТЕ

г) предикатив (виртуелен предикат 'esse')

луѓеТО, децаТА, жениТЕ⁴

Старите морфолошки дистинкции најдобро се чуваат кај класата **заменки**, што е разбирливо земајќи ги предвид нивните референцијални функции кои овозможуваат поврзување на текстот и негово еднозначно сместување во говорната ситуација и евентуално, вторично, и во ситуацијата за којашто станува збор. Покрај дативните и акузативните енклитики присутни во нашата табела и понатаму се живи акцентирани форми на дативот и акузативот во еднина и множина кај личните заменки, сепак во колквијалната верзија на стандардот тие често се мешаат, при што функцијата на *casus generalis* ја презема акузативот.

Резиме: а) во постпозиција остануваат денес старите, наследени формални показатели на категориите род и број; б) двозначна е линеарната карактеристика на новите формални показатели на категоријата за референциска идентификација, образувани на македонски терен; в) формалните показатели на референцијата се постпозитивни во однос на првиот збор во именската група; г) формалните показатели на семантичката категорија 'падеж' клучни за правилно разбирање на функцијата на именската група денес се наоѓаат во препозиција.

Прегледот на т.н. **вербални категории** ќе го започнам со категоријата лице, која се наоѓа на крстопат меѓу номиналниот и вербалниот систем: нејзината семантичка парадигма опфаќа *par excellence* „номинални“ вредности, додека формалната парадигма (едната од двете, а статистички почеста во текстовите,) односно формалните показатели во форма на лични наставки се јавуваат во постпозиција на морфолошката структура на глаголот.

⁴ Овде релацијата има функција на идентификација на референтот, не претставува проста предикација.

Семантичката парадигма на категоријата ‘лице’ пренесува информација што ги идентификува учесниците во говорната ситуација, евентуално во ситуацијата за која станува збор: *првоио лице* е авторот на текстот или – во множина, групата што го вклучува него (барем на словенски терен), *второио лице* е адресатот на текстот или група што го вклучува второто лице, а *трејоио лице* е неактивен учесник во актот на комуникација, присутен во говорната ситуација, референциски повикан или анафорски или катафорски, а во множина тоа е група од такви лица. Како што произлегува од ова, категоријата ‘лице’ на семантичко рамниште има максимално висок статус меѓу номиналните категории. Погоре спомнав за двете формални парадигми на категоријата ‘лице’ – едната од нив, која го потврдува овој висок статус, се „**личните заменки**“ – самостојни лексеми од групата „шифтери“, другата се „**личните наставки**“ кои претставуваат составен дел на сите флексивни парадигми на *verbum finitum*. И двете парадигми, наследени од прасловенскиот, ги наоѓаме во двата јазика кои ме интересираат. Не треба да се заборава фактот дека македонскиот јазик во процесот на понатамошниот индивидуален развој во голема мера ги искористил клитичките форми на личните заменки како формални показатели на *јадежои*, за што имаме доказ во табелата претставена погоре во текстот. Тоа решение е познато и во романските, како и во другите балкански јазици, чиешто корени треба да се бараат во системот на т.н. „вulgарен балкански латински јазик“.

На категоријата ‘лице’ на семантичко рамниште ѝ дадовме статус на централна номинална категорија, а следна во хиерархијата и централна во рамките на глаголскиот систем е категоријата ‘**модалност**’ којашто ја опфаќа и **епистемичката** и **деонтичката** модалност, односно, соодветно пренесување на оценката на авторот на текстот за неговата веродостојност/вистинитост, како и барање или предлог за конкретни дејства што авторот на текстот ги планира или ги очекува од својот соговорник. Како што произлегува од ова, во основата на семантичките дистинкции во полето на *модалноста* се наоѓа опозицијата меѓу реален настан, што подлежи на оценка на вистинитоста (веродостојноста) и виртуелен настан проектиран во иднината, или во однос на говорната ситуација или во однос на ситуацијата за која станува збор.

Наследениот начин кој го сигнализира реалниот карактер на настанот, било тој да е синхронизиран со моментот на зборувањето или пак е настан од минатото и е соодветно документиран, е **индикативот**. Другите, маркирани варијанти за оценувањето на веродостојноста/вистинитоста на настанот, т.е. елементите на семантичката парадигма на епистемичката модалност, во полскиот јазик се во основа неграматикализирани, додека македонскиот јазик, покрај лексичките, за нив создал и граматички показатели.

Забелешката „во основа“, во однос на полскиот јазик, се однесува на конструкцијата од финитната форма на предикатот ‘mieć’ + инфинитив од конститутивниот предикат, т.е. изразите од типот: *Miał przyjsć wcześnie rano.*, *Miałam tu to jakoby obiecać...* (мк. *Требаше да дојде рано наутро.*, *Мора да сум му го вешила ѿоа...*) итн. Интересно е тоа што оваа конструкција служи исто така и во друга карактеристична ситуација, која во балканските јазици има ‘епистемички’ показатели, т.е. т.н. адмиратив – изненадување поврзано со неверување, како на пр. во изразот *I on ma być lekarzem* (мк. *И ѿој ѿи бил лекар*) итн. (сп. за ова пошироко Topolińska 1968).

Во македонскиот јазик, авторот на текстот најчесто се дистанцира во однос на убеденоста во вистинитоста на пренесуваната информација служејќи се со конструкцијата *sum + participium praeteriti activi secundum*, во македонската граматичка традиција наречена *минаѿо неоѿределено време*. Начинот, којшто таа конструкција го претставува, се нарекува **дубитатив, медијатив, инференцијал, нонконфирматив...** Секако, за нејзино изразување постојат и бројни лексички сигнали/показатели.

Виртуелните настани, т.е. оние проицирани во иднината, било во однос на моментот на зборувањето или во однос на некој минат момент за кој станува збор, се изразуваат со т.н. **можен начин** со карактеристичниот показател **бу**. Овој формален показател – за изразување различни семантички варијанти – се поврзува со соодветни сврзнички предикати и со соодветен состав од лични наставки; *summa summarum* тој е полски пандан на кондиционалот, и на *conditionalis realis* и на *irrealis*. Македонскиот јазик, за изразување на **потенцијалот** се служи со показателот **би**, додека за **кондиционалот** создал нов показател – **ќе**, кој етимолошки се надоврзува на слични решенија во другите балкански јазици. *Би* се

наоѓа во препозиција во однос на формата на стариот *participium praeteriti activi secundum*, додека ќе стои во препозиција на формалната парадигма на *indicativi praesentis* и/или *imperfecti* на глаголот што се менува.

Деонтичката модалност во двата јазика ја сигнализираат специјализираните начини: **императив** и **прохибитив**. Во полскиот јазик, *прохибициивој* е едноставно негиран императив, додека македонскиот јазик за таа потреба создал специјална, зајакната негација во форма на показателот/ показателите: **немој!**, **немојте!** надградени над формите на субјунктивот, сп. на пр. *Немој да одиш таму!* *Немојте да му го кажете тоа!* итн. За пренесување на препораките (наредба, забрана и сл.) на трето лице служат препозитивните показатели **niech** во полскиот и **нека** во македонскиот јазик. Маргинално може да се зборува и за **оптатив** со препозитивниот показател **oby** во полскиот јазик, а во македонскиот јазик за **хортатив** со препозитивниот показател **aj(ge)!** итн.

Во двата јазика постојат и сложени пропозиции со повеќекратна референција, т.е. пропозиции конституирани од ментални предикати, чие лексичко значење го контролира компонентата ‘волјата на авторот на текстот’, т.е. предикатите за изразување *желба, молба, наредба, забрана...* Таквите пропозиции како референт имаат **реален** настан – определена ментална состојба на авторот, додека пропозицискиот аргумент на конститутивниот предикат како референт има **виртуелен** настан – предметот на молбата, наредбата, целта и сл., – проициран во иднина. Во македонскиот јазик постои специјализиран начин во кој се појавува конститутивниот предикат на соодветниот пропозициски аргумент – тоа е субјунктивот со препозитивниот формант *да* + формалната парадигма на *praesentis perfectivi* и/или *imperfectivi* на глаголот што се менува, сп. на пр. *Сакам да дојдеш...*, *Го замолив да доаѓа секој втори ден...* Во полскиот јазик, функцијата на субјунктивот ја врши соодветната форма на *by*-кондиционалот или инфинитивот, сп. на пр. *Chcę, żebyś przyszedł...*, *Polecilem mi przychodzić co drugi dzień* итн. Во двата јазика пропозициските аргументи на волитивните предикати можат да се трансформираат во самостојни пропозиции со виртуелен контролирачки предикат, сп. на пр. во pol. *Żeby wreszcie przyszła wiosna. Żeby tylko się nie spóźnił!*, во мак. *A да ми донесеше кафе?!*, *Само да не задоцни!* итн.

Во семантичкото поле на широко сфатената категорија *модалност* би требало да се вклучи и т.н. категорија **‘готовност’** за акција; неа како посебна семантичка категорија во македонскиот јазик ја опишал Блаже Конески (сп. Конески 1982, в. и Тофоска 1999), а во граматичките описи на полскиот јазик се сфаќа како една од варијантите на *praesentis*, сп. на пр.: мак. *Tu ja davam knižaiia* ‘готов сум да ти ја дадам книгата’, пол. *Sprzedam tanio działkę* итн.

Глаголската категорија **‘аспект’** на семантичко рамниште се однесува на внатрешната временска организација на настанот за кој станува збор во дадената пропозиција и се заснова на терминологијата прифатена од С. Каролак (Karolak 1984), на опозицијата **континуативен** аспект (информација за процес и/или состојба што трае) наспрема **моментен** аспект (информација за моментот на промена на процесот и/или состојбата). Формалните категоријални показатели на аспектот (морфонолошките опозиции и/или соодветно специјализираните афикси) се вградени во морфолошката структура на глаголот. Семантичката парадигма на континуативниот аспект носи информација за траењето и/или за повеќекратноста на процесот или на состојбата (*durativa* и *iterativa*), додека парадигмата на моментниот аспект носи информација за почетниот или крајниот момент или за временската ограниченост на процесот или состојбата (оттука *inchoativa*, *terminativa*, *limitativa*...).

Категоријата **‘време’** се заснова на опозицијата **сегашност vs минато** во однос на говорната ситуација и претставува поткатегорија на индикативот или кондиционалот, соодветно.

Семантичката категорија **‘дијатеза’** ја контролира адаптацијата на хиерархијата на аргументите на еден предикат за потребите на прагматиката на неговата употреба. Тој процес ретко подлежи на граматикализација, најчесто во однос на основната опозиција: *activum vs passivum*.

Прикажаниот преглед на т.н. граматички категории на двата јазика што се предмет на мојот интерес, дозволува изведување на следните заклучоци:

- т.н. граматички категории се *de facto* исечоци од семантичките полиња што се специјално важни за успешниот тек на

- процесот на јазичната комуникација. Тие создаваат семантички парадигми кои се состојат од соодветни информации од областа на овие полиња;
- еволуцијата на јазикот доведува до обезбедување на максимално регуларни формални показатели на споменатите информации, па оттаму тие показатели се граматикализираат:
 - показателите што се наоѓаат во препозиција се полесно читливи од показателите во постпозиција, оттука произлегува тенденцијата за преместување на показателите во препозиција;
 - во повеќејазична средина процесот на граматикализација се забрзува, за што доказ се горепретставените разлики меѓу македонската и полската ситуација;
 - македонскиот јазик го проширил опсегот на граматикализираната информација во две сфери посебно важни во ситуација кога речиси целата комуникација се одвива по устен пат: вовел „номинална“ категорија за референциска идентификација и „вербална“ категорија за дистанца во однос на вистинитоста (веродостојноста) на пренесуваната информација.

СЕМАНТИЧКИ ПАРАДИГМИ НА Т.Н. ГРАМАТИЧКИ КАТЕГОРИИ

Јазикот, како инкарнација на мислата, располага со две постапки за формализација на семантичките единици: **лексикализација** и **граматикализација** на соодветната информација.

По пат на **лексикализација**, избраниот квантум на информација на површината на текстот се формализира како лексема; узбучените лексеми ги собираме во речникот и ги користиме во нашата секојдневна комуникација според граматичките правила на дадениот јазичен код.

Грамматикализацијата се врши во рамките на таканаречените граматички категории – имено т.н. менливи лексеми се способни да пренесуваат различна информација зависно од контекстот и условите на употребата. Граматичките категории како **начин, вид, време, падеж, број** итн. претставуваат *de facto* исечоци од соодветните семантички категории. Со други зборови, дел од информацијата опфатена со категориите ‘начин’, ‘вид’, ‘време’, ‘падеж’, ‘број’ се граматикализира, т.е. добива регуларни, предвидливи, по можност транспарентни формални показатели, што ја олеснува јазичната комуникација. Искуството стекнато од лингвистичката теорија и пракса ни покажува дека граматикализираната информација е информација од посебно значење за успешниот тек на јазичната комуникација, посебно во мултилингвалната средина, каде што не ретко соговорниците не ги владеат добро употребаните јазици.

Формалните показатели на граматикализираната информација претставуваат делови од менливите лексеми или во форма на т.н. постпозитивни наставки, или пак во форма на препозитив-

ни самостојни „граматички“ зборови: предлози, партикули и сл. Значи: она што традиционалната граматика ни го прикажува како **формални** (флективни, морфолошки, морфосинтаксички) **парадигми** се всушност формални еквиваленти на составите, поврзани со соодветните лексички основи, што пренесуваат различни семантички вредности од полињата ‘начин’, ‘време’, ‘падеж’, ‘лице’... итн., т.е. **семантички парадигми на одделните граматички категории**.

Во овој краток преглед не може да биде претставен целиот состав на семантичките категоријални парадигми граматикализирани во македонскиот јазик. Ке се задржам на две, чиј состав и показатели ми се чинат посебно карактеристични врз фонот на другите словенски јазици, имено, тоа се семантичките парадигми на категориите ‘**начин / модалност**’ и ‘**падеж**’.

Пред да поинам на анализа на соодветните семантички парадигми и нивните формални еквиваленти на површината на текстот, би сакала да кажам неколку збора за значењето на тие две категории во процесот на јазичната комуникација:

1. категоријата ‘**начин**’, односно, со пошироко прифатениот термин, ‘**модалност**’ врши главно две функции:

- а. пренесува оценка на испраќачот за веродостојноста на пораката (**епистемичка модалност**), односно за фактивноста на настаните¹ за кои станува збор, или
- б. пренесува молба / барање на испраќачот упатено кон адресатот на пораката; молбата / барањето постулира создавање на една нова ситуација која испраќачот на пораката ја посакува, а адресатот е во можност да ја создаде (**деонтичка модалност**). И двете функции се однесуваат на настаните за кои станува збор.

2. категоријата ‘**падеж**’ се однесува на **партиципантите/учесниците** (активни и пасивни, животни и неживотни, материјални и апстрактни) на настаните за кои станува збор, односно ги определува нивните улоги во тие настани.

¹ Терминот „настан“ го употребувам како „капа“ за сите типови на (јазично оформена) акција, процес, состојба, ситуација...

Категоријата ‘**модалност**’ во македонскиот јазик е грама-тиказирана во релативно широк опсег, иако за изразување мо-дални оценки и/или барања постојат и многу лексички (односно, не-граматички) средства. Ова може, барем делумно, да се објасни со фактот, дека со векови јазичната комуникација на македонски јазик се одвивала пред сè по орален пат, т.е. во ситуации кога орал-ната порака претставувала единствена потврда/сведоштво за фак-тивност на реченото, а нијансите на ‘не-фактивност’ можеле да бидат од големо значење за последиците на јазичните контакти. Во врска со тоа имаме:

- во полето на **епистемичката модалност** –

(1) **индикатив**, т.е. констатација која ја потврдува фактивност на настанот за кој станува збор,

(2) ***conditionalis praesentis***, т.е. **реален условен начин**, кој се од-несува на настани проицирани во иднина, со показател: *ќе* + пара-дигма *praesentis* од конјугираниот глагол,

(3) ***conditionalis praeteriti***, т.е. **иреален условен начин**, кој се од-несува на настани нереализирани во минато, со показател: *ќе* + парадигма *imperfecti* од конјугираниот глагол,

4) ***potentialis***, т.е. **можен начин** кој се однесува на настанот кој можеби ќе се реализира во иднина, со показател *би* + л-формата; и најпосле

(5) ***inferentialis***, т.е. +/- фактивен начин базиран врз инференција, со показатели: *сум* + л-формата на конјугираниот глагол;

- во полето на **деонтичката модалност** –

(1) **императив**, т.е. израз на молба / наредба,

(2) **прохибитив**, т.е. израз на забрана,

во (2а) поблага форма со негацијата *не* + императив,

и (2б) во поостра форма со негацијата *немој* + *да*-субјунктив, натаму

(3) **хортатив**, т.е. поттик за создавање нова ситуација, со показа-тел: *ајде* + *да*-субјунктив;

Посебна позиција во доменот на модалноста зазема **субјунктивот**, таканаречениот *йогреден начин*, (а) со показател: *да* + парадигма *praesentis* на конјугираниот глагол (*subiunctivus praesentis*) или (б) со показател: *да* + парадигма *imperfecti* на конјугираниот глагол (*subiunctivus praeteriti*). **Субјунктивот** е подреден, несамостоен начин зависен од некој ментален, најчесто волитивен, глаголски предикат кој е конститутивен за надредената реченица. Соодветно, категоријалната карактеристика на субјунктивот зависи од т.н. лексичко значење на споменатиот надреден предикат. Секундарно, субјунктивот може да се „осамостои“, т.е. неговиот надреден предикат да остане „виртуелен“ – да не се оформи на површината на текстот. Сп. *Те молиме да дојдеш*. наспрема *Да дојдеш!*, или *Сакам да ми донесеш кафе*. наспрема *А да ми донесеш кафе?!* и сл. Во овој текст не се занимавам со конструкциите конституирани од т.н. модални глаголи.

Македонската традиционална граматика не го признава постоењето на категоријата ‘**падеж**’ со оглед на фактот дека македонскиот јазик со текот на времето ги загубил падежните наставки. Меѓутоа никој не си го поставува прашањето што се случило со информацијата што во старословенскиот јазик ја пренесувала категоријата ‘падеж’. Како што веќе споменав, се работи за информација која ги определува улогите на учесниците на настанот за којшто станува збор, т.е. односите меѓу конститутивниот предикат и неговите импликувани аргументи; сите тие аргументи примарно на површината на текстот се формуваат како именски синтагми, кои во македонскиот јазик можат да бидат 1. определени или 2. неопределени. Определените синтагми еднозначно ги идентификуваат своите референти.

Аргументите можат да именуваат:

(1) ‘**агенс / иницијатор** на акцијата’ со показател: *номинаџив*, т.е. речничка форма на именката (натаму: РФИ), која обично ја отвора линеарната секвенца на синтагмата;

(2) ‘**адресат / бенефициенс**’, со показател: *даџив*, т.е. *на* + РФИ која стои во постпозиција во однос на глаголскиот предикат; во определената парадигма таа форма е придружена со дативна енклитика на личната замена конгруентна по број и род;

(3) **‘објект на акција’** со показател : *акузатив*, т.е. РФИ сместена директно по конститутивниот глаголски предикат, а во определената парадигма придружена со акузативна проклитика на личната замена;

(4) **‘придружен фактор’** кој учествува во реализација на акцијата, со показател: *инструментал*, т.е. со + РФИ, и

(5) **‘спацијални параметри на настанот’** со показател: *локатив*, т.е. спацијален предлог + РФИ.

Во овој инвентар не спаѓа *вокативот*, кој е во служба на категоријата ‘апел’, го нема и *генитивот* поради неговата адноминална позиција како ‘possessor’, Изоставен е исто така и таканаречениот *именски прирок*, т.е. именката како показател на генеричен предикат, односно како централен дел од конститутивниот предикат на пропозицијата.

Подолу презентирам две табели кои ги илустрираат семантичките парадигми на категориите ‘*модалност*’ и ‘*јадеж*’ во македонскиот јазик и нивните формални показатели.

Табела А.

Семантичка парадигма на категоријата ‘модалност’ во македонскиот јазик илустрирана со глаголите *гоаѓа* и *гојде*

НАЧИН	ИНФОРМАЦИЈА	ПОКАЗАТЕЛИ
индикатив	фактивен настан	<i>гоаѓа, гоаѓаше;</i> <i>гојде</i>
реален условен начин	нефактивен настан проициран во иднина	<i>ќе гоаѓа; ќе гојде</i>
иреален условен начин	нефактивен настан нереализиран во минатото	<i>ќе гојдеше</i>
можен начин	нефактивен можен настан проициран во иднината	<i>би гошол</i>
инференцијален начин	+/- фактивен настан во минатото	<i>(е) гошол</i>
субјунктив	зависен фактивен ментален настан во минатото	<i>...га гоаѓа; ...га гојде</i>
императив	фактивен настан со кој се постулира создавање нов настан	<i>гоаѓај!; гојди!</i>
прохибитив неутрална варијанта	фактивен настан со кој (а) се забранува создавање нов настан или (б) се формулира закана	<i>(а) не гоаѓај! ;</i> <i>(б) не гојди...</i>
прохибитив построга варијанта	фактивен настан забрана	<i>немој га гоаѓаш!</i> <i>немој га гојдеш!</i>
хортатив	поттик за создавање нов настан	<i>ајде, га гоаѓаме!</i> <i>ајде, га гојдеме!</i>

Табела Б.

Семантичка парадигма на категоријата ‘падеж’ во македонскиот јазик илустрирана со именката *сџуденӣ*

ПАДЕЖ	ИНФОРМАЦИЈА	ПОКАЗАТЕЛИ	
		неопределеност	определеност
номинатив	агенс, иницијатор на акција	<i>сџуденӣ</i>	<i>сџуденӣо̄ӣ</i>
датив	адресат, бенефициенс на акција	<i>на сџуденӣ</i>	<i>му на сџуденӣо̄ӣ</i>
акузатив	објект на акција	<i>сџуденӣ</i>	<i>џо сџуденӣо̄ӣ</i>
инструментал	придружен фактор	<i>со сџуденӣ</i>	<i>со сџуденӣо̄ӣ</i>
локатив	просторна локација	<i>до, од, за, врз... сџуденӣ</i>	<i>до, од, за, врз... сџуденӣо̄ӣ</i>

СЕМАНТИЧКА ПАРАДИГМА НА ДЕОНТИЧКА МОДАЛНОСТ

(врз примери од македонскиот и од полскиот јазик)

За да го одредиме местото на деонтичката модалност во граматичкиот опис на јазикот, треба прво да одговориме на две основни прашања: (1) што ги поврзува и (2) што ги разликува двата типа модалност, традиционално опфаќани со таков опис: деонтичката и епистемичката; со други зборови: да одговориме на прашањето што е тоа модалност како јазична категорија и кои типови модалност стекнале граматички експоненти.

Модалноста е категорија на пропозицијата и се темели врз оцената на фактивноста на настаните (ситуации, состојби, процеси...) референти на пропозицијата. Фактивните /+ фактивни/ пропозиции (т.е. асерции, пропозиции што реферираат на факти) се немаркирани по модалност, додека /- фактивните/ и/или /+/- фактивните/ пропозиции ги оценуваме како модално маркирани.

Во полето на **епистемичната модалност** спаѓаат **1.** /- фактивни/ настани, т.е. **1.1.** настани проицирани во иднина, и **1.2.** настани нереализирани во минато, како и **2.** /+/- фактивни/ настани, т.е. настани што од гледна точка на нивната веродостојност побудуваат сомнеж кај авторот на текстот, или во однос на објективноста на користените извори или во однос на неговите сопствени заклучоци стекнати по пат на инференција.

Под **деонтичката модалност** подразбираме израз на авторовата желба нешто да се измени во актуелната фактивна состојба, најчесто апел кон соговорникот/ адресатот тој да направи нешто што ќе доведе до посакуваната измена. Значи, по деонтичка модалност се маркирани оние пропозиции што изразуваат нефак-

тивни настани замислени како реализација на **волјата** на авторот на текстот. Тоа може да биде негова лична неостварена желба врз чија реализација тој нема влијание, како на пр. *Само ѿајќоѿо веќе да се врати!* или *Само веќе да дојде ѿролеј!*, или – почесто – апел кон адресатот на текстот да ја направи посакуваната измена; така, на пр., пропозицијата *Погај ми ја оваа книѿа!* изразува апел контролиран со виртуелниот предикат ‘сака’: ‘Сакам да ми ја подадеш оваа книга’. Дали е тоа молба или наредба, одлучува односот или социјалните позиции на авторот и адресатот на текстот.

Сумирајќи, модално маркирани се исказите: **1.** во чија /+ фактивност/ се сомневаме, или **2.** чија (не)реализација ја посакуваме.¹

Во натамошниот текст ќе се концентрираме врз анализа на граматичките средства за изразување деонтичка модалност во македонскиот и во полскиот јазик. Првата задача е да се утврдат основните елементи на семантичката парадигма на деонтичката модалност сфатени како волиционални ставови на авторот на текстот упатени кон реализација на посакуваните настани. Средени според степенот на контрола на авторот врз реализација на посакуваниот настан, тие се – според моето разбирање – ‘желба’, ‘апел’, ‘молба’, ‘поттик’, ‘дозвола’, ‘наредба / забрана’... Мислам дека може овде да се додаде и ‘прашањето’, но на аргументација во корист на таквата одлука ќе се вратиме подоцна. За сега да видиме дали и како наоѓаат тие деонтички ставови граматички израз на површината на текстот.

¹ Забуна околу границите на семантичкото поле на модалноста внесува наследената терминологија на традиционална граматика. Имено, во традиционалниот граматички опис модалноста е сведена на флексиска глаголска категорија позната како лат. *modus* (мак. *начин*, пол. *tryb*, а која ги анализира и ги опишува морфосинтаксичките глаголски конструкции оценувани од гледна точка на нивната способност за изразување разни типови модалност, т.е. *indicativus* – асертивен начин што го наоѓаме во реченици немаркирани по модалност, *potentialis*, *conditionalis* – начини маркирани по епистемична модалност, и *imperativus* и *prohibitivus* – начини маркирани по деонтичка модалност. Оттука, во нашите граматички описи вообичаени се синтагмите како *модални глаголи* или *модални зборови*, т.е. глаголи како *може*, *сmee*, *ѿреба*, *мора*..., чија врска со модалноста се сведува на способноста да импликуваат модално маркирани нефактивни пропозиционални аргументи, односно зборови како *можеби*, *веројатно*, *божем*..., кои, всушност, претставуваат модални епистемични предикати способни да импликуваат пропозиционални аргументи.

‘Желбата’ ја разбираам како личен интимен став, информација дека авторот на текстот посакува (не)реализација на соодветна замислена ситуација, но не бара од никого помош за таа (не)реализација; со други зборови: желбата нема персонификуван адресат, на којшто би можело да му се нарача нејзината реализација; евентуално, кај верниците, желбата може да биде сфатена како апел до „повисока сила“, до Бога...

Класичните македонски и полски желбени конструкции, како на пр. *Само најпосле га дојде ипролет!* / *Żeby tylko przyszła wreszcie wiosna!*, или: *Само итаикошо га ни се врати!* / *Żeby tylko tata do nas wrócił!* и сл., со пропозициите формулирани во субјунктив во македонскиот или во условниот начин на полскиот јазик, контролирани соодветно од партикулите *само/ tylko*, подвлекуваат дека авторот ништо друго во моментот не посакува, остварувањето на желбата како да гарантира дека сè друго ќе се среди... Сп. ги и поретките паралелни конструкции: *Само нека дојде пролет!* / *Niech tylko przyjdzie wiosna!* односно: *Само нека се врати тато!* / *Niech tylko tata wróci!* – тука како да имаме работа со протаза на условниот период, во поттекстот се крие неизречена аподоза од типот ‘и сè ќе биде во ред’ – пропозициите се контролирани од деонтички партикули, но забележуваме интересна врска меѓу деонтичката и епистемичната модалност. Во полскиот јазик постои и посебна желбена партикула/извик *oby!*, сп., на пр. *Oby nam się udało ta inwestycja!*, *Oby tu nikt nie przeszkodził!* – како што се гледа од примерите, *oby* може да функционира и без *tylko*, што значи: не утврдува приоритети во желбената секвенца.

Желбените конструкции ги наоѓаме најчесто во дијалогот, како елемент од описот на некоја актуелна објективна состојба и оцена што е потребно таа да се подобри, но можеме да ги сретнеме и во книжевните текстови, во внатрешните монолози на јунаците. Целосниот паралелизам на употребуваните граматички средства во два структурно прилично различни словенски јазици покажува дека желбата претставува една природна компонента на нашиот емотивен ментален свет, со долги корени во историјата на двата разгледувани јазици.

Истото значење на ‘желба’ како деонтички став на една личност наоѓаме и во изразите како *Марко иосака / изрази желба га...* / *Marek zażyczył sobie / wyraził życzenie, żeby...*, и сл., каде

што ‘желбата’ импликува пропозиционален аргумент оформен во субјунктив во македонски, или во условен начин во полскиот јазик², но тука веќе се наоѓаме на деликатната граница меѓу ‘желба’ и ‘молба’ (сп. подолу).

‘Апел’ претставува „јазичен гест“ кон соговорникот со цел да го привлечеме неговото внимание; со други зборови: израз на желба за воспоставување јазичен, евентуално и контакт од друг тип. Основно граматикализирано средство за таа цел е **вокативот**, т.е. посебна номинална форма за апел, кој врз основа на таа своја функција се изговара со посебна интонација и – во случај на просторна оддалеченост – со повишен глас. Апелот често се потсилува со специјална честичка извичник, сп. пол. *Hej, Janku!, Hej, Aniu!* и сл. Традиционалната граматика го вклучува вокативот – како „зависна“ именска форма, во парадигмата на падежот, меѓутоа во современите граматички описи тој сè почесто – во опозиција со номинативот – се сфаќа како маркиран токму по семантичката категорија ‘апел’. За „категоријалната самостојност“ на вокативот сведочи, меѓу другото, и неговата живост на македонската и, пошироко, на балканската почва, додека другите морфолошки разлики меѓу падежните форми се губат или веќе се изгубиле. Обратно, во полскиот колоквијален супстандард формата на вокативот неретко ја заменува онаа на номинативот, сп. ги изразите како *Jasiu przyszedł, Kaziu się spóźnia*, и сл.

Специфично, семантички мотивирано, својство на вокативните форми е фактот дека тие се деривираат и се употребуваат, пред сè, од сопствените имиња, евентуално, придружени од извици, од личните заменки на второто лице, сп. *Ej ty!, Ej wie!* и сл.; поретко, обично како израз на изненадување или негодување може да се слушне вокатив од некој генерички поим, упатен на соговорникот – сп. *A бе, шћо ѿравиши жено!, Човече, совладај се! / Kobieto, uspokój się!, Człowieku, co robisz!* и сл.

² Овде разгледаното значење на именките *желба / życzenie* не смее да се меша со вторичното значење, развиено во двата јазика по пат на семантичка деривација – „јазичен израз со кој некому му пожелуваме добро“, како, на пр., во честитката *Најдобри желби за Новата година! / Najlepsze życzenia noworoczne!*, и сл., што е елемент на конвенционален ритуал во една општествена заедница. – Интересно е дека во македонскиот јазик именката *желба* е основен, најстар претставник на коренот **žel-*, не постои немотивираниот глагол **жели*, а за пренесување желби служи деривираниот глагол, збогатен со два афикси – *ѿжелува*.

Покрај морфолошкиот вокатив, јазично средство за изразување апел претставуваат и инципитите на приватни и/или официјални писма, како и конвенционални фрази при обраќање на поширок аудиториум, на пр. *Почитувани дами и госпоѓа!, Драги пријатели!... / Szanowni Państwo!, Drodzy przyjaciele!* и сл.

Додека ‘желбата’, како што споменав погоре, може да биде изразена преку молитва, ‘апелот’ секогаш се однесува на персонификуван адресат; семантичката компонента ‘апел’ е присутна во сите деонтички ставови освен ‘желбата’.

Една од интересните семантички карактеристики на ‘апелот’ е дека тој не може да биде негиран.

Покомпликувана семантичка структура има ‘**молбата**’, за чие изразување од примарно значење е: (а) односот меѓу авторот и адресатот на текстот и/или (б) ситуацијата во која се наоѓа авторот. Со други зборови, авторот мора да биде свесен дека споменатиот однос и/или ситуација му даваат право да му се обрати на адресатот со соодветна молба со надеж (импликација) дека молбата може да биде исполнета. Се разбира, авторот може лошо да ја оцени ситуацијата. Да кажеме, професорот може да го замоли студентот да му го даде индексот, додека студент тешко може да го замоли професорот да му ја подигне оценката, што не значи дека таквите студентски молби не се слушаат.

Основно јазично средство за упатување на молбата е глаголот етимолошки поврзан со тој деонтички акт, т.е. глаголот моли во македонскиот и глаголот *prosić* во полскиот јазик (сп. пол. *prośba* ‘молба’). И двата глагола импликуваат пропозиционален аргумент што информира за содржината на молбата, а кој во македонскиот јазик е оформен (а) со императив и/или (б) со субјунктив, а во полскиот (а) со императив и/или (б) со инфинитив; во случајот (а) и во двата јазика добиваме една куртоазна молба, додека во случајот (б) во македонскиот семантиката е иста, но во полскиот добиваме една категорична молба блиска до наредба, сп. (а) *Te молам, дај ми ја оваа книга!* / *Proszę, daj mi tę książkę!* ~ (б) *Te молам да ми ја дадеш* / *dajęcię оваа книга!* / *Proszę, dać mi tę książkę!*

Има и многу други начини како јазично да се оформи ‘молба’. Ќе наведам само неколку со кои најчесто се среќаваме. Така, на пр., место максимално експлицитното *Te молам дај ми ја оваа книга!* / *Proszę cię, daj mi tę książkę!*, можеме, едноставно, да каже-

ме *Даж ми ја ѿаа книџа!* / *Daj mi tę ksiązkę!*, но тоа треба да биде кажано со соодветна, молбена, а не со наредувачка интонација; интонацијата е многу важен фактор при директно упатување молба, затоа почесто прибегнуваме кон горното решение во живиот говор отколку во пишан текст, на пр., во писмото.

Како што произлегува од досега реченото, упатувањето молба бара прибегнување кон општоприфатените гестови на куртоазија. Така, на пр., молбата може да се крие зад прашање (божем не смееме да ја формулираме директно); семантиката на прашањата изградени по моделот: (а) + *субјунктив* во македонскиот јазик ја има разработено С. Тофоска³; интересно е што *mutatis mutandis* истиот модел со исти семантички импликации функционира и во полскиот. Сп. (пример на Тофоска) *Да ми донесеше чаша вода?* со полска паралела со условен начин: *Przyniósłbyś mi szklankę wody?*, но откога ќе го надградиме сврзничкиот предикат а, добиваме *А да ми донесеше чаша вода?* / *A gdybyś tak mi przyniósł szklankę wody?*, каде што (цитирам според Тофоска) кон молбата се приклучува и благ прекор... Значи, двата јазика – секој според своите структурни можности – спроведуваат иста семантичка деривација на „молбеното прашање“; за другите семантички нијанси на овие конструкции издвоени од Тофоска, исто така, постојат целосни полски паралели.

Интересно е дека предикатот ‘а’ и во опишаната употреба го задржува своето основно значење, т.е. изразува спротивставена релација: додека вториот член на таа релација е експлицитно формулиран, се наложува претпоставката дека првиот им е познат од порано на соговорниците.⁴

Нареден деонтички став делумно опфатен со граматикализација е ‘**погтикот**’. Хортативните конструкции варираат меѓу императив и (слободен) субјунктив во македонскиот и императив и условен начин во полскиот јазик, како конститутивни *модуси* на соодветните реченични модели.

³ С. Тофоска, Директивни самостојни (А) *да*-конструкции со имперфект во македонскиот јазик (Тофоска 2015).

⁴ *Mutatis mutandis* слично се однесува и предикатот на конјункција ‘и’ - можеме да започнеме дијалог со прашањето: И што сега?, под претпоставка дека соговорникот знае што е позадината на ова прашање.

Основен експонент на македонските хортативни конструкции е извикот *aj(ge)!*, *aj(ge)иe!*, *aj(ge)ме!*, кој може и да се дефинира како формант на хортативниот начин. Поттикот може да биде упатен кон еден адресат, кон група адресати, исто и на група чиј член е авторот на текстот – оттука се формира горната тричлена парадигма; сепак, вторите две плурални форми од нашата парадигма се употребуваат само кога односната група однапред знае на каква колективна активност се однесува поттикот. Во спротивен случај, т.е. кога таа информација е нова, вклучена во самата хортативна конструкција, се употребува единствено универзалниот формант *ajge!*, по кој следува пропозиционален аргумент импликуван од него и формализиран со *ga*-субјунктив и/или со императив, сп. *Aj(ge)*, *ga одиме!*, *Aj(ge)*, *одлучиe се!*, и сл. – Ако се обраќае кон поединец, аргументот е задолжително во императив: *Ajge*, *иобрзaj!*, *Ajge*, *донеси го ранчио!*, и сл. – Исто и по скратената форма на извикот *Aj!* обично следува императив.⁵

Во полскиот стандарден јазик нема една пошироко прифатена форма на хортативна конструкција, односно еден прифатен предикат во форма на извик. Најчесто, директно се употребува императивната форма на предикатот што ја именува активноста – објект на поттикот, сп. *Pospiesz się!*, *Zdecydujcie się!*, *Chodźmy wreszcie na ten spacer!*, и сл. Од прагматиката, т.е. од конситуацијата и/или од контекстот, зависи дали се работи за поттик или за наредба. Супстандардно може да се употребат поттикнувачки партикули како *no!* или *dalej!*, сп. *No, idziesz z nami czy nie?!*, *Dalej, pozbierajcie wasze rzeczy!*, и сл.

Поттикот може да добие и форма на одобрување од страна на говорителот адресатот да се откаже од веќе започнатата активност, сп. мак. *Ако*, *осӣави го ӣоа!*, *Нејсе, не мачи се!* или пол. *Zostaw! Nie ma sensu się męczyć!*, *Niech tam, skovczymy to pilniej!* и сл. – Семантиката на „хортативната негација“ ја пренесуваат сврзниците, партикулите, извиците, кои им даваат колоквијален карактер на соодветните конструкции. Фактот дека тие се јавуваат како конститутивни предикати на одделните пропозиции, како предикати што имплицираат свои пропозиционални аргументи,

⁵ Богат инвентар на дијалектни хортативни конструкции донесува книгата на R.Greenberg, *The Balkan Slavic Appellative*, *Lincom Europa* 1996.

наложува тие да добијат третман на граматички, а не само на лексички средства.

Централно место во традиционалниот граматички опис на полето на деонтичката модалност заземаат конструкции за изразување **наредба**, односно **забрана**, со нив, пред сè, се поврзува употребата на специјализираните глаголски начини – императив и прохибитив.

Како што покажа нашиот досегашен преглед, императивот во македонскиот јазик најчесто конкурира со *да*-субјунктивот, а во полскиот со условниот начин и/или со инфинитив. Иста таква конкуренција во македонскиот јазик забележуваме и во центарот на полето на деонтичката модалност. Така, и двете конструкции како *Најправи го тоа уште денеска!* и *Уште денеска да го најправиш!* можат да изразуваат наредба, но можат и – во соодветна ситуација – да се сфатат како совет, сугестија, предлог итн. Во полскиот јазик нема избор, реченицата *Zrób to jeszcze dzisiaj!* семантички одговара на двете горни македонски реченици, и нема формален конкурент. Според познатата словенска специфика, и во двата јазика имаме две варијанти на наредба зависно од видот на вербалниот предикат. Додека *Файи го!* е латентна наредба без определување на времето на реализација, *Факј го!* е наредба што од адресатот на текстот бара молскавичен рефлекс и реализација *hic et nunc*.

Покрај директен императив, и двата анализирани јазика располагаат со конкурентни конструкции со помошниот глагол ‘habere’, во македонски со субјунктив, во полски со инфинитив, сп. *Има да седнеш тука и да ме чекаш!* наспроти *Masz tu siedzieć i czekać na mnie!*, и сл.

Во македонскиот – под влијанието на балканското соседство – и во прохибитивот имаме конкурентни конструкции, тука со директен прохибитив, т.е. со императив надграден со предикат на негација, конкурира конструкција со помошниот глагол ‘posse’ + субјунктив, сп. *не оди таму!* ~ *немој да одиш таму!*, *не одиш таму!* ~ *немојте да одиш таму!*

Ред е тука да се потсетиме дека за деонтичкиот акт на наредба / забрана – како, впрочем, и за други деонтички илокуции – од посебна важност е интонацијата, а таа зависи од прагматичките фактори: контекстот/ конситуацијата, односот меѓу авторот и адресатот на текстот, и сл. Како што произлегува од нашиот пре-

глед, императивот и прохибитивот, обично асоцирани, пред сè, со наредба/ забрана, функционираат во реализација на сите деонтички ставови.

Посебен проблем претставува модалната квалификација на **прашањето**. Согласно со дефиницијата предложена на почетокот на овој текст, со поимот ‘деонтичка модалност’ ги опфаќаме сите акти на јазична комуникација во кои бараме нешто од нашиот интерлокутор; тоа значи дека и прашањето би требало да го вклучиме тука, нели прашањето е барање одговор, т.е. барање информација?⁶ Овде, секако, не е место за преглед и анализа на македонските и полските прашални конструкции. Ќе се ограничиме на констатацијата дека тие се формираат со граматички средства: со специфична интонација, со посебни прашални предикати партикули, како ли, дали, нели..., со посебна класа прашални заменки – „шифтери“, кои сигнализираат граматикализирани семантички параметри на предметот на нашето барање...

Заклучоци

Спроведениот преглед на основните деонтички ставови и граматички средства со кои тие се изразуваат, колку и да е некомплетен и во некои формулации површен, ја потврдува нашата појдовна теза дека се работи за изразување ситуации посакувани од страна на авторот на текстот, т.е. /- фактивни/ ситуации, чија реализација обично се бара од адресатот. Од оваа најопшта констатација произлегува дека:

- деонтичките пропозиции *ex definitione* се конституирани од т.н. предикати од вториот ред, конкретно: од ментални волитивни предикати;

- соодветните предикати се оформуваат како посебни вербални начини (императив, прохибитив, субјунктив, условен начин), номинални апелативни форми како вокатив, деонтички партикули, извици, поретко и сврзници, и сите импликуваат пропози-

⁶ Таков став, по мое мислење оправдан, зазема Р. Ласковски во анализата на семантиката на императивот во главата *Kategorie werbalne* во првиот том на *Morfologia*, дел од академската *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, изд. PWN, 1999.

ционални аргументи чии референти се /- фактивни/ ситуации врз чија (не) реализација авторот на текстот нема контрола и, со ретки исклучоци, како во случај на желбените конструкции – му се обраќа за помош на адресатот на текстот;

- самата нефактивност на настаните/пропозициите што се предмет на волиционалните ставови на авторот на текстот, како и изборот на граматичките средства, покажуваат тесни врски меѓу деонтичката и епистемичката модалност; сите посакувани настани се автоматски проицирани во иднина, а футурот е – како што знаеме – модална епистемичка категорија;

- во поглед на сите овде наброени специфични карактеристики на деонтичките конструкции, македонскиот и полскиот јазик, *mutatis mutandis*, покажуваат значајни паралели, коишто – како што може да се очекува – се повеќебројни во постарите етапи на нивната еволуција.

ОСНОВНА ПОДЕЛБА НА ПРЕДИКАТИТЕ ВО ФУНКЦИЈА НА КОНСТИТУТИВНИ ЧЛЕНОВИ НА ПРОПОЗИЦИИТЕ (семантика > форма)

Во нашиот вокабулар има три и само три типа семантички единици: (1) **предикати**, т.е. генерички поими, резултат на нашата концептуализација на светот, (2) „**шифтери**“, т.е. варијабли, заменки и паразаменки способни да им одредат референција на селектирани денотати на генеричките поими и со тоа да ги претворат во аргументи на соодветните предикати и (3) **лични имиња**, кои – примарно употребени – по дефиниција функционираат како аргументи.

Со оглед на фактот дека предикатите (т.е. генеричките поими) претставуваат над 90% од семантичките единици во нашиот вокабулар, поделбата на предикатите е од основно значење за организацијата на содржината на граматичкиот опис на еден јазик. Дури врз основа на таквата поделба можеме да утврдиме како изгледа корелацијата меѓу семантичките типови предикати, од една страна, и формалните единици што ги претставуваат нив на површината на текстот, од друга страна, и понатаму – со оглед на фактот дека сите предикати имаат способност да конституираат пропозиции – како изгледа корелацијата меѓу семантичките типови пропозиции и речениците што ги претставуваат нив на површината на текстот.

Според критериумот за информацијата што ја пренесуваат, множеството **предикати** можеме да го поделиме на:

1. предикати кои информираат **за релации меѓу материјалните делови на светот** (вклучително и живите организми); во струк-

турата на предикатите од овој тип е запишан бројот и карактерот на аргументите имплицирани од нив. Секој предикат носи такви импликации, односно, со други зборови: нема пропозиции конституирани од овие предикати составени само од конститутивен предикат, без аргументи. Од друга страна, аргументите не мора секогаш да бидат оформени на површината на текстот, тие често се читаат од контекстот или од ситуацијата; кога кажуваме: *Врне*. тоа значи ‘врне овде, сега’ – информацијата за локација во простор и време ја носи самиот конститутивен предикат кој има вградена категоријална информација за сегашно време, а просторно е поврзан со местото на кое се наоѓа говорителот. Предикатите од овој тип се оформуваат како **глаголи** и по дефиниција прифаќаат само предметни аргументи, т.е. аргументи чии референти се материјални делови на светот, а кои се оформуваат како именски синтагми; сп. го предикатот ‘чита’ кој имплицира аргументи ‘човек’ и ‘текст’, на пр. *Мојоѝ ѝријашел чииа само историски романи.*; на пр. предикатот ‘шије’ кој имплицира аргументи ‘агенс’, ‘материјал’, ‘инструмент’ и ‘продукт’, на пр. *Оваа сукња ми ја соши мајка ми.* – на површината на текстот се оформени само аргументите ‘агенс’ и ‘продукт’ итн.

2. предикати кои информираат за **внатрешните (ментални) состојби** на човекот: интелектуални, емоционални, волитивни; тие се оформуваат најчесто како **глаголи** со ‘човек’ (или други персонификувани објекти) како референт на појдовниот аргумент и ‘предметот на мисла, чувство, желба’... како втор аргумент, кој може да биде оформен како именска синтагма или како секундарно номинализирана (т.н. комплементарна) реченица; сп. *Јане се радува (со ѝоа шѝо) уѝре ќе оди на екскурзија.*, *Ана (ѝо) очекува (ѝоа дека) уѝре најѝосле ќе ѝо ѝоложи ѝој исѝиѝ.*, *Децаѝа не (ѝо) знааѝ (ѝоа) шѝо ѝи чека во живоѝоѝ.*, и сл. – Да го земеме за пример „класичниот“ предикат од овој тип ‘мисли’: сè може да биде ‘предмет на мислата’, а и на истиот ‘предмет на мислата’ можеме да му пристапуваме на различен начин, сп. (а) *Мислам за Јане.* - вториот аргумент има предметен карактер и е оформен како именска синтагма; (б) *Мислам на ѝоа дека уѝре ни доаѓа Јане.* – вториот аргумент е синтаксички номинализирана комплементарна реченица; (в) *Мислам на уѝрешноѝо доаѓање на Јане.* – вториот

аргумент е морфолошки номинализирана реченица. Менталните предикати можат да се оформуваат и како **партикули**, **епистемички**, на пр. *сиѓурно*, *веројатно*, *божес*, *можеби*... или **емотивни**, на пр. *за жал*, *за среќа*, *шукур* и др.

3. предикати **кои информираат за патиштата на човековата мисла**: дедукција, асоцијативни низи и сл.– начините на поврзување на настаните; тие се оформуваат како **глаголи** и/или **сврзници** и прифаќаат **само пропозиционални аргументи** оформени како реченици; сп. *Не ошидов на седница*, *бидејќи дејше се разболе.*, *Ошидовме во викендиката за да ги собереме дуњите.*, *Ако времето дозволи, утре ќе одиме во Охрид.*, *Седев дома и гледав телевизija.*, *Јас чивав, а децата гледаа фудбал.*, и сл. И кај овие предикати пропозиционалните аргументи се „фатени“ од „шифтери“, иако тие не секогаш се појавуваат на површината на текстот; значи, пак имаме работа со секундарно номинализирани пропозиционални аргументи.

Н.Б. Во структурата на сите глаголски предикати се вградени параметрични карактеристики кои сами по себе претставуваат предикати од посебен петти тип (сп. подолу), а се формализираат како *adverbia* и/или *adverbialii*; карактерот на тие параметри зависи од семантиката на предикатот, тоа може да биде ‘темпо’, на пр. *брзо*, *бавно*, *со пауза*... ; ‘времетраење’, на пр. *долго*, *крајко*, *час* и *половина*... ; ‘професионалност’, на пр. *ситручно*, *без искуство*... ; ‘расположението на агенсот’, на пр. *без ентузијазам*, *со задоволство*... Предикатскиот израз може да биде проширен со називи на соодветните карактеристики.

4. предикати **кои го вклучуваат референтот на својот појдовен аргумент меѓу денотатите на поимот што го именуваат**; тие се оформуваат како **именки** и/или **именски синтагми**, т.е. сложени конструкции чиј конститутивен член е именката, сп. *Сестра ми е учешка.*, *Татко му е добар човек.*, *Овој човек е директор на нашата гимназија.* и сл. Како што се гледа од примерите, таквите предикати можат да бидат придружувани од параметрични карактеристики (во форма на придавки) зависни од семантиката на предикатот, на пр. за ‘човек’ - ‘возраст’, ‘боја на коса’, ‘тежина’, итн. итн., за ‘мебел’ - ‘материјал’, ‘димензии’, ‘функција’, итн.,

итн. – Референцијално врзаните именски синтагми вршат улога на аргументи во текстот. Интегрален дел од формалната структура на именските синтагми претставуваат предлозите; нивниот влог во семантичката структура на некој аргумент е информацијата за неговата улога во настанот за којшто станува збор, т.е. информација која ѝ припаѓа на семантичката парадигма на категоријата ‘падеж’.

5. предикати **кои на својот појдовен аргумент му припишуваат некоја параметрична карактеристика** (вршат адскрипција на карактеристиката), т.е. карактеристика за која тој аргумент има вграден соодветен параметар во својата структура (сп. погоре); тие се оформуваат како **придавки** и/или **прилози** (вклучително и глаголските придавки и прилози и/или предлошките именски синтагми со прилошка функција, т.е. *adverbialii*), сп.. *Елена е највисока во одделението.*, *Многу ѝти е убава фризураиѝа.*, *Ноке на улица е ојасно.*, *Не ми беше лесно да му го кажам ѝоа.* и сл.

Н.Б. Последните два типа предикати во функција на КЧ на пропозицијата бараат да бидат придружени со некој помошен предикат како ‘сум’, ‘стане’, ‘има’ и сл.

Дел од информацијата вградена во семантичката структура на конститутивниот член (КЧ) на една пропозиција (а со тоа и во семантичката структура на самата пропозиција) има категоријален карактер. Се работи за информација пренесувана од т.н. граматички категории, т.е. граматикализирана информација = информација со транспарентни, предвидливи, регуларни показатели на површината на текстот. На граматикализација се подложни информациите од разни семантички полиња, особено важни за успешниот тек на јазичната комуникација.

На *пропозиционално* (површински: реченично) ниво доаѓаат до израз категориите: ‘модалност’, ‘време1’, ‘време 2’ т.е. ‘аспект’, ‘падеж’, ‘дијатеза’ и ‘апел’ карактеристични за предикатите од првиот и вториот тип; имено, тие создаваат семантички парадигми, составени од вредности од соодветните семантички полиња, на кои на површината на текстот им одговараат формални морфолошки парадигми;

На *аргументијско* ниво (површински: во именските синтагми во функција на аргументи имплицирани од страна на КЧ на пропозициите) доаѓаат до израз категориите ‘лице’, ‘определеност’,

‘род’, ‘број’, ‘интензитетот на (физичка или ментална) карактеристика’ својствена за предикатите од четвртиот и петтиот тип.

Надвор од претставениот преглед на предикатите останува една група јазични конструкции базирани врз соодветни социјални конвенции и независни од структурните норми на опозицијата: предикат ~ аргумент. На семантички план, тие, без сомнение, претставуваат самостојни пропозиции, но исто така, без сомнение, на формален план тие не претставуваат реченици; во оралната продукција нив ги поврзува посебна интонација, која во пишуваниот текст ја претставува извичник. Основната функција на тие конструкции е желбата да се воспостави контакт со друг човек и/или да се даде израз на силни, неартикулирани, најчесто негативни, емоции. Тие би можеле да се оценат како израз на семантичката категорија ‘апел’, термин кој во лингвистичката литература веќе има извесна традиција.

Тука спаѓаат конвенционалните форми за обраќање или кон поширок аудиториум или кон конкретен адресат, употребувани во говорот и во писмото, сп. *Почитувани!*, *Дами и господа!*, *Господин Прејседателе!* *Господине Професоре!*, итн. итн., вокативи и инвокации од типот *Драги мои!*, *Злајно мое!*, и сл., до ситуациски мотивираните извици од типот *Еј ѝи!* и сл.- Тука припаѓаат и извиците од типот *Исусе!*, *Мајко Божја!* од една страна, и *Проклејството!*, *По ѓаволиѝе!* од друга; најпосле тука спаѓаат и конвенционалните извици како *Ах!*, *Ох!*, *Уф!*, *Бум!*...

РЕЧЕНИЧНАТА ТРАНСФОРМА И НЕЈЗИНОТО МЕСТО ВО ГРАМАТИЧКИОТ ОПИС НА ЈАЗИКОТ

– проба за интерпретација–

‘**Реченична трансформа**’ е еден од поимите што се однесуваат на формалната структура на текстот (за кој има „арсенал“ од термини) и може да се определи како ‘дериват на реченицата добиен по пат на морфосинтаксичка деривација’.

Реченицата ја разбираме како формален еквивалент на пропозицијата, односно на минималниот јазичен комуникат. Во таква ситуација се наметнува прашањето каков е семантичкиот статус на *реченичната ѝ трансформа*, односно дали и како информацијата што се содржи во неа се разликува од информацијата што ја носи реченицата којашто била трансформирана. Клучна улога во одговорот на ова прашање игра поимот ‘*verbum finitum*’; според дефиницијата на Ст. Каролак (Karolak 1993): „Финитните форми на глаголот во својата структура имаат показатели на општореченичните категории – ‘време’ и ‘начин’ – и се одликуваат со способност да извршуваат функција на предикат во реченицата“. Изгледа дека само вториот дел на оваа дефиниција е релевантен за одговорот на нашето прашање. Со други зборови, **финитни форми** се формите со кои КЧ на пропозицијата се појавува на површината на текстот, односно формите коишто содржат референциски упатувачи кон субјектот на именуваната акција. Тој субјект, како што знаеме, може да биде авторот на текстот, неговиот адресат или т.н. „трето лице“, референциски идентификувано од авторот, евентуално и од адресатот на текстот, иако не секогаш присутно во говорната ситуација. Во реченичната трансформа нема таква

референција од прва рака, туку неа ја дознаваме од категоријалната (граматикализирана) информација што ја носи пропозицијата којашто е семантички еквивалент на дадената трансформа.

Ќе погледнеме неколку реченици коишто содржат изразикандидати за трансформа:

I. *Wracając do domu spotkałam dawno niewidzianą koleżankę z studiów.*

мк. (*Враќајќи се дома, (ја) среј̄нав одамна невидена̄џа колешка од с̄тудиум.*)¹

Предлагам да го разгледаме поединечно статусот на трите изрази што ги содржи оваа реченица: 1. *Враќајќи се дома*, 2. *одамна невидена̄џа колешка* и 3. *од с̄тудиум*.

Да ја анализираме најпрво структурата на појдовната пропозиција:

- конститутивниот предикат ‘сретне’ имплицира три аргументи: а. субјект, односно тој којшто сретнал некого/нешто; б. објект, односно тој/што бил/о предмет на сретнувањето; в. околностите (место, време) на сретнувањето. Во нашиот случај под а. субјект е авторката на текстот посочена референциски; б. објект е нејзината колешка од студии што не ја видела одамна и в. место и време на сретнувањето е ‘патот по којшто се враќа дома авторката на текстот’. Така, нашите први два кандидати за реченична трансформа се изразите коишто ги именуваат: 1. времето и местото на акцијата (*враќајќи се дома*) и 2. објектот на таа акција (*одамна невидена̄џа колешка*), додека 3. на третиот кандидат се однесува информацијата што се содржи во изразот што го именува објектот на акцијата (*[колешка] од с̄тудиум*).

Ад 1. Партиципната конструкција *враќајќи се дома* е референцијално врзана со настанот за којшто се зборува (т.е. со настанот – референт на пропозицијата) по две основи: иста ситуираност на временската оиска (сретнувањето се случило во моментот кога се враќал дома) и ист субјект (истиот референт се враќа дома и ја сретнува колешката). Изгледа дека тоа ни дозволува да твр-

¹ Во заградите под анализираните полски примери се претставени нивните македонски преводни еквиваленти, водејќи сметка пред сè, за соодветната структура на речениците, а не за најелегантен превод (заб.прев.)

диме дека оваа партиципна конструкција е дериват на временската реченица *кога се враќав дома*, друг сличен дериват е на пр. *на иајшој до дома*, значи условите што ги поставивме за реченична трансформа се исполнети.

Ад 2. Следната партиципна конструкција, *одамна невиденајќа колевка*, е исто така референцијално поврзана со настанот за кој станува збор – нејзин референт е објектот на именуваната акција, а референцијата во време се однесува на релацијата меѓу моментот на сретнување и моментот на претходната средба на двете женски лица. Можеме да кажеме дека анализираната конструкција е дериват на релативна реченица со субјект идентичен на субјектот на целата пропозиција: *(колевкајќа) којашто одамна не сум ја видела...*

Ад 3. Третата конструкција, прилошкиот израз (*adverbiale*) *од ситудио* го модификува КЧ на соодветната ИГ во функција на аргумент: *(колевкајќа) од ситудио* – не содржи глаголски елементи. Таа конструкција реферира за временскиот интервал на студирање заеднички за двете женски лица, што значи дека и таа е референцијално поврзана со настанот за кој станува збор. Мислам дека можеме да ја прифатиме како дериват на релативната реченица *(колевкајќа) којашто ја запознав/знаев за време на ситудиите... или... со којашто заедно ситудиравме.*

II. *Natychniał po wejściu do domu włączył telewizję i, zmęczony, wyciągnął się na kanapie przed telewizorem.*

Веднаш ѝо влеѓувањето дома (ѝо) вклучи телевизорот и, уморен, се исјружи на каучојќи ѝпред телевизоројќи.

Да го анализираме статусот на изразите: (1) *Веднаш ѝо влеѓувањето дома*; (2) *уморен* и (3) *ѝпред телевизоројќи*. Се работи за сложена пропозиција составена од две пропозиции (составни реченици) поврзани со сврзничкиот предикат ‘и’, т.е. поврзани со релацијата на конјункција.

Ад. 1 КЧ на првата составна пропозиција се реализира како глагол – ‘вклучи’, и имплицира два аргументи со семантички улоги на субјект и објект соодветно: ‘некој вклучува нешто’. Во нашиот пример субјектот не е именуван, го идентификуваме преку

анафората (несомнено, тој бил спомнат во претходниот текст); објект е ‘телевизорот’. Изразот којшто нè интересира – *веднаш ѝо влегувањето дома*, ги именува околностите (времето и местото) на настанот за кој станува збор. Глаголската именка (substantivum verbale) *влегување* ни дозволува да го сфатиме овој израз како дериват на временската реченица *веднаш ѝо ѝоа (моментно) кога влезе дома...*, во којашто ‘влегувањето’ е парафразирано како ‘тоа/ фактот, што влезе дома’, при што определувањето на времето на влегување: *веднаш ѝо* ги определува временските секвенции на настанот соодветно именувани и во основната и во трансформираната пропозиција.

Ад. 2 Втората составна пропозиција *...уморен, се испружи на каучој ѝпред телевизорој*, е конституирана од глаголскиот предикат ‘се испружи’ (некој на нешто). Двата аргументи посочени овде се субјектот и местото на акцијата, при што субјектот е идентичен со субјектот на првата пропозиција (в. погоре), а местото на акцијата е именувано со изразот *на каучој ѝпред телевизорој*. Партиципниот израз којшто нè интересира – *уморен*, се однесува на субјектот и би требало да се прифати како трансформа на причинската реченица *бидејќи беше уморен...*

Ад. 3 Изразот *ѝпред телевизорој* ја определува позицијата/местото *на каучој*, што значи дека е составен елемент на ИГ, поконкретно модификатор на КЧ на таа ИГ; изразот треба да се сфати како трансформа на релативна реченица што именува место – *(на каучој) шѝо се наоѓаше ѝпред телевизорој*.

III. *Przy pożegnaniu Janek wyraził nadzieję, że w przyszłym roku znów się zobaczy w Skopiu, zadowolony z rezultatów współpracy.*
На збоѓување, Јан изрази надеж дека иднаа година ѝовторно ќе се видиме во Скопје, задоволни од резултатите на соработката.

Оваа пропозиција е конституирана од менталниот предикат ‘изрази надеж’ што имплицира субјект и содржина на менталната состојба на субјектот (изразена во т.н. комплементарна реченица). Комплементарната пропозиција што ја искажува содржината на таа состојба се заснова на предикатот ‘се види’ и ги опфаќа следните аргументи: субјект (ex definitione множински), место на (ид-

ната) средба, а исто така ја определува (предвидената) содржина на менталната состојба на субјектите при таа идна средба.

Кандидати за трансформа од оваа реченица се изразите: (1) *на збогување*, во надредената реченица, и (2) *задоволни од резултатите на соработката*, во комплементарната реченица.

Ад. 1 Изразот *на збогување* е дериват на временската реченица *...кога се збогувавме*.

Ад. 2 Изразот *задоволни од резултатите на соработката* претставува развиен предикат на втората комплементарна реченица во секвенцата (*дека ќе се видиме*), со иста временска и предметна сооднесеност како него: *...и дека ќе бидеме задоволни од резултатите на соработката...*

IV. *W ferworze akcji zapomnieliśmy wypuścić z piwnicy uwięzionego tam psa.*
Во занесот на акцијата заборавивме да го пуштиме од доорумот кучето заврзано таму.

Во оваа пропозиција што се заснова на менталниот предикат ‘забрави’ аргументи се: ИГ неизразена на површината на текстот, којашто го претставува авторот на текстот; и подредената комплементарна пропозиција, којашто ја определува акцијата – предметот на заборавање. Кандидати за трансформа се изразите: (1) *Во занесот на акцијата*; (2) *да го пуштиме од доорумот...*; и (3) *кучето заврзано таму*.

Ад. 1 Прилошкиот израз (*adverbiale*) *во занесот на акцијата* ја определува менталната состојба на учесниците на акцијата X, којашто, како што можеме да претпоставиме, била именувана во претходниот текст или од некаде му е позната на адресатот на нашата пропозиција. Овој прилошки израз е семантички дериват на причинската реченица *... затоа што нашето внимание беше на акцијата X*.

V. *Jako zwycięzca tego konkursu czuję się zobowiązany
w imieniu własnym i kolegów złożyć podziękowanie
organizatorom za włożony trud.*

*Како ѿобедник на овој конкурс, се чувсѿвував обврзан
во мое и во име на колеѿиѿе да им изразам блаѿодарносѿ
на орѿганизаѿориѿе за вложениоѿ ѿруо.*

Оваа пропозиција на површината на текстот избобилува со одглаголски деривати, од кои секој претставува израз што е потенцијален кандидат за трансформа. Се работи за изразите: (1) *се чувсѿвував обврзан* – површински претставник на конститутивниот предикат на целата пропозиција; (2) *како ѿобедник на овој конкурс* – атрибут на субјектот којшто на површината на текстот е сигнализан единствено преку глаголската наставка на конститутивниот предикат; (3) *да им изразам блаѿодарносѿ* – претставник на аргументот на конститутивниот предикат во форма на комплементарна реченица; (4) *блаѿодарносѿ за вложениоѿ ѿруо* – номинализиран претставник на предикатот на споменатата комплементарна реченица; (5) *вложениоѿ ѿруо* – претставник на аргументот на комплементарната реченица; (6) *во мое име и во име на колеѿиѿе* – претставник на субјектот на комплементарната реченица.

Ад. 1 *се чувсѿвував обврзан*, парафраза: *ѿо смеѿам за своја обврска* – е сложен ментален предикат, дериват на констатацијата *чувсѿвувам/смеѿам дека моја обврска е/дека ѿреба/мора...* Како што произлегува од погорната експликација, самиот израз крие во себе двокатна конструкција ‘*чувсѿвувам/смеѿам дека...*’, каде што аргументот во форма на комплементарна реченица имплицира уште една, дополнителна комплементарна реченица со модален предикат којшто ја изразува оваа (внатрешна) обврска...

Ад. 2 Во изразот *како ѿобедник на овој конкурс* (парафраза: *во својсѿво на ѿобедник на овој конкурс/ „бидувајќи“ ѿобедник на овој конкурс...*) се концентрирам на поимот ‘победник’, т.е. ‘тој што победил’. Овој израз би можел да се прифати како дериват на причинската реченица *...зайѿоа шѿо ѿобедив на овој конкурс* (показната замена во функција на анафора упатува на говорната ситуација).

Ад. 3 Изразот *да им изразам благодарност* на организаторите објаснува која е таа внатрешна обврска којашто го врзува авторот на текстот. Конституирана е од елемент на сложениот предикат на зборување ‘изразува благодарност’, којшто, од своја страна, претставува стилистички маркирана варијанта на предикатот ‘заблагодари’. Овде се работи за дериват на определената варијанта на целната реченица (*се чувствувам обврзан*) *да изразам благодарност/да се заблагодарам*; организаторите на конкурсот се референти на аргументот имплициран од предикатот ‘се заблагодари’.

VI. *Jurek, swoją nieograniczoną dobrocią i tolerancją, rozbrajał oponentów i przysparzał sobie nowych przyjaciół.*

Јурек, со својата неограничена добрина и толеранција ги разоружуваше противниците и создаваше голем број нови пријатели.

Кандидат за реченична трансформа во овој пример е изразот *со својата неограничена добрина и толеранција*. Треба да се одбележи, секако, дека самата пропозиција претставува организиран збир на неколку реченици поврзани на две нивоа на конјункција. Изразот *со својата неограничена добрина и толеранција* го разбираме како дериват на каузативна реченица што изразува адскрипција (припишување) на две особини: *...затоа што беше неограничено добар и толерантен*.

VII. *Joanna, matka dzieciom, żona i gospodyni domowa, nie mogła sobie pozwolić na takie ekstrawagancje.*

Јоана, мајка (на децата), жена и домаќинка (својанка на домот), не можеше да си дозволи себеси таква екстраваганција.

Кандидат за реченична трансформа во овој пример е целата сложена апозиција, т.е. изразот *мајка (на децата), жена и домаќинка (својанка на домот)*. Ова е дериват на релативната реченица што изразува адскрипција на функции: *...којашто беше мајка (на децата), жена и домаќинка (својанка на домот)*. Во оваа реконструкција го изоставувам редувантниот идиоматски аргумент на предикатот ‘мајка’ – на децата; ‘им беше мајка на децата’ е стилистички маркирана варијанта на тврдењето ‘имаше деца’.

VIII. *Jacek, nowy w tej klasie, cierpiał nieustanne zaczepki ze strony kolegów.*

Јацек, нов во њој клас, иџрїеше њосїојани задевања од сїрана на друѓариїе.

Несомнен кандидат за реченична трансформа во овој пример е изразот *нов во њој клас*, којшто се заснова на придавскиот предикат ‘нов’. Тој изразува адскрипција на ситуациски врзана особина, со други зборови, ја претставува ситуациската мотивација на припишуваната особина. Како и обично кај апозициите, се работи, за дериват на релативната реченица *...којшїо беше нов во њој клас*, или евентуално, каузативна реченица со пресупонирана мотивација *...зайоа шїо беше нов во њој клас*.

Време е за сумирање на заклучоците од горенаведената анализа. Прв и најважен заклучок, како што ми се чини, е тврдењето дека анализираниот поим ‘**реченична трансформа**’ не е некоја определена граматичка конструкција, туку е **резултат на граматичка трансформација** или на структурата на реченицата или на структурата на ИГ, чија цел е вградување на некоја информација во структурата на некоја семантички надредена пропозиција. Полскиот јазик, како јазик со релативно долга историја на стандарден јазик е драгоцен предмет на истражување за типологија на конструкциите што вршат функција на трансформи. Со други зборови, полскиот јазик создал огромен број на редуцирани (ова е клучен збор) конструкции коишто дозволуваат во рамките на една повеќекатна пропозиција да се затвори голем број на реченични конструкции, неспоредливо поголем од тие обединети под традиционалниот назив-капа ‘сложена реченица’.

Овде спроведените анализи се делат јасно на две групи. Првата група ги опфаќа конструкциите што се засноваат на: 1. **нефинитните форми** коишто претставуваат лексички инвентар на предикатите што се формализираат како глаголи; 2. на **супстантивните и/или адјективните деривати** од глаголските зборообразувачки основи. Втората група конструкции се заснова на **предикати формализирани како именки и/или придавки**.

Анализата покажува дека во првата група кандидати за трансформа спаѓаат сите изрази што не се опфатени со основната семантичка структура на дадената пропозиција која е составена

од КЧ и аргументите имплицирани од него (запишани во неговата семантичка структура, т.е. во т.н. лексичко значење на предикатот). *Mutatis mutandis*, во другата група кандидати за трансформа спаѓаат сите изрази кои се надвор од основната структура на аргументот (на површината на текстот тоа е структурата на ИГ), составена од КЧ и семантички средена (подредена) серија на неговите атрибути/модификатори.

Колку е подолг патот на еволуција во времето што го поминал еден стандарден јазик, толку повеќе тој создал, помалку или повеќе идиоматични изрази/обрати што дозволуваат редуцирање на основната структура на реченицата и нејзино вградување во структурата на друга семантички надредена пропозиција. Секако, важна улога во тој процес игра и текстуалниот и ситуациониот контекст на употреба, системот на референциски упатувачи до говорната ситуација, анафора, катафора и сл. Овие изрази – трансформи може да имаат општонароден или регионален карактер, а може дури да бидат и „приватна сопственост“ на конкретни автори.

Во овој труд **‘реченичната трансформа’**, во семантички категории, е **пропозиција** којашто е конситуациски или контекстуално прилагодена за вградување во структурата на друга пропозиција. Во формални категории, **‘реченичната трансформа’** е **формално редуциран модел на реченицата**, прилагоден за вградување во структурата на друга реченица. Треба да се подвлече дека на трансформација, главно морфолошка, подлежи, пред сè, формалниот претставник на конститутивниот член на подредената пропозиција.

**МЕСТОТО НА ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО
ГРАМАТИКАТА ПИШУВАНА СПОРЕД ФОРМУЛАТА
‘ОД ЗНАЧЕЊЕ КОН ФОРМА’¹**

Ако прифатиме дека имаме три и само три типа семантички единици во нашиот речник: (1) предикати, т.е. генерички поими, (2) оператори на референција, т.е. заменки, паразаменки, членови и (3) лични имиња (*nomina propria*), а исто така дека првата и третата група се отворени множества, а втората е практично затворена, и ако исто така прифатиме дека начините и резултатите од збогатувањето на множеството лични имиња се предмет на истражување во посебна лингвистичка дисциплина - ономастиката, тогаш ни се наметнува еднозначен заклучок дека проблематиката на збоорообразувањето, *de facto*, е опис на средствата и резултатите од збогатувањето на множеството предикати.

Причините за систематското збогатување на ова множество се јасни. Со текот на времето, нашето знаење се продлабочува, а со тоа и нашата потреба да го концептуализираме светот што нè опкружува; со развојот на културата, науката и технологијата, секој ден се соочуваме со нови „делови од светот“ кои бараат именување. Некои од овие потреби се задоволуваат со едноставно

¹ Статијата се заснова на искуствата и проблемите што им се поставуваат на авторите од работата во врска со нов граматички опис на македонскиот јазик (нова дескриптивна граматика на македонскиот јазик), кој тргнува од формулата *значење > форма*. Како консултант на тимот автори, проблемот поставен во насловот на оваа статија е мој предлог за негово решение, кое се потпира на основната класификација на предикатите усвоена во нашиот проект (сп. Topolińska 2018 с). Од друга страна, оваа класификација, како и одредени други претпоставки на македонскиот проект, се надоврзуваат на решенијата прифатени во академската *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, PWN 1999.

позајмување на називи (имиња) кои веќе постојат во други јазици, или со превод и/или формална адаптација на овие називи, но „лавовскиот дел“ од новите предикати се резултат на зборообразувачка деривација, семантички мотивирана (оттука зборуваме за семантичка деривација), а која се реализира со додавање на соодветни афикси на коренот или на веќе проширената зборообразувачка основа. И буквално кажано, ‘зборообразувањето’ е систем на формални механизми во служба на лексикализацијата, процес на создавање нови лексеми (т.е. нови предикати) и на тој начин збогатување на семантичките лексички категории.

Задачата на граматиката пишувана по принципот *од значење кон форма* е систематски опис на минималните јазични пораки, т.е. пропозиции, конституирани од одделни семантички класи на предикати и опис на пораките засновани на рекурзија на пропозициите. Минималната пропозиција, освен конститутивниот предикат, ги вклучува и аргументите што ги имплицира овој предикат, и затоа носи информации за (живите и неживите) учесници на оваа ситуација/настан и/или за релациите со други ситуации /настани. Секако, во структурата на пропозицијата влегуваат и универзалните аргументи, т.е. информациите за локацијата во времето и просторот на ситуациите/настаните/ состојбите на нештата за кои станува збор.

Двата главни тематски блока во граматиката се: 1) анализа и опис на семантичката и формалната структура на предикатите и пропозициите што тие ги конституираат и 2) анализа и опис на семантичката и формалната структура на аргументите, вклучувајќи ги и пропозициите во функција на аргументите. Се чини природно решението, зборообразувачката проблематика да биде вклучена во првиот блок, во непосредна врска со семантичката класификација на предикатите. Овде треба да се нагласи дека основната семантичка класификација на предикатите во голема мера е во корелација со традиционалната поделба на т.н. зборовни групи (*partes orationis*).

Основната семантичка класификација на предикатите прифатена во нашиот проект ги опфаќа следните **пет** семантички класи:

1. **предикати од прв ред** кои информираат за релациите меѓу материјалните (живи и неживи) делови од светот, сп. *Chłopic*

czyta książkę., Droga biegnie przez las (мк. Момчејќо **чијќа** книѓа., Пајќојќи **минува** низ шума. и сл.);

2. **предикати од втор ред**, односно ментални предикати, кои информираат за менталниот став (интелектуален, емотивен, волитивен) на авторот на текстот во однос на предметните ситуации, сп. *Basia myśli, że Janek ją zdradza., Wszyscy chcielibyśmy żyć w dobrobycie* (мк. Башиа **мисли** дека Јанек ја изневерува. Сиие **би сакале** да живееме во блаќососјојба итн.);

3. **предикати од трет ред**, кои информираат како авторот на текстот ги гледа релациите (логички, причински, временски, просторни...) помеѓу ситуациите за кои станува збор, на пр. *Pola są podtopione, bo rzeki wylały., Powódź spowodowała wielkie straty.*, итр. (мк. Полињајќа се јојлавени **бидејќи** рекијќе се излеаа., Појлавајќа **јредизвика** големи заѓуби итн.)

4. **предикати од четврти ред**, коишто го вклучуваат референтот на својот почетен аргумент во множеството денотати на генеричкиот поим што го изразуваат, сп. *Janek jest nauczyicielem., Ta decyzja to katastrofa.*, итр. (мк. Јанек е **учијќел.**, Оваа одлука е **кајќасјирофа**. итн.);

5. **предикати од петти ред**, кои информираат за припишувањето на особина на конститутивните елементи на дадените пропозициите и/или аргументите на овие пропозиции, сп. *Jerzy dobrze wykonuje swoje funkcje., Taki rozwój wypadków był dla mnie korzystny.*, итр. (мк. Јежи **гобро** ја извршува својајќа функција., Овој развој на наѕќанијќе беше **корисен** за мене. итн.).

Мислам дека зборообразувачката проблематика, т.е. импулсите што водат кон семантичка деривација на нови предикати и формализирањето на овие импулси, во граматичкиот опис од типот *значење > форма*, треба да бидат вклучени во тематскиот блок што се занимава со поделбата на предикатите на семантички класи. Надвор од нашата поделба скицирана погоре, остануваат две класи предикати кои исто така претставуваат отворени множества, но начините на нивно дополнување не може да се предвидат и да се опишат. Тоа се (1) **партикулите** и (2) **извиците** (вклучувајќи ги тука и адресативните и апелативните фрази, со религиозни содржини и/или клетвите). Во однос на *јарјќикулијќе*, јас ја усвојувам

– со извесно прилагодување на нашата теорија на граматички опис – дефиницијата на М. Grochowski (сп. Grochowski 2014, 26), т.е. прифаќам дека „партикулата е метатекстуален оператор (лексичка единица којашто има референција кон зборуваачот и кон изразите употребени во исказот)“, а тоа е предикат кој имплицира еден и само еден аргумент во форма на пропозиција. За *извицијѝе*, мислам дека се експоненти на деонтичката модалност кои функционираат како независни пропозиции, што имаат цел да (а) воспостават контакт со друго човечко суштество и/или (б) да побараат помош, било од луѓе било од некои други, нечовечки сили.

Во останатиот дел од овој текст, накратко ги цитирам најважните извори и начини на изведување (семантички и формални) на новите предикати наведени, соодветно, во *Gramatyka współczesnego języka polskiego* 1999 и во монографиите на К. Конески (Конески 1995) и С. Велева (Велева 2006), односно врз основа на најважните монографски трудови на двата структурно најоддалечени словенски јазици, полскиот и македонскиот. Го прифаќам системот според семантичките класи во погоре скицираната поделба на предикатите.

Предикатите од прв ред обично се формализираат како **глаголи**. Новите формации најчесто се девербативи, понекогаш десупстантиви или деадјективи. Започнуваме со прегледот на **глаголските девербални** (одглаголски) **предикати**.

Х. Врубел (Wróbel, во Gramatyka 1999, 539-583) новите полски глаголски девербални предикати ги дели на а) **семантички** и б) **аспектни**; ја наведувам неговата поделба и примерите на **семантичките** деривати:

1. деривати што информираат за временските карактеристики на дејството, како на пр.: *postać, pośpiewać (pięć minut), przeczekać, przeżyć (dwa lata), wysiedzieć, wytrwać (godzinę), odsiedzieć, odczekać (pół dnia), dosiedzieć, dochodzić (do wieczora), zakwitnąć, przekwitnąć, dogotować (zupę), dziobnąć, mrugnąć, tupnąć*;

2. деривати што информираат за квантитативните карактеристики на дејството, како на пр.: *nagrzeczyć, natuskać (orzechów), pobrać (książki), pożenić (synów), wytruć (muchy), wyciąć (drzewa), przebadać (pacjentów), pisywać, chadzać*;

3. деривати што информираат за интензитетот и ефективноста на дејството, како на пр.: *uśmieć się, wygolić, przycichnąć; przesolić, niedowidzieć*;

4. деривати што информираат за ситуациите кога се користат, како на пр.: *udźwignąć (plecak), uciągnąć (wóz), odśpiewać (hymn), odczytać (uchwałę); przygrywać (czemuś, współpracować (z kimś); przejść się; obgadać (kogoś), opić (coś)*;

5. деривати што информираат за ретроспективно или проспективно дејство, како на пр.: *douczyć się, przeliczyć (pieniądze), zapisać (adres), przepowiedzieć (pogodę)*;

6. „псевдо-рефлексивни“ деривати, како на пр.: *spakować się, uderzyć się*;

7. деривати што информираат за просторните карактеристики на дејството, како на пр.: *przywieźć, dobiec, odnieść, skleić; rozwieźć, wyciągnąć, zjechać; zagiąć (druć), przejść (las); posypać, zalać, oblepić (coś)*;

8. деривати што информираат за креативно, квази-креативно и уништувачко дејство, како на пр.: *wymyślić (coś), ukręcić (sznur), odpisać, odcisnąć (coś); wyprosić, wygrać (coś); domyć (ręce), dodzwonić się (do kogoś); wyczytać (coś); wyszyć (nici); przegrać (majątek), przegapić (okazję); zagadać (zmieszanie); odpracować (dług) odespać (zmęczenie)*;

9. деривати што информираат за уништувачко-креативни трансформации, како на пр.: *przebudować (kuchnię na pokój); przeadresować (list); dorobić (klucz); znosić (ubranie), zastrzelić (kogoś); rozminować (most); odbudować (zamek); przerosnąć (kogoś); odmrugnąć (komuś)*;

10. каузативни деривати, како на пр.: *cieszyć, dziwić (< cieszyć się, dziwić się)*.

Аспекти (видски) деривати се, на пр.: *przeczytać, zrobić, oblizywać obierać* (примерите се од Wróbel).

Како што покажува овој преглед, соодветните формации се формираат врз основа на префиксација (главно) или суфиксација.

К. Конески (Конески 1995:136-137) своите примери ги организира соодветно според суфиксите и/или префиксите што се додаваат на соодветната глаголска основа, притоа определувајќи ги семантичките функции на суфиксите:

1. суф. *-ка* има деминутивно значење, на пр. *џрејка, свејка*,
2. суф. *-оли* е редок и има и деминутивен карактер, на пр. *шумоли, криоли*,
3. суф. *-оџи* има аугментативно значење, на пр. *молскоџи, шројоџи*,
4. суф. *-не* може да значи: а) еднократно дејство, на пр. *мавне, викне...*, б) моментно дејство, на пр. *дувне, џикне...*; в) дејство извршено во мала мера, на пр. *седне, џризне...*

Во посебно поглавје (op.cit., 153-160), Конески зборува и за аспектните деривати.

Новите **глаголски десупстантивни** (одименски) **деривати**, Врубел (Wróbel op.cit., 574) ги дели на:

1. формации што изразуваат настани, на пр. *koncertować*,
2. формации што изразуваат состојби, на пр. *królować*,
3. формации што изразуваат процеси, на пр. *drewnieć, przepoczwarzyć się*,
4. каузативни формации, на пр. *koksować, uczłowieczyć*,
5. формации со вграден аргументски израз, на пр. *dziurkować, zalesić, odchwaścić...*

Конески (op.cit..127), во множеството **десупстантивни глаголи**, разликува:

1. називи на дејства типични за лицето именувано во основата, на пр. *сведочи, џосџодари...*
2. називи што изразуваат настани, на пр. *се калуџери, се џо-брајџими...*
3. називи со со вграден аргументски израз, на пр. *дуџчи, кори-чи...; барабани, сребри...*

4. називи на креативни настани/ ситуации, на пр. *класи, листи, се ираси, се иили ...*

5. називи на природни појави, на пр. *се зори, се мрачи, снежи...*

Велева (op.cit. 220-230) систематично како појдовна точка го зема значењето на мотивирачкиот назив.

Меѓу новите **глаголски деадјективни деривати**, Врубел (op.cit. 570-573) забележува:

1. состојбени формации, на пр. *chorować, skąpić, weselić się*

2. процесуални формации, на пр.: *siwieć, dziczeć, gęstnieć...*

3. каузативни формации, на пр. *czernić, bielić, doskonalić..., wprostować, uprosić...*

Истите семантички типови (плус/ минус) ги разликуваат и Конески и Велева.

Интересно, иако мало, е множеството од нови вербални предикати изведени од **заменки** и/или **броеви**. Ниту Врубел ниту Велева не обрнуваат посебно внимание на нив; цитирајќи ја сопствената статија (Topolińska 1987), за полскиот јазик, можам да ги наведам овде следните примери: *tentegować, utożsamiać, przeinaczać, unicestwiać...*, (мк. *онаги, иреиначува, унишијува* и сл.) и серијата *dwoić, troić...*, (мк. *удвојува, уипројува...* итн.). Конески ги наведува *онаги, онакви, онеџви. ..., самува; двои, десеткува, нишии* итн. Посебно интересен изгледа општословенскиот колоквијален тип *tentegować* или *онаги...*, што му овозможува на авторот на текстот да избегне експлицитно именување на она што го има на ум.

Предикатите од втор ред се формализираат исто така како **глаголи**; тоа се глаголи кои ги именуваат **менталните** состојби на авторот на текстот: интелектуални, на пр. *myśleć (o czymś; coś), rozpatrywać (coś), rozumieć (coś), wiedzieć (coś), oceniać (coś jakoś), być świadomym (czegoś)...*, емоционални, на пр. *cieszyć się (czymś), martwić się (czymś), bać się (czegoś), lubić (coś), kochać (kogoś)...*, волитивни, на пр. *chcieć (czegoś), pragnąć (czegoś), życzyć sobie / innym (czegoś), odrzucać (coś), rezygnować (z czegoś), zamierzać (zrobić coś)...* Се разбира, во многу од овие акти се вклучени и свеста и чувствата и волјата. Во горните примери се обидов да ги поделам според доминантниот фактор.

Изведувањето на новите девербални деривати од оваа класа се одвива на сличен начин како и во првата класа. Семантички, тие се диференцираат главно како резултат на променливата хиерархија и променливиот интензитет на трите фактори споменати погоре. Формалната деривација ги користи истите средства како и во случајот со предикатите од прв ред.

Предикатите од трет ред се формализираат главно како **сврзници**, поретко како глаголи. Постои мала група глаголи кои изразуваат логички релации од типот: *współwystępować (z czymś)*, *koegzystować (z czymś)*, *wykluczać (coś)*, *eliminować (coś)*, *alternować (z czymś)*..., временски како *poprzedzać (coś)*, *następować (po czymś)*, *pokrywać się w czasie (z czymś)*..., каузативни како *powodować (coś)*, *provokować (coś, kogoś)*, *wywoływać (coś)*, *zmierzać (do czegoś)*, *mieć (coś) na celu*, *dążyć (do czegoś)*... Правилата за создавање нови предикати се слични на оние во првата и втората класа.

Сврзниците, како што знаеме, во основа се затворено множество. Со текот на времето се создавале нови елементи во ова множество, главно во форма на комбинации на предлози со заменики, како на пр. *dlatego*, *przez to*, *po to*, *mimo (tego)*... итн.

Предикатите од четврти ред се формализираат како **именки**; овде новите предикати се добиваат од именски, глаголски и придавски основи. Новите десупстантивни предикати речиси без исклучок се модификациски формации: *nomina feminativa*, *deminutiva* и *hypocoristica*, *augmentativa*, *peiorativa*... Р. Гжегорчикова и Ј. Пузинина, кои ја обработуваат оваа проблематика во *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczukowa, Puzynina 1999) тука ги вбројуваат и називите на млади суштества и називите на видовите.

Десупстантивните мутациски деривати, според авторките, ги претставуваат следниве семантички категории:

1. називите на субјекти на дејството, чија основа го означува предметот на дејството, на пр. *głębiarz*, *kominiarz*...; резултатот на дејството, на пр. *portrecista*...; средството, на пр. *wędkarz*...; материјалот, на пр. *złotnik*..., местото, на пр. *poczciarz*, *gdańszczanin*... итн.

2. називите на предметите и резултатите на дејството, на пр. *karbidówka*, *pajęczyna*, *słomianka*...

3. називите на средствата за вршење на дејството, на пр. *dziurkacz, błotnik...*

4. називите на материјали, на пр. *ubraniówka...*

5. називите на места, на пр. *mydlarnia, wrzosowisko...*

6. темпорални називи, на пр. *kwiecień, wrzesień...*

7. називите на квантитативни карактеристики, на пр. *metraż, litraż...*

8. називите на карактеристики, на дејства, состојби, како на пр. *chamstwo, lalkarstwo, profesura...*

како и други видови спорадични мотивации кои овде не ги набројувам.

Во групата на десупстантивни деривати јас би ги вброила и дериватите од предлошките изрази, кои авторките ги прикажуваат како посебен вид мутација. Според мене, предлозите се составен дел од именските групи, па тука главно се работи за називи на локации (сп. Topolińska 2017).

Меѓу супстантивните девербални деривати, авторките izdelуваат:

1. називи на дејства, процеси и состојби, т.е. *nomina actionis*,

2. називи на субјектите на дејствата, процесите и состојбите, на пр. *śpiewak, stojak...*

3. називи на објектите на дејствата, на пр. *wychowanek, przedziwo, dorobek...*

4. називи на производите од дејството, на пр., *plecionka, rysunek...*

5. називи на средствата за вршење на дејствата, на пр. *trzepaczka, nadajnik...*

6. називи на места на вршење на дејството, на пр. *plywalnia, przystanek...*

7. темпорални називи, на пр. *zmierzch, odwilż, okupacja...*

8. називи на начин на вршење на дејството, на пр. *chód, pismo...*

9. квантитативни називи, на пр. *zrzut, utarg...*

10. називи на појави што се карактеризираат преку дејства, процеси и состојби, на пр., *blyskawica, ślizgawica, znieczulica...*

NB. Јас би ги класифицирала типовите 9 и 10 како производи на дејства, процеси и состојби.

Супстантивни деадјективни деривати (op.cit. 416-421) се:

1. *nomina essendi*, на пр. *pilność, dobroć, zdrowie...*

2. *nomina attributiva*, на пр. *prostak, dziwak...*

3. називите на појави кои се карактеризираат со присуство на карактеристиката од основата, на пр., *zółtaczką, krzywica...*

Македонистичките трудови, во различни состави и поделби наведуваат дел од горенаведените семантички категории карактеристични за новосоздадените предикати, но притоа не го прошируваат инвентарот воспоставен кај полските авторки.

Она што е забележливо и заслужува коментар е фактот дека во сите множества се појавува впечатлива сличност меѓу инвентарот на семантичките зборообразувачки категории на именката, од една страна, и семантичката парадигма на категоријата падеж, т.е. множеството семантички улоги на аргументите, од друга (како што ги прифаќаме за нашата граматика). Горенаведената корелација ја потврдува валидноста на двата инвентара (сп. Topolińska 2016).

Предикатите од петти ред се формализираат како **предлози** и/или **прилози**; нивната семантичка функција е припишување (адскрипција) на специфични карактеристики на конститутивните членови на пропозицијата и/или на конститутивните членови на аргументите. Прилозите овде треба да се сфатат и како морфолошки прилози, т.е. *adverbia* и како т.н. *adverbialia* (прилошки изрази), сп., на пр., *Niechętnie czytam tę książkę. vs Czytam tę książkę z przyjemnością.* (мк. *Нерадо ја читам оваа книга. vs Со заговолство ја читам оваа книга*) итн.

Кристина Калас (Gramatyka 1999: 469-523), анализирајќи ги новите придавски предикати, утврдува дека „одглаголските придавки го именуваат својството на објектот или појавата што има врска со дејството, процесот или состојбата“, при што именувајќи ги семантичките класи на таквите придавки повторно се служи со воспоставување корелација со семантичката улога на определената именка. Притоа, обрнува внимание дека една иста придавка може да биде двозначна во зависност од семантичките улоги на аргументите, на пример, *pies łowny* (буквален превод: *ловно* (ло-

вечко) куче, заб. прев.) ‘кое е добро во фаќање и следење траги’ и *zwierzyna łowna* (буквален превод: ловно животно ‘животно што е предмет на ловењето’) итн. Од друга страна, при анализата на одименските придавки, фокусот е повеќе на значењето отколку на функцијата, при што се нагласуваат дистинкциите засновани на присуството или отсуството на карактеристиката и/или на нејзиниот интензитет, како на пр.: *chudziutki, bielutki..., czerwony, szarawy..., chorowity, słabowity..., nienasytny, nieuchwytny...* (мк. *иенкичок, беличок..., црвеникав, сивкав..., болникав, слабичок..., ненасиен, неосиварлив...*)

Рената Гжегорчикова (Gramatyka 1999: 524-534), анализирајќи ги прилошките деривати, утврдува дека „од зборообразувачка гледна точка, најголемиот број (99%) од прилозите се зборови мотивирани од соодветните придавки (...) Меѓу нив, одредена група има двојна мотивација: придавска и именска. Тоа се дериватите мотивирани од десупстантивни придавки од типот: *po aktorsku* (*актерски* „на актерски начин“, „како актер“; *po żołniersku* („на војнички начин“, „како војник“).

Македонистиката не воведува нови видови на семантичко изведување на придавки и/или прилози.

Горенаправениот краток преглед на семантичката зборообразувачка деривација во полскиот и во македонскиот јазик, според мене, потврдува дека местото на зборообразувачката проблематика, односно, прегледот на семантичките зборообразувачки категории и механизмите на нивната формална деривација, во граматика пишувана по моделот *од значење кон форма*, треба да биде директно поврзан со поделбата на предикатите на семантички класи. Несомнено е дека во таквиот преглед доминираат девербалните и десупстантивните предикати; новите деадјективни и деадвербални предикати се максимално семантички разновидни, некогаш повеќезначни, што е поврзано со фактот дека предикатите од овој тип не денотираат, туку ја збогатуваат конотацијата на денотатот.

**ОРГАНИЗАЦИЈА НА СОДРЖИНАТА ВО ГРАМАТИКА
НАПИШАНА СПОРЕД ФОРМУЛАТА
„ЗНАЧЕЊЕ > ФОРМА“
(словенска перспектива)¹**

Јазикот има две и само две, постапки за формализирање на информацијата: **лексикализација** и **граматикализација**. Како резултат на **лексикализацијата**, генеричките поими, т.е. предикатите, кои се резултат на нашата концептуализација на светот се оформуваат како лексички единици, т.е. лексеми. Како резултат на **граматикализацијата**, се појавуваат редовни, транспарентни и предвидливи формални показатели коишто обезбедуваат информации од опсегот на оние семантички категории кои се особено важни за успешниот тек на јазичната комуникација, какви што се: оценка на вистинитоста на информацијата што се пренесува со исказот; барањата што ги упатуваме кон адресатот/соговорникот (молба, наредба, прашање); лоцирање на ситуацијата за која станува збор во времето и просторот; одредувањето на бројот на учесници во ситуацијата, односно, материјалните (живи и неживи) делови на реалниот свет и/или апстрактните делови од виртуелниот, менталниот свет.

Предикатите преставуваат повеќе од 90% од секојдневниот речник на секој човек. Тие се отворено множество, кое расте според потребите за адаптација на јазикот кон променливите услови на животот на една човечка заедница.

¹ Статијата се надврзува на искуството стекнато при работа на академската граматика на современиот полски јазик и на проектот за нова академска граматика на македонскиот јазик.

Дефинирачка карактеристика на предикатите е нивната способност да функционираат во текстот како конститутивни членови на **пропозицијата**, којашто претставува минимален јазичен комуникат на кој на површината на текстот му одговара реченицата.

Референт на пропозицијата е ситуацијата/настанот за кој станува збор во текстот. Освен конститутивниот член на пропозицијата – **предикатот**, пропозицијата се состои и од **аргументите** кои се имплицирани од него. Референти на аргументите се живите и неживите делови на светот што учествуваат во дадената ситуација/настан. Бројот и карактерот на аргументите е запишан во семантичката структура, односно, во лексичкото значење на предикатот.

За разлика од предикатите кои се генерички поими, и кои бараат сооднесување со конкретни ситуации/настани само кога вршат функција на конститутивен член на пропозицијата, аргументите се *ex definitione* референцијално врзани. Покрај предикатот, **операторите на референција** се второто, затворено множество семантички единици кои го сочинуваат нашиот речник. Тоа е мал и во основа затворен збир, а негови површински показатели според традиционалните граматика се зборовите што се определуваат како заменки. Во понатамошниот текст, покрај терминот 'заменка' ќе се служам и со терминот на Роман Јакобсон² – *shifters* („шифтери“), кој, според мое мислење, подобро ја одразува суштината на овој поим.

Третиот и последен тип на семантички единици присутни во нашиот речник се **личните имиња** (*nomina propria*) коишто употребени во своите примарни функции, односно *suppositio formalis*, по дефиниција функционираат како аргументи. Со проучување и опис на структурата на личните имиња се занимава посебна лингвистичка дисциплина - ономастика.

Речникот (кој е резултат на лексикализацијата) и **граматиката** (која е резултат на граматикализацијата) се „соработнички“ тандем што го опишува јазикот во одреден синхрониски пресек.

Задача на речникот е да ги организира по азбучен ред лексемите на еден јазик (резултати на лексикализација), да им ги

²Сп. Jakobson, R. "Shifters, verbal categories and the Russian verb" (Jakobson 1957).

додели можните соодветни семантички парафрази и граматички квалификатори; од гледна точка на авторот и/или од гледна точка на корисникот на граматиката. Особено е важно во речникот точно да се опишат хомонимните предикати (настанати како резултат на семантичка деривација, кои не се разликуваат само по значење, туку и по своето однесување во текстот, поконкретно: способност да имплицираат одреден тип на аргументи (види. на пр. *мисли1* т.е., мисли на тоа дека..., *мисли2*, односно, планира, има намера... ; или полските *kolo1* ‘геометриска фигура’(мк. ‘круг’), *kolo2* ‘дел од структурата на некое возило’(мк. ‘тркало’), *kolo3* ‘општествена организација’ (на пример. *Kolo gospody wiejskiej* итн.); (мк. ‘кружок’).

Задача на граматиката е да ги опише: обемот на граматикализираните информации (т.е. резултатите од граматикализацијата) и да ги претстави граматикализираните исечоци од релевантните семантички категории, односно, семантичките парадигми на категориите, т.е. (организиран/средени серии на вредности од опсегот на една категорија што добиле регуларни граматички формални показатели), а во корелација со нив и формалните парадигми (флексиските), и на крај да ја претстави дистрибуцијата и принципите на функционирање на тие парадигми во текстот.

Имајќи ја предвид бројноста на предикатите, во однос на другите типови лексикализираните информации, како основен/примарен критериум за подредување на структурите на содржината во граматичкиот опис на јазикот се зема семантичката класификација на предикатите, односно, описот на пропозициите конституирани од тие предикати, т.е. предикатите кои им припаѓаат на различните семантички класи и - *ipso facto* - речениците коишто ги претставуваат овие пропозиции на површината на текстот.

Основна опозиција на овде прифатената теорија е опозицијата: **предикат ~ аргумент**, којашто е примарна во однос на опозицијата: **пропозиција ~ аргумент** (односно, на ниво на формата: **реченица ~ именска група**³). *Ergo*, на анализата и описот на пропозициите (и речениците) специфични за еден јазик мора да им претходи:

³ Оваа опозиција се надоврзува на познатата статија на Ј. Курилович, „Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition“ (Kuryłowicz 1948).

а) уӣврдување на обемо̄и на ѓрама̄иикализирани информа̄ции, т.е. преглед на семантичките и формалните категоријални парадигми коишто претставуваат задолжителен елемент: 1) на семантичката структура на пропозицијата; или 2) на семантичката структура на аргументот имплициран од конститутивниот предикат на дадената пропозиција.

б) семантичка класификација на ӣредика̄ӣӣе и одредување на корелација помеѓу таа класификацијата и инвен̄таро̄и на збо̄ровнӣе ѓрӯи (*partes orationis*);

в) ӣре̄лед на бара̄а̄ӣа ш̄ӣо ӣредика̄ӣӣе им ѓи наложува̄а̄и на сво̄ӣе арѓумент̄и и врз основа на тој преглед, семантичка (и формална) класификација на аргументите;

г) анализа и о̄ис на сис̄емо̄и на о̄ера̄ӣор̄ӣе на референција; и на крај

д) ӣре̄лед на механизмӣе ш̄ӣо ѓи ӣрансформира̄а̄и пропозициите во аргументи (односно ги доведуваат до функција на аргументи).

Тука ќе се ограничиме само на скица на семантичката класификација на предикатите, земајќи ја предвид нивната способност за семантичка деривација (односно за создавање нови предикати), како и на формалните механизми што ја придружуваат оваа деривација, која според нашето сфаќање, е главен фактор за еволуцијата на јазикот.

Првата и најбројна класа предикати се оние кои изразуваат релации меѓу материјалните (живи и неживи) делови на светот. Покрај универзалните аргументи, *ex definitione* својствени за секој предикат, со кои ситуацијата се лоцира во времето и во просторот, овие предикати прифаќаат од еден до максимум четири аргументи, чии референти се веќеспоменатите материјални делови на светот. Се разбира, не мора сите аргументи да се изразат на површината на текстот во рамките на една реченица; нив можеме да ги „прочитаме“ и од контекстот или од конситуацијата. Предикатите од првата класа се формализирани како **глаголи**, а нивните аргументи на површината на текстот се изразени преку именски групи, најчесто врзани со оператори на референција; експлицитно

изразените показатели на операторите на референција ја отвораат дадената именска група, но и нив исто така можеме да ги прочитаеме од контекстот или од конситуацијата.

Втората семантичка класа на предикати се оние коишто изразуваат ментални состојби (интелектуални, емоционални, волеви) на човекот или други персонифицирани учесници на ситуацијата за која станува збор. Овие предикати имплицираат по два и само два аргумента; референт на првиот аргумент е носителот на дадената состојба, референт на вториот е самата ментална состојба. Предикатите од втората класа обично се формализирани како **глаголи** или, поретко, како **конклузивни** или **епистемични партикули** и сл. Нивниот прв аргумент може да има форма на именска група што го именува референтот, но исто така може да е изразен и само како маркер на семантичката категорија *лице*. Вториот аргумент има форма на пропозиција, евентуално се реализира како партикула со која се изразува содржината на менталната состојба на референтот на првиот аргумент. Ако вториот аргумент е пропозиција, може да има форма на реченица со соодветен оператор на референција⁴ или може да биде номинализирана трансформа на реченица, односно, именска група со *substantivum verbale* во функција на конститутивен член.

Предикатите од **третата** семантичка класа информираат за тоа како авторот на текстот ги перципира односите меѓу ситуациите/ настаните за кои се зборува. Тие главно се формализираат како **сврзници**, поретко како **глаголи**, и прифаќаат, *ex definitione*, два и само два пропозиционални аргументи коишто на површината на текстот можат да бидат секундарно номинализирани, или морфолошки или синтаксички. Предикатите што се формализирани како глаголи, на пример. *когезисира*, *исклучува*, *прејиходи*, *следува* *ио*, *условува*, *провоцира*, *причинува*, *предизвикува* и сл., најчесто врзуваат (имплицираат) формално номинализирани аргументи. Предикатите од третата класа, во зависност од типот на релацијата што ја изразуваат се делат на: а) **логични/асоцијативни** релации како конјункција, дисјункција, алтернатива, адверсативност/

⁴ Во полскиот јазик тоа ќе биде *że* (сп. Topolińska 1998) или супстандардното *co*, во македонскиот јазик тоа е *дека* (калка од грчкото *ποι*), или *ишо*, во францускиот *que...*, ев. цела секвенција од типот (*myśle*) *o tym że...*, (*chcę*) *tego, żeby...* ир (мк. (*мислам*) *за што дека...*, (*џо сакам*) *ишо за да...* итн.).

спротивставеност и сл.; б) **временски** релации – такви кои се однесуваат на последователноста на временската оска (целосно или делумно поклопување во времето, последователност, претходност и сл.; в) **каузални** релации – причина, последица, цел, дозвола, услов и сл. Во структурата на предикатот често се вградени и анафорски оператори на референција, кои ја нагласуваат природата на релацијата, спореди на пр. пол. *dlatęgo, mimo to, po to...*; мк. *заштоа што, покрај штоа што, заштоа* и сл.; фр. *parceque, quoique ...*; се појавуваат исто така и разделени состави како: *штоааш ... кога ...*, *ако ... штоааш...*, *доколку ... штоааш ...*, итн.

Примарната функција на предикатите во **четвртата класа** е вклучување на референтот на нивниот единствен имплициран аргумент во множеството денотати на именуваниот поим. Не помалку важна е секундарната функција на овие предикати, а тоа е функцијата на конститутивен член на аргументските структури на именската група. Овие предикати се формализираат како **именки**. Споменатата секундарна функција можат да ја вршат и: операторите на референција формализирани како **именски заменки**, за кои примарната функција на предикатите од четвртата класа е *ex definitione*, недостапна. Аргументите конституирани од оператори на референција, не се во можност да добијат модификатор (за нив ќе зборуваме подолу).

Во однос на формалната структура на именските групи, мора експлицитно да се каже дека **предлозите**, кои иако конвенционално се пишуваат одделно – претставуваат составен дел на структурата на именската група, и нивниот влог во семантичката структура на аргументот претставен од таа ИГ е информацијата за улогата на неговиот референт во ситуацијата за која станува збор. Со други зборови, таа информација се однесува на семантичката парадигма на категоријата *падеж*.

Предикатите на **петтата класа** функционираат на две нивоа и се формализираат соодветно како **прилози или придавки**. Нивната примарна функција е адскрипција (припишување) на нови карактеристики или на конститутивниот предикат на пропозицијата или на референтот на некој од аргументите имплицирани од тој предикат. Секундарната функција на предикатите коишто се формализираат како **придавки** е во вклучувањето на оваа нова карактеристика во постојаните карактеристики на именуваниот

објект, односно, на планот на формата – вклучување на соодветната придавка- модификатор во линеарната низа на именската група што го претставува дадениот аргумент.

Информациите за степенот на интензитет на особината се граматикализираат во форма којашто е соодветна за таа класа на предикати на семантичката категорија ‘степен’. Следствено, степенот на интензитет на особината бара определување на најчестата форма на споредба, затоа предикатите од оваа класа во својата примарна функција имплицираат аргумент којшто го именува референтот на ова споредување. Тоа главно се однесува на предикатите кои изразуваат степен на интензитетот што отстапува од нормата; неретко референтот на споредување го идентификуваме врз основа на информациите што се содржат во поширокиот контекст или конситуација.⁵

⁵ Надвор од овде претставениот преглед на предикатите, остана една група изрази што се заснова на социолингвистичките конвенции на даден јазик и што отстапува од прифатените структурни норми на опозицијата: предикат-аргумент. Несомнено, на семантички план, тие не претставуваат самостојни пропозиции и исто така несомнено, на формален план – тоа не се реченици. Нив ги поврзува карактеристичната интонација во оралната продукција, што во пишаниот текст се претставува преку знакот извичник. Нивната директна/ основна функција е желбата да се контактира со друг човек и/или конвенционално изразување на силни, главно негативни емоции. Би можело договорно да ја определиме како семантичка категорија *ајел*, односно, со термин којшто има своја историја и традиција во словенската лингвистика (сп. на пр. Topolińska 1973, Isačenko 1948 итн.).

Тука спаѓаат конвенционалните фрази упатени и кон широк аудиториум и кон познат или непознат адресат, а исто така и учтивите обраќања во официјални и во приватни писма почнувајќи од *Państwo, Почитувани! Ваша Екселенцијо! итн. Почитуван професоре!, Господине министри!* и сл.; сите вокативи и други повикувања: *Драѓи! Најдрага моја!* и поконтекстуално мотивираните повици како *Еј, ѝи!* итн. Тука спаѓаат и таквите извици како *Боже!, Matko Boska!, Chryste!, Jezus Mario! (Боже!, Света Богородице!, Исусе Христие!),* од една страна, и *Cholera jasna! (Проклејство!)* и слични од друга страна, а исто така и други поврзани изрази, како на пр. пол. *Matko Boska, cholera jasna!* итн. На крај, тука спаѓаат и конвенционалните и ономатопејските извици како *ох, ах, уф, бум, ѝрас!!!!* итн. – Тука не е место, за подлабоко и пошироко разгледување на овие конструкции. Тоа е посебна проблематика која навлегува длабоко во историјата на културата и социјалната раслоеност на една јазична заедница. Сепак, самото постоење на оваа неоправдано маргинализирана јазична продукција, којашто несомнено е една форма на комуникација – треба да се одбележи во граматиката, особено во граматиката напишана според формулата *значење > форма*.

Конечно, треба да се оддели и малата, но важна класа на **синсемантични „помошни“ глаголи** (*auxiliaries*), коишто го дополнуваат значењето на предикатите со кои се врзани во рамки на семантичките полиња на: (а) модалноста (б) времето (в) дијалезата, а исто така и со (г) вклучувањето во множество, а можеби и адскрипција на нова карактеристика. Такви се: а) т.н. **модални глаголи** *може, мора, смее, ѝ треба...* (б) **фазните глаголи** како *ѝочне, ѝродолжи, заврши...* (в) **перфективизирачките глаголи**, како што во полскиот јазик е гл. *mieć* (има), (г) **егзистенцијалните глаголи** како гл. *сум*.

Тука, завршува прегледот на семантичките класи на предикати. По овој преглед, според најавата, треба да се зафатиме со разгледување на потенцијалот на одделните класи за создавање нови предикати, во рамките на еволуцијата и развојот на јазикот, како и со принципите на дистрибуција на тие нови предикати меѓу одделните (востановени) класи. Значи, употребувајќи ја терминологијата на традиционалната граматика – сега ќе се позанимаваме со проблематиката на **зборобразувањето**.

Процесот на семантичка деривација на нови предикати, од постојните лексички бази застапени во речникот, е еден од основните механизми во еволуцијата на јазикот и неговата адаптација на променливите услови на животот на неговите зборувачи.

Како што се гледа, семантичката класификација на предикатите нè донесе до поделбата на површинските показатели на овие предикати во класи, коишто традиционалните граматика ги опишува како **зборовни групи** (*partes orationis*).

Привилегирана позиција заземаат предикатите, коишто примарно се формализирани како **глаголи**, но исто така уште пред распадот на прасловенската заедница, создале околу себе целосен асортиман на деривати во другите семантички класи, како *substantiva verbalia, adiectiva verbalia, adverbialia verbalia* што им отворило пристап до сите видови предикатски функции, а исто така и до сите релевантни синтаксички позиции во реченицата и во именската група. Со текот на времето, по пат на семантичка деривација, сукцесивно настануваат и нови глаголски предикати, било тие да се претставени преку префиксни образувања било да се дел од наследените обрасци на суфиксалната деривација, најчесто од именски основи; Ги забележуваме исто така новите модели,

како на пример: *доскодари* од *доскодар*, *директорува* од *директор* итн., и на крај, така се множат и поимите и со нив поврзаните позајмени форми, во целата широка област на нови технологии.

Старите, семантички најпрости предикати што сигнализираат логички и асоцијативни релации претставуваат речиси затворено множество, но сепак, со текот на времето јазикот создал и нови модели на **сврзнички** предикати. Семантички, на нив обично се надоврзуваат и **операторите на референција**, и информацијата за местото на одвивање на ситуацијата за којашто станува збор, во еден од световите во кој живееме, во реалниот/природниот, социјалниот или менталниот. Формално, нив ги претставуваат „**шифтерите**“ (*shifters*) и **предлозите**; најпрости се составите како *заштоа што, преку што, отишаму, прео што, пришто, покрај* каде операторот на референција упатува на хронолошки првиот настан, а предлогот го покажува карактерот на релацијата; врската меѓу овој појдовен систем и новиот, којашто носи и поширока експлицитација на поврзаноста би можеле да бидат составите од типот *и така, а тогаш*... итн. Постепено, се зголемува бројот на конструкции, *de facto* цели **номинализирани пропозиции**: односно, на планот на формата – **реченични трансформи**, кои уште пошироко го објаснуваат карактерот на таа врска, спореди ги на пр. изразите како *како резултат на ова, како последица на (ова), благодарјќи на оваа ситуација, во врска со оваа ситуација*... итн.

Несомнено најбрзо се умножуваат предикатите од четвртата класа, односно, тие што се формализираат како **именки**. Развојот на цивилизацијата и културата, средбата/ контактот меѓу различни култури и цивилизации постојано донесуваат нови генерички поими, нови феномени и/или вештини и способности за забележување на нови природни, социјални, ментални феномени итн. Врз основа на овој растечки капитал на знаење, самиот човек создава нови ситуации и нови „делови од светот“ вредни за именување. На планот на формата, имаме работа со процесот на **позајмување и адаптација** на називи што се употребуваат во други јазични кодови. Со процесот на калкирање на такви називи, спореди на пр. лат. *universitas* пренесено на полски како *wszelchnica* или *fr. nouveau riche* пренесено во полски како *nowobogatny*, итн, итн. Сепак, предикатите од четвртата класа најбрзо се множат по пат на **семантичка деривација**, односно, преку **лексикализација** на

нови поими деривирани од постојните во лексичката база. Најчесто се работи за процес на суфиксна деривација од глаголските основи, поретко од придавските, при што доаѓа до фузија на сопствените семантички компоненти на: а) дадената основа и б) соодветно специјализираниот суфикс. Се појавува и нова подгрупа на предикати од предикатите на четвртата класа, коишто именуваат разни форми на човековото дејствување, а ја неутрализираат опозицијата по вид, од типот *кражба, молба, молиџва* ... Се појавуваат и апстрактните називи на особини, чии формални показатели се познати како *nomina essendi*... Со оглед на нивната погореспомената, секундарна, но важна функција како конститутивни членови на аргументските структури, внимание привлекуваат предикатите од четвртата класа (коишто се умножуваат особено брзо), а кои значењски се поклопуваат со семантичките улоги на аргументите односно со елементите на семантичката парадигма на категоријата ‘падеж’. Се умножуваат и предикатите окарактеризирани како /+hum/ за функциите на агенс, пациент или адресат/бенефициенс, односно оние – во форма на номинатив, акузатив, датив ..., во зависност од дијатетичката хиерархија на дадена пропозиција; се множат и оние чии примарни функции се функциите на ‘придружен фактор’: средство (инструмент) или комитатив, коишто во текстот се појавуваат најчесто во форма на инструментал; се множат и предикатите што го именуваат „местото на ситуацијата“, без разлика дали се работи за статична или динамична ситуација, и тие ја преземаат улогата и формата на локатив. Со други зборови: во процесот на семантичка деривација на нови предикати во четвртата класа, паѓа во очи конвергенцијата на семантичките улоги на аргументите со традиционално диференцираните зборобразувачки категории (така определени во традиционалните граматика).

На крајот, како резултат на еволуцијата на јазикот и неговата адаптација на условите на животот во едно општество/заедница се множат и предикатите од петата класа. Нивните површински еквиваленти се најчесто **десупстантивните придавски деривати** (придавките изведени од именки), чие значење може најопшто да се определи со парафразата „којшто останува во врска со X“, при што X е предикат од четвртата класа кој што послужил како појдовна точка за семантичката деривација.

Прегледот на предикатите не убеди, по мое мислење, дека јазикот во процесот на лексикализација создал средства за апсорпција на новите информации и нивно складирање во отворениот збир на предикати во речникот. Останува проблемот за адекватно пренесување на тие информации во процесот на јазичната комуникација. Тука, на прв план се поставуваат две задачи:

а) **хиерархизација на информациите**, т.е. соодветна селекција на најважната информација за успешниот тек на процесот на комуникација, и обезбедување на максимално транспарентни и предвидливи показатели на таа информација на површината на текстот, то ест нејзина целосна граматикализација во рамките на утврдените парадигми на семантичките категории;

б) обезбедување на **мрежа од оператори на референцијата**, коишто референтите на пропозицијата или референтите на аргументите за кои станува збор (то ест соодветните настани и учесниците на тие настани) ќе ги закотват во светот околу нас. Со други зборови, јазикот мора да ја создаде потребната семантичка парадигма на таканаречената категорија **‘определеност’** (*definiteness*), а заедно со неа и корелираната парадигма на формалните показатели на таа категорија.

Како што произлегува од ова, мрежата на оператори на референцијата и парадигмите на категоријата **‘определеност’** остануваат во функција на и се зависни од опсегот на граматикализацијата и од инвентарот на семантички категории, чиишто отсекогаш подлежат на граматикализација.

Состојбата/ситуацијата/настанот кој(а)што е референт на пропозицијата се идентификува преку сместување во просторот и времето. Како што знаеме, категоријалната информација за **времето** е вградена во семантичката структура на конститутивниот член на таа пропозиција, додека информацијата за **местото** во просторот ја носат/пренесуваат конститутивните членови на широко сфатените локативни аргументи што се реализираат обично преку т.н. предлошки именски групи; притоа, суштинска улога има временската и просторната сооднесеност на пропозицијата за која станува збор со говорната ситуација (*speech event*).

Во лингвистичката анализа на текстот не спаѓа **оценката на неговата веродостојност**. Ние ги оценуваме средствата што

ги употребил авторот за да ни ја претстави својата пропозиција или како минат факт или како актуелен, или како претпоставка во однос на минатите односно актуелните факти, или како предвидување насочено во иднината. Во оценката на ваквиот став на авторот, ние не го употребуваме сопственото знаење и убедувања. Нè интересира само референцијата на реалниот или виртуелниот факт за којшто се зборува со категориите: *каде? кога? како?, кој?/што?*. Последните две прашања се веќе утврдување/идентификација на учесниците на настанот и тука, следствено, нè интересира нивната *живоси, ѿол, количесиво*, а исто така и улогата што ја имаат во дадениот настан.

Референцијата е релација меѓу генеричкиот поим – предикат употребен во текстот и предметот што тој предикат го именува⁶ во дадениот контекст. Постојат повеќе форми на референција: од комплетна идентификација (која може да се однесува или на авторот или на адресатот на текстот) до помалку или повеќе прецизно укажување на објектот за кој станува збор. Овие форми се потпираат на парадигмата на семантичката категорија ‘определеност’, а нивни површински показатели најчесто се заменските оператори на референција – „шифтерите“.

⁶ Да именуваш нешто некако тоа значи да сооднесеш назив употребен во текстот со предметот за кој станува збор ; називот – името е референциски упатувач кон предметот.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

На латиница:

- Aronson, Howard I. 1968. *Bulgarian inflectional morphophonology*. The Hague: Mouton, 1968
- Benveniste, E. 1975. *Nom d'agent et noms d'action en Indo-Européen*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris 1975
- Buzharovska, Eleni. 2006. "Pathways of semantic change: from similarity marker to sensory evidential". *Slavia Meridionalis. Studia Linguistica et Balcanistica* 6, 185–208. Warszawa: Institut slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Buzharovska, Eleni. 2007. "The Rise of an Epistemic Pragmatic Marker in Balkan Slavic: An Exploratory Study of *Nešto*". *Cognitive Paths into the Slavic Domain*, D. Divjak, A. Kochańska (eds), 157–180. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Fillmore, Charles. J. 1968, "The Case for Case", *Form and Meaning in Language*, 21-294, 1968
- Fillmore, Charles. J. 1996. *Toward a modern theory of case*, *The Ohio State University project on linguistic analysis*, report No 13, Columbus, Ohio State University, 1966
- Foteva Ana, 1997. Die Bedeutung und die Funktion der deutscher Partikel "noch" im Zusammenhang mit ihren makedonischen Übersetzungen, *Linguistica Silesiana*, 18, 149-156
- Friedman, Victor. 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus. Slavica. 1977. 210 pp.
- Golab, Zbigniew. 1989. The Language of the First Slavs in Greece: VII-VIII Centuries. Прилози МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука. XIV, 2. 5- 46.
- Górski, Rafał L. 2008. *Diateza nacechowana w polszczyźnie. Studium korpusowe*. Kraków: Lexis, 2008.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. *Morfologia* Warszawa: PWN, 1999 (III wyd.)

- Gramatyka współczesnego języka polskiego. *Składnia*. Warszawa: PWN, 1984
- Greenberg, R. D. 1996. *The Balkan Slavic Appellative*, LINCOS Studies in Slavic Linguistics 06, München - Newcastle 1996
- Grochowski, Maciej. 2010. Metaoperatory o postaci komparatiwu przysłówka (we współczesnym języku polskim). Срето Танасић (гл. ур.). *Граматика и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2010, 85–94.
- Grochowski, Maciej, Kisiel, Anna, Żabowska, Magdalena 2014. *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. PAU, Kraków 2014
- Grzegorzczak, Renata, Puzynina, Jadwiga. *Słowotwórstwo, Rzeczownik* [w] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: PWN, 1999 (III wyd.)
- Hunston, Susan, Gill Francis. 2000. *Pattern Grammar. A Corpus-Driven Approach to the Lexical Grammar of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2000.
- Jakobson, Roman. 1957. *Shifters, verbal categories and the Russian verb*, Russian Language Project, Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University, 1957
- Karolak, Stanisław. 1984. Składnia wyrażeń predykatywnych. [w] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN, 1984, 11–211.
- Karolak, S. 1989, „Kwantyfikacja referencyjna a kwantyfikacja numeryczna”, [w:] V. Koseska-Toszeva, M. Korytkowska (red.): *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie III. Ilość. Gradacja. Osoba*. Wrocław: Ossolineum, 7-26.
- Karolak, S. 1990. *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak, Stanisław. 1993. “Gramatyka a kształtowanie świadomości poznawczej.” *Prace Filologiczne* 37: 165–174.
- Karolak, S. 2002. *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Z. Klemensiewicz, K. Pisarkowa, J. Konieczna-Twardzikowa 1966. *Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej 1966, średniopolskiej 1971, 1972, 1973, nowopolskiej 1974, 1975, 1977*, Ossolineum.

- Kopečný, František. 1973, *Etymologický slovník slovanských jazyků*, svazek 1, ACADEMIA Praha 1973
- Kuryłowicz, Jerzy. 1948. „Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition”, *Studia Philosophica III*, 1948, 203-209
- Kuryłowicz, Jerzy. 1968. *O rozwoju kategorii gramatycznych*, PAN, Kraków 1968
- Laskowski, R. 1999. „Tryb” [w] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, PWN, Warszawa 1999
- Melcuk, Igor. 2012. *Semantics: From Meaning to Text*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia: 2012, pp.205-212
- Moszyński, Leszek. 1984. *Wstęp do filologii słowiańskiej*, PWN, Warszawa 1984.
- Sokołowski, Jan. 2007. „Mechanizmy deminucji i hipokoryzacji w języku macedońskim i polskim na tle innych języków słowiańskich”, *Językoznawstwo: prace na XIV Międzynarodowy Kongres Słowistów w Ochrydzie 2008*, 211-219, Warszawa: 2007;
- Sokołowski, Jan. 2013. wersja macedońska: *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica*, Скопје
- Topolińska, Zuzanna. 1968. „Miejsce konstrukcji z czasownikiem *mieć* w polskim systemie werbalnym”, *Slavia Orientalis XVII/3*, 427-431, 1968
- Topolińska, Zuzanna. 1974. „Wtórna *copula to* w polskim języku literackim”, *Zbornik filozofickej fakulty Univerzity Komenskeho, Philologica XXIII-XXIV*, 207-212, 1974
- Topolińska, Zuzanna 1978. „Budowa grup imiennych w języku polskim (mechanizmy linearyzacji)”, *Prace Filologiczne XXVIII*, 1978, 105-142.
- Topolińska, Zuzanna. 1983. Semantic Implication: Adjective > Noun. *Polish Text Linguistics. The Third Polish-Swedish Conference held at the University of Uppsala, 30 May–4 June 1983*, Uppsala, 147–155.
- Topolińska, Zuzanna. 1987. „O „pronominalizacji” wyrażen werbalnych“, *Прилози ОЛЈН МАНУ*, XII/2, 155-160.
- Topolińska, Zuzanna. 1984. Składnia grupy imiennej, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. I. Składnia*, Warszawa : PAN, 301–389.

- Topolińska, Zuzanna. 1992. „Czy orzecznik to przypadek?“, *Język a kultura. Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, 189-194, Katowice, 1992
- Topolińska, Zuzanna. 1996. *Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System*, BPTJ LII, 1996
- Topolińska, Zuzanna. 1998. “Polish *że* – all-powerfull introducer of new clauses, *Funktionswörter im Polnischer, Studia Slavica Oldenburgensia 1*, Oldenburg 1998
- Topolińska, Zuzanna. 2008. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, 1 – Problemy predykcji*, Kraków: IJP PAN, Lexis, 2008.
- Topolińska, Zuzanna. 2009. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, 2 – Problemy nominacji*. Kraków: IJP PAN, Lexis, 2009.
- Topolińska, Zuzanna. 2016. “Padežni odnosi vs semantičke uloge”. *Јужнословенски филолог (JF) LXXII*, 3-4, 27-34. 2016
- Topolińska, Zuzanna. 2016. “Czy genetiw to przypadek?”, *Slavica Wratislaviensia CLXV*, 413 – 418. Wrocław 2017
- Topolińska, Zuzanna. 2017. “Predykat vs argument”. *Rocznik Slawistyczny LXVI*, 109-115. 2017
- Topolińska, Zuzanna. 2017. “Przyimki - ich miejsce w opisie języka”, *Ling Varia*
- Topolińska, Zuzanna. 2018. “Selektywne kryteria gramatyzacji”. *Prace Filologiczne LXXII*, 389-402.
- Topolińska, Zuzanna. 2018. “‘Transforma zdaniowa’ – próba interpretacji”, *LingVaria 13/2 (26)*, 39–45.
- Topolińska, Zuzanna. 2018. Organizacja treści w gramatyce pisanej wg formuły: treść>forma (perspektywa słowiańska), *Rocznik Slawistyczny 67*, 119–128.
- Tofoska, Stanislava-Stasha. 2015. “Telicity as Semantic Aspectual Category”, *Verbal Aspect: Grammatical meaning and context*. (red. Bennachio R.), *Die Welt der Slaven*, Munchen: Verlag Otto Sagner Press 2015, 519-529.
- Vasmer, Max. 1941. *Die Slaven in Griechenland*. Akademie der Wissenschaften in Kommission bei W. de Gruyter, Berlin, 1941
- Wierzbicka, Anna. 1986. *The Meaning of a Case: A Study of the Polish Dative [w] Case in Slavic*, wyd. E.D.Brecht i J.S.Levine, Slavic Publishers, Columbus, Ohio 1986

На кирилица:

- Апресјан, Ју. Д., И. М. Богуславски, Л. Л. Иомдин, В. З. Санников. *Теоретически проблеми рускогo синтаксиса. Взаимодействие грамматики и словаря*. Москва: РАН, 2010.
- Аризанковска, Лидија. 2007. *Од семантикајта и синтаксјата на дел од словенечкиот и македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје 2007
- Велева, Славица 2006. *Тенденции во зборобразувањето во македонскиот јазик*. Скопје 2006
- Видоески, Божидар 1998-1999. *Дијалектите на македонскиот јазик 1-3*, МАНУ, Скопје 1998-1999
- Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић, Љиљана Неделков (ред.) 2003. *Семантичко-деривациони речник, св. 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.
- Золотова, Г. А. *Коммуникативните аспекти на рускогo синтаксиса*. Москва: Наука, 1982.
- Золотова, Г. А. *Синтаксическиот словарь: референтар елементарних единица на рускогo јазика*. Москва: Наука, 1988.
- Илиевски, Петар. 1988. Учеството на грчкиот и балканскиот латински во развојот на старословенската деклинација [во] *Балканолошки лингвистички студии*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 1988.
- Конески, Блаже 1982. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје, 1982
- Конески, Кирил 1995. *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*, БОНА, Скопје 1995
- Марковиќ, Марјан 1994. “Глаголски конструкции со *имам* и *сум* во македонскиот и ароманскиот охридски говор”, *Зборник на трудови од XX научна дискусија*, Скопје 1994
- Марковиќ, Марјан 1998. “Изразување на минатост во македонскиот и во ароманскиот охридски говор”, *Studia Linguistica Polono-Meridanoslavica* 9, 111-124, Toruń, 1998
- Марковиќ, Марјан 1998. “Словенско-ароманска интерференција во изразувањето на глаголскиот вид во охридскиот македонски и аромански говор”, *Семантика и синтаксис на словенскиот вид III*, 176-181, Скопје 1998

- Марковиќ, Марјан 2000. “Опозицијата преодност-непреодност во македонскиот и ароманскиот јазик”, *Зборник во чест на Божидар Насишев*, 129-132, Скопје 2000
- Марковиќ, Марјан 2010. “Видска и временска акомодација на глаголите на *-ира* во современиот македонски јазик”, *Зборник од XXXVI Научна Конференција*, 205-215, Скопје 2010
- Марковиќ, Марјан 2012. “Предлошки секвенци за просторно доопределување во македонскиот јазик”, *Прилози ОЛЛН МАНУ, XXXVI 1-2*, Скопје 2012, 189-200
- Марковиќ, Марјан 2014. “Динамични просторни релации во македонскиот јазик со ‘човек’ како локализатор”, *Зборник од XL Научна конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, УКИМ, Скопје 2014
- Марковиќ, Марјан. 2015. „Постпозитивните партикули во заменскиот и во прилошкиот систем на македонскиот јазик“. *VIII македонско-северноамериканска конференција за македонистика* : (Охрид, 7-8 јули, 2012), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2015, стр. 65-72.
- Николаева Т. М. 2008. *Непарадигматическая лингвистика (История «блуждающих частиц»)*. Языки славянских культур, Москва: 2008, 689 с.
- Панчевска, Ангелина. 2018. Хортативни конструкции во македонскиот и во полскиот јазик, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 9-10, Скопје 2018, 149-155.
- Петровиќ, Драгољуб, Снежана Гудуриќ. *Фонологија српскога језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски јазик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- Петроска, Елена 2008. *Количествениите категорији во македонскиот: од семантика кон форма*, Македонска реч, Скопје 2008
- Петроска, Елена, Тофоска Станислава-Саша. 2015. „За употребата на глаголите на зборување со *наводно*“. *VIII македонско-северноамериканска конференција за македонистика*. Охрид, 7-8 јули 2012. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2015, 209-218.
- Петроска, Елена 2018. „Виртуелните споредби маркирани со операторот *небаре* во македонскиот јазик и неговите полски

- еквиваленти“. *Folia Philologica Macedono-Polonica* 9-10, Скопје 2018, 87-91.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Таназић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса современог српског језика. Проста реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Тополињска, Зузана. 1988. „Дативниот однос и кирилometодиевското наследство“, [во:] *Кирилometодиевскиот период и кирилometодиевската традиција во Македонија*, Скопје, 153–158.
- Тофоска, Станислава-Сташа. 1999. „Околу изразувањето готовност во македонскиот јазик“, *Зборник од меѓународниот научен собир Придонесот на Блаже Конески за македонската култура*, Скопје 1999, 179-184.
- Тофоска, Станислава-Сташа. 2015. „Директивни самостојни (А) да-конструкции со имперфект во македонскиот јазик“ [во] *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции, Морфосинтаксички студии III*, ИЦАЛ МАНУ, Скопје 2015, 219-233.
- Тофоска, Станислава-Сташа. 2017. „Функцијата на префиксите во определување на видското значење на глаголите во македонскиот јазик“. In: *Balkanistica* 30:2 (2017), (Oxford) Mississippi, 2017, 351-372.
- Тофоска, Ст. 2017. *Од проблематиката на глаголскиот вид: Семантика на теличните глаголи во македонскиот јазик*, Скопје 2017, (авторско издание) 240 стр.
- Цивян, Т. В. *Синтаксическая структура балканского языкового союза*. Москва: Наука, 1979.
- Цихун, Генадиј. 1993. *Ареална аспекти формирања славјанских литературних мови* (Минск, 1993).

БИБЛИОГРАФСКИ БЕЛЕШКИ ЗА СТАТИИТЕ ВО
МОНОГРАФИЈАТА

**ТЕОРИСКИ ПРИЛОЗИ ЗА СОВРЕМЕН ГРАМАТИЧКИ
ОПИС НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК –
од значење кон форма**

1. Две истражувачки постапки во современата теорија на јазикот

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Dwie postawy badawcze we współczesnej teorii języka“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku (ZbMSF)*, LVIII/1, 7-13. Novi Sad, 2016.

2. Предикат vs аргумент (семантика и форма)

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Predykat vs argument. (semantyka i forma) *Rocznik Slawistyczny LXVI*, 109-115. 2017.

3. За посебното место на асоцијативните сврзнички предикати

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „O szczególnej pozycji spójnikowych predykatów asocjatywnych. *LingVaria X*, 151-155. 2015.

4. За семантичката структура на текстот. Сврзниците и партикулите како предикати.

Статијата е објавена на српски јазик, под наслов „Oko semantičke strukture teksta. Veznici i partikule kao predikati, *Јужнословенски филолоџ (JF) LXXI*, 7-14 2015.

5. Партикули и метатекстуални оператори

Статијата е објавена на македонски јазик, под наслов „Партикули и метатекстови оператори. Потребна термилошка регулација“. *Прилози на МАНУ ОЛЛН XLI* 1-2, 31-36. Скопје,

2016. Овде се пренесува само со прилагодување на некои термини од страна на редакторот.

6. Numeralia – pars orationis?

Статијата е објавена на полски јазик, под истиот наслов во списанието *Linguistica Copernicana* 14/2017, Toruń, 15-21. 2017.

7. Заменките – универзален систем на референција

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Zaimki - uniwersalny system referencji”, *LingVaria* XI/1 (21), 35-41. 2016.

8. Заменките („шифтерите“) во функција на реченични оператори

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Shifters w funkcji operatorów zdaniowych”, *Јужнословенски филолоџ* LXXIII, 3-4, 29-34. 2017.

9. Предлозите и нивното место во граматичкиот опис на јазикот

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Przyimki – ich miejsce w opisie języka”, *LingVaria* XII 2 (24), 9-18. 2017.

10. За т.н. граматички категории (со посебен фокус на категоријата падеж)

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „O tzw. kategoriach gramatycznych (ze szczególnym uwzględnieniem kategorii przypadku)”, *Rocznik Slawistyczny* LXIV, 159-166. 2015.

11. Падежни односи vs семантички улоги

Статијата е објавена на српски јазик, под наслов „Padeżni odnosi vs semantičke uloge“ во списанието *Јужнословенски филолог (JF)* LXXII, 3-4, 27-34. 2016.

12. Дистрибуција на граматикализираната информација меѓу реченицата и именската група

Статијата е објавена на англиски јазик, под наслов „Distribution of gramaticalized information between sentence and noun phrase“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику/ Archivum philologicum et linguisticum* 60/1, 7–11. Novi Sad 2017.

13. Селективни критериуми на граматикализација

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Selektywne kryteria gramatykalizacji. *Prace Filologiczne LXXII*, 389-402. 2018.

14. Формални показатели на граматичките категории

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Formanty kategorialne, *Slavia Meridionalis* 18, 1693 (16 p.) 2018.

15. Семантички парадигми на т.н. граматички категории

Статијата е објавена на македонски јазик, под наслов „Семантички парадигми на т.н. граматички категории“ во Зборникот од 44 Меѓународна научна конференција на 50. МСМЈЛК, Скопје: УКИМ, 7–15. 2017.

16. Семантичка парадигма на деонтичката модалност

Статијата е објавена на македонски јазик, под наслов „Семантичка парадигма на деонтичка модалност (врз примери од македонскиот и од полскиот јазик)“ во списанието Литературен збор LXVI,1-6, 75-83. Скопје 2019.

17. Основна поделба на предикатите во функција на конститутивни членови на пропозиции (семантика > форма)

Статијата е објавена на македонски јазик, под истиот наслов во списанието *Folia Philologica Macedono-Polonica 9-10*, 29-33. Скопје, 2018.

18. Реченичната трансформа и нејзиното место во јазичниот опис (проба за интерпретација)

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Transforma zdaniowa’ – próba interpretacji“, во списанието *LingVaria XIII 2 (26)*, 39-45. 2018.

19. Местото на зборобразувањето во граматиката напишана според формулата значење > форма

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Miejsce słowotwórstwa w gramatyce pisanej wg formuły: treść>forma“ во списанието *Linguistica Copernicana* 15, 61-71. 2018.

20. Организација на содржината во граматика напишана според формулата: значење > форма (словенска перспектива)

Статијата е објавена на полски јазик, под наслов „Organizacja treści w gramatyce pisanej wg formuły: treść>forma (perspektywa słowiańska)“, *Rocznik Slawistyczny* 67, 119–128. 2018.

ИНДЕКС НА ПОИМИ

А.

агенс	79, 86, 88, 105, 119, 129, 144, 160, 161, 196
адресат	40, 42, 53, 79, 86, 88, 89, 96, 105, 106, 111, 115, 120, 129, 130, 135, 142, 144, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 163, 165, 169, 177, 187, 193, 196, 198
акузатив	76, 79, 86, 87, 90, 97, 105, 119, 120, 122, 134, 145, 147, 196
алтернатива	9, 40, 41, 70, 73, 191
аподоза	35, 43, 151
аргумент	
- предметен	54, 160,
- пропозициски	63, 70, 71, 72, 137
аргументски израз	20, 41, 77, 82, 83, 87, 90, 180
асоцијативни	
- низи	19
- предикати	9, 39, 40, 44, 73, 74, 161
- релации	20, 28, 191, 195
- сврзници	34, 42, 43
аспект (вид)	11, 54, 84, 102, 104, 113, 114, 115, 138, 162

Б.

бенефициенс	79, 89, 96, 120, 129, 144
број	11, 22, 27, 30, 53, 60, 65, 84, 85, 102, 106, 109, 110, 115, 118, 119, 121, 125, 127, 130, 131, 134, 141, 144, 163
броеви (<i>numeralia</i>)	10, 22, 55, 56, 57, 58, 61, 67, 181

В.

веродостојност	135, 136, 139, 142, 149, 197
вид (аспект)	27, 113, 114, 118, 141, 156
вистинитост	55, 60, 91, 110, 111, 112, 125, 135, 136, 139, 187
време1	102, 162
време 2	102

Г.

генерички поим	26, 52, 55, 69, 121, 131, 152, 159, 175, 177, 187, 188, 198
генитив	76, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 98, 105, 119, 120, 129, 133, 134, 145
глагол(и)	
- егзистенцијални	194
- модални	144, 150, 194
- помошни	30, 103, 194
- перфективизирачки	194
- синсемантични	194
- фазни	194
граматика	8, 13, 14, 15, 18, 19, 23, 41, 55, 77, 86, 102, 109, 110, 128, 142, 144, 150, 152, 175, 176, 184, 185, 187, 189, 193, 194
граматикализација	10, 13, 22, 25, 67, 82, 84, 91, 93, 109, 110, 112, 120, 125, 126, 138, 139, 141, 162, 187, 188, 189, 197
граматикализирана информација	93, 101, 102, 126, 131, 141, 162, 166
граматички/-а	
- показател	75, 90, 93, 114, 120, 123, 136
- правила	15, 141
- пристап	8, 19
- род	75
- сигнал	84, 89, 113
- средства	12, 75, 117, 150, 151, 157, 158

Д.

датив	76, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 119, 120, 122, 129, 134, 144, 147, 196
денотат	27, 29, 52, 53, 55, 61, 63, 69, 70, 76, 98, 102, 106, 107, 127, 128, 129, 131, 159, 161, 177, 185, 192
денотација	52
дериват(и)	
- аспектни	179, 180
- деадјективни	181, 184, 185
- деадвербални	185
- девербални (одглаголски)	85, 86, 87, 170, 182, 183
- десупстантивни (одименски)	183, 182, 183, 196
- зборообразувачки	88
- мутациски	86, 87, 90, 182
- прилошки	185
- семантички	178
- формални	
деривација	
- семантичка	18, 22, 23, 24, 77, 78, 80, 81, 127, 152, 154, 176, 177, 190, 194, 195, 196
- синтаксичка	23, 54, 94
дијатеза	102, 105, 138, 162
дисјункција	9, 34, 40, 70, 73, 191
дискурсна единица	53

Е.

З.

заменки

- лични	10, 58, 60, 61, 62, 70, 79, 82, 106, 134, 135, 152
- неопределени	10, 29, 61, 64

- показни	10, 29, 62, 64, 106, 130
- прашални	10, 29, 60, 61, 64, 66, 70, 111, 157
- присвојни	62, 70, 106
- релативни	10, 29, 31, 60, 64, 65, 66, 70, 72
- за идентификација	61, 62
- за квантификација	63
зборовни групи (<i>partes orationis</i>)	9, 12, 13, 18, 21, 23, 33, 39, 47, 51, 57, 67, 109, 176, 190, 194
И.	
идентификација	
- деиктичка	56
- референциска	121, 130, 133, 134, 139
- количествена	9, 57, 63
именска група (синтагма)	8, 10, 11, 12, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 37, 54, 56, 65, 67, 69, 71, 72, 75, 76, 80, 82, 101, 106, 107, 110, 129, 130, 131, 132, 134, 191, 192, 193, 194
императив	137, 143, 146, 153, 154, 155, 156, 157
инструментал	76, 79, 80, 87, 90, 97, 105, 119, 120, 129, 145, 147, 196
интензитет	107, 163, 179, 182, 185, 193
исказ	8, 12, 15, 25, 40, 47, 48, 53, 64, 96, 111, 113, 150, 178, 187
Ј.	
К.	
категорија	
- граматичка	10, 11, 12, 13, 20, 21, 32, 67, 70, 83, 85, 89, 93, 95, 102, 107, 109, 125, 126, 127, 138, 141, 142, 162
- лексичка	176
- семантичка	11, 12, 13, 21, 23, 25, 32, 93, 107, 109, 125, 126, 130, 138, 141, 142, 173, 182, 184, 187, 189, 193, 197

категоријални форманти	47, 132
категоријални значења	52
квази-партикула	42, 43
квантификација	9, 55, 57, 58, 61, 63, 64, 67, 127
количествена идентификација	9, 57, 63
колокација	16, 17, 18, 19, 20, 21, 22
комплементарна реченица	10, 32, 37, 54, 71, 94, 160, 168, 169, 170
комплементарна дистрибуција	22
кондензација	41, 88
кондензат	9, 46, 89
конјункција	9, 34, 40, 41, 70, 73, 154, 167, 171, 191
конклузивна партикула	48, 191
конситуација	36, 69, 70, 94, 156, 190, 191, 193
конститутивен	
- предикат	10, 18, 27, 47, 86, 87, 94, 95, 96, 98, 119, 125, 126, 136, 137, 144, 145, 155, 160, 166, 170, 176, 190, 192
- член	12, 13, 18, 21, 22, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 54, 56, 69, 71, 75, 90, 95, 101, 102, 103, 110, 119, 121, 131, 161, 162, 173, 184, 188, 191, 192, 196, 197
контекст	34, 36, 46, 52, 56, 60, 69, 70, 109, 112, 124, 130, 141, 155, 156, 160, 173, 190, 191, 198
концептуализација	26, 51, 59, 69, 77, 80, 85, 102, 159, 187
концесија	35, 70
корелација	11, 13, 51, 61, 95, 105, 128, 130, 132, 159, 184, 189, 190
Л.	
лексема	9, 13, 15, 16, 18, 21, 22, 23, 24, 34, 45, 47, 51, 55, 57, 60, 61, 109, 121, 131, 132, 135
лексикализација	13, 90, 109, 141, 176, 187, 188, 195, 197

лексички (/а/-о)	
- единица	47, 178, 187
- значење	21, 52, 54, 59, 70, 96, 119, 125, 126, 137, 144, 173, 188
- основа	142
- показател	22, 111, 136
- средства	60, 93, 143
- фонд	90, 109
линеаризација	65, 69, 130, 132
лични имиња (<i>nomina propria</i>)	8, 26, 30, 34, 69, 70, 102, 159, 175, 188
лице	11, 46, 47, 62, 76, 84, 102, 106, 109, 112, 115, 116, 125, 128, 129, 131, 134, 135, 137, 142, 152, 162, 165, 180, 191
локатив	76, 77, 79, 80, 87, 90, 95, 97, 105, 120, 129, 145, 147, 196
локација (<i>locus</i>)	53, 62, 66, 87, 94, 97, 98, 102, 105, 118, 130, 147, 160, 176
М.	
мегатекстуален	
- коментар	46, 47, 49, 94
- оператор	9, 45, 47, 178
модалност	
- деонтичка	12, 46, 104, 110, 111, 112, 118, 135, 137, 142, 143, 149, 150, 156, 157, 158, 178
- епистемичка	104, 110, 111, 135, 136, 142, 143, 149, 150, 151, 158
модификатор	22, 31, 32, 54, 56, 65, 82, 107, 120, 131, 168, 173, 192, 193
Н.	
настан	9, 10, 11, 14, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 36, 39, 40, 43, 53, 54, 55, 57, 60, 61, 70, 72, 73, 76, 77, 86, 91, 102, 104, 105, 106, 107, 110,

	111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 125, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 158, 161, 162, 166, 167, 168, 176, 177, 180, 181, 188, 191, 195, 197, 198
номина прогиа (лични имиња)	26, 34, 51, 52, 60, 69, 70, 82, 175, 188
номинализација	30, 54, 71, 87, 103
номинализирана пропозиција	54, 70, 195
номинална категорија	130, 135, 139
номинатив	76, 79, 86, 96, 97, 105, 118, 119, 120, 129, 144, 147, 152, 196
О.	
објект	28, 30, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 70, 79, 80, 87, 90, 96, 98, 105, 116, 119, 120, 121, 122, 129, 145, 155, 160, 166, 167, 168, 183, 184, 193, 198
оператор на референција	10, 14, 26, 115, 175, 188, 190, 191, 192, 195, 197, 198
определеност	11, 22, 67, 76, 91, 106, 121, 127, 130, 147, 162, 197, 198
П.	
падеж	10, 11, 12, 23, 27, 30, 60, 65, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 105, 119, 120, 125, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 141, 142, 144, 145, 152, 162, 184, 192, 196
падежни	
- конструкции	76, 98, 105
- наставки	82, 131
- односи	10, 11, 22, 65, 75, 76, 85, 93, 94, 95, 96, 97, 98

- парадигми	76
- форми	61, 93, 128, 129, 152
паразаменки	34, 121, 159, 175
посесор	60, 81, 86, 88, 105, 120
парадигма	
- семантичка	11, 12, 27, 90, 105, 106, 109, 110, 117, 129, 130, 134, 141, 142, 146, 147, 149, 162, 197
- формална	27, 105, 109, 110, 125, 128, 132, 135, 137, 189
партикула	
- вербална	9, 46
- епистемичка	9, 36, 48, 161, 191
- желбена	151
- конклузивна	48, 191
- модална	21
перифрастична	
конструкција	21, 22, 46, 56
постериорност	35
предикат(и)	
- асоцијативни	9, 35, 39, 40, 42, 44, 73, 74
- каузални	9, 39, 40, 44, 73, 74
- сврзнички	9, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 63, 73, 136, 154, 167, 195
- темпорални	9, 35, 39, 40, 44
- од прв ред	27, 36, 176, 178, 182
- од втор ред	28, 31, 36, 157, 177, 181
- од трет ред	28, 36, 177, 182
предикатски израз	20, 83, 161
предикатско-аргументска	
структура	33, 53, 83
предикација	20, 134
предлози	10, 22, 63, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 89, 90, 97, 98, 105, 120, 131, 142, 162, 182, 183, 184, 192, 195
предлошка конструкција	87, 89

придавки	16, 17, 23, 28, 30, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 70, 71, 82, 117, 131, 161, 162, 172, 184, 185, 192, 193, 196
прилози	24, 28, 45, 53, 54, 55, 57, 60, 61, 62, 70, 131, 162, 184, 185, 192
пропозиција	8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 39, 41, 43, 47, 53, 54, 61, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 81, 83, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 96, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 128, 129, 130, 137, 138, 145, 149, 150, 151, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 184, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198
просторни	
- карактеристики	179
- параметри	97, 120
- релации	129, 131, 133, 134, 177
- функции	98
протага	35, 151
прохибитив	112, 137, 143, 146, 156, 157
Р.	
рекција	18, 97
релација	
- каузативна	20, 182
- каузална	9, 35, 41, 192
- просторна	78, 129, 131, 133, 134
- темпорална	20, 35
референт	11, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 39, 41, 42, 43, 47, 65, 66, 70, 72, 76, 77, 79, 82, 86, 87, 90, 94, 95, 96, 97, 104, 110, 114, 130, 132, 134, 137, 144, 149, 158, 160, 161, 166, 167, 171, 177, 188, 190, 191, 192, 193, 197

референција	10, 14, 26, 29, 30, 31, 34, 47, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 75, 91, 102, 115, 121, 122, 126, 134, 137, 159, 166, 167, 175, 178, 188, 190, 191, 192, 195, 197, 198
референциски/-а	
- индекс	98
- карактеристика	22
- компонента	
- функција	10, 29, 62
реципиенс	89
реченица	
- временска	168, 169
- каузативна	171, 172
- комплементарна	10, 32, 37, 54, 71, 94, 103, 160, 168, 169, 170
- причинска	169, 170
- проста	20, 23
- релативна	10, 31, 32, 37, 72, 167, 168, 171, 172
- сложена	20, 74, 172
- условна	35
- целна	171
реченичен (/на)	
- оператор	10, 69,
- трансформа	12, 18, 81, 165, 166, 167, 171, 172
речник	13, 15, 17, 19, 26, 69, 102, 109, 141, 175, 187, 188, 189, 194, 197
род	11, 60, 63, 65, 75, 76, 82, 107, 117, 119, 121, 125, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 144, 163
С.	
сврзници	
- асоцијативни	34, 42, 43
- алтернативни	43
- каузални	43, 74
- координациски	34
- темпорални	35

селективни ограничувања	22, 87, 96
семантичка/-о	
- категорија	10, 21, 82, 85, 86, 93, 115, 119, 127, 130, 134, 138, 152, 163, 191, 193, 198
- парадигма	12, 27, 79, 81, 90, 104, 105, 106, 110, 115, 117, 121, 125, 128, 129, 130, 134, 135, 138, 146, 147, 149, 150, 162, 184, 192, 196
- поле	10, 17, 21, 83, 102, 110, 122, 125, 127, 128, 129, 138, 162
- структура	9, 12, 20, 26, 33, 35, 53, 54, 70, 72, 83, 96, 98, 102, 104, 106, 110, 113, 114, 115, 117, 153, 162, 172, 173, 188, 190, 197
- улога	11, 98
ситуација	
- динамична	94, 196
- статична	94, 196
Т.	
трансформа	12, 18, 81, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 191
У.	
услов	35, 41, 70, 73
условен период	43, 151
Ф.	
флексија	21, 75, 82
флексиски/-а	
- наставка	88, 89, 90
- парадигма	90, 102, 135, 142, 189
- показател	85, 86,
- сигнал	89
- форма	23, 24, 61
формант	21, 22, 46, 88, 125, 132, 137, 155
формален/-а/-о	
- експонент (показател)	11, 12, 21, 25, 65, 76, 84, 102, 104, 109,

	112, 125, 126, 129, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 145, 187, 189, 196, 197
- ниво	83
- структура	44, 125, 162, 165, 176, 192
функција	
- анафорска	59, 62
- граматичка	90
- деиктичка	59
- демонстративна	59
- емфатичка	45, 46
- идентификациска	26
- комитативна	79, 87, 97, 131
- локализациска	82
- прашална	61, 64, 65, 66, 70
- предикативна	90
- просторна (спацијална)	95
- референциска	10, 62
- релативна	64, 65, 66
- семантичка	59, 184
- синтаксичка	26, 51
X.	
хиерархизација	14, 197
хортатив	112, 137, 143, 146
Ц.	
цел	35, 70, 73, 89, 96, 105, 120, 137, 192
Ч.	
член	21, 22, 29, 61, 62, 67, 69, 73, 76, 91, 102, 106, 121, 130, 133, 175
Ц.	

III.

„шифтер“ (<i>shifter</i>)	10, 26, 29, 31, 33, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 102, 103, 106, 115, 116, 121, 135, 157, 159, 161, 188, 195, 198
-----------------------------	--

